Vidyawarta UGC Jr.No 62759 UGC Approved Refereed Journal

Special Issue February 2018

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

Impact of GST

✦ Editor ✦
Prof.Virag S.Gawande
Dr.Sanjay j. Kothari
Dr. Dinesh W.Nichit

✦ Published By ✦
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage Walgaon, Dist . Amravati
&
Aadhar Social Research Development Training Institute, Amravati.

Scanned with CamScanner

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) IMPACT OF GST ON INDIAN ECONOMY
Shri. Karande Ramesh Hanmant, Pethvadgaon, Dist: Kolhapur. || 08

02) Impact of GST on Economic Growth of India
Prof. Madhuri R. Umekar, Warud || 11

03) GST Goods and Services
Dr. M.B.Rathod,Panharkawada || 14

04) GOODS AND SERVICE TAX [GST]
Prof. Anand Gomaji Chavan, Akola. || 17

05) GOODS AND SERVICE TAX (G.S.T.)-IT'S IMPACT ON INDIAN ECONOMY: A GLANCE
Prashant M. Puranik, Chandrapur || 22

06) THE IMPACT OF GST (GOODS AND SERVICES TAX) IN INDIA
Mangalavati G. Pandey, Amravati || 25

07) IMPACT OF GST
Ku. Jayaprabha M. Bhagat, Wanoja || 29

08) Impact of GST on Indian Economy
Harshad Arvind Ekbote, Patur, Dist. Akola. || 31

09) India's Economic Performance of Agriculture
Dr. P. N. Ladhe, Malkapur. || 34

10) IMPACT OF GOODS AND SERVICE TAX
Dr. Jayant Prabhakar Bobde, Akola. || 39

11) MPACT OF GST
DR. RAJKUMAR R. RATHOD, Barshitakli, Dist-Akola || 42

12) Goods and Service Tax – Challenge and Opportunities
Dr. Aruna S. Wadekar, Amravati. || 50

13) IMPACT OF GOODS AND SERVICE TAX (GST) ON END CONSUMERS .....
PrabhakarMotghare, Dr. Gopal Zade, Mouda || 53

Scanned with CamScanner

14) Impact of Good and Service Tax in India
Dr. Ashish P. Mohata, Amravati || 57

15) वस्तू व सेवा कर प्रणालीचा प्रभाव
प्रा. डॉ. सुरेश आर. वराडे, बोदवड जि.जळगांव || 65

16) जीएसटी : वस्तु व सेवा कर
प्रा. कु. ताई बा. उके, अंजनगाव सुर्जी, जि. अमरावती || 68

17) जीएसटी चे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परिणाम
प्रा. डॉ. विकास तु. निंघोट, बोरी अरब, जि. यवतमाळ. || 70

18) भारतीय करप्रणाली आणि वस्तु व सेवाकर कायदा– एक अध्ययन.
डॉ. दिनेश वा. निचित, वलगांव. || 73

19) वस्तू व सेवा कर एक दृष्टीक्षेप
प्रा. श्रीमती नेरे अरुणा विजयकुमार, दहिवेल, जि. धुळे || 76

20) वस्तु आणि सेवा कर प्रणाली – संधी आणि आव्हाणे
प्रा. डॉ. विलास का. माहुलकर, यवतमाळ || 79

21)वस्तु व सेवाकर कायदा – सद्यस्थिती, आव्हाने व उपाययोजना
प्रा. डॉ. दिलीप का. खुपसे, बाभुळगांव || 83

22) ''वस्तु व सेवा कर (G.S.T.) चे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील स्वरूप,....
प्रा. डॉ. केशव सुर्यभानसा गुल्हाने, खामगांव जि. बुलढाणा || 86

23) भारतातील वस्तु व सेवा कर
डॉ. सुनिल एस. केदार, वलगांव, जि. अमरावती. || 89

24) जीएसटीची मूलभूत संकल्पना व फायदे
प्रा. अजय विलासराव तगलपल्लेवार, कळंब, जि. यवतमाळ || 92

25) वस्तू आणि सेवाकराची पार्श्वभूमी
प्रा. डॉ. सुनिल एन. ढेरे, बोरी अरब, जि. यवतमाळ || 95

26) नोटबंदी व वस्तु सेवाकर प्रणाली
डॉ. लालचंद दा. बोदिले, भातकुली, जि. अमरावती. || 101

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

18

भारतीय करप्रणाली आणि वस्तु व सेवाकर कायदा— एक अध्ययन.

डॉ. दिनेश वा. निचित.
संत गाडगे महाराज महाविद्यालय, वलगांव.

****

प्रस्तावना:—

कराची ऐतीहासिक प्राश्र्वभूमि:—

टॅक्स हा शब्द फार प्राचीन काळापासून प्रचलित आहे. कर या शब्दाची उत्पत्ती टॅक्सर या लॅटीन शब्दापासून झाली. टॅक्सर म्हणजे इस्टीमेट होय. इ.स. ३००० बीसी—२८०० बीसी मध्ये फराह राज्यामध्ये दौरा करून लोकांकडून टॅक्स वसूल करायचा. टॅक्स कलेक्टरला स्क्राईब्स म्हटले जात असे. त्यावेळी स्क्राईब्सनी कुकींग ऑईलवर टॅक्स आकारला लोकांनी त्याला विरोध केला. युनायटेड स्टेटनी १८१२ मध्ये उत्पन्नावर कर सुचविला. हा कर ब्रिटीश कायदा १७९८ वर आधारीत होता. लेव्ही नावाचा कर १८६१ ला प्रस्तावित झाला. तो प्रत्येक व्यक्तीच्या वार्षिक उत्पन्नावर आकारल्या जात होता. भारतीय संसदेने ०१ एप्रिल १९६२ ला कराचे बील पास केले जे लॉ कमिशन आणि प्रत्यक्ष कर चौकशी समितीने सूचविले होते. कर हा दोन भागात विभाजीत करण्यात आलेला होता. एक म्हणजे प्रत्यक्ष कर व दुसरा म्हणजे अप्रत्यक्ष कर. प्रत्यक्ष कर हा सारख्या व्यक्तीवर आकारला जात होता तर अप्रत्यक्ष कर हा वेगवेगळया व्यक्तींवर आकारला जात होता. एकंदरीत कराच्या रचनेबाबत अभ्यास करण्याच्या दृष्टीने संशोधकाने भारतीय करप्रणाली आणि वस्तू व सेवाकर कायदा— एक अध्ययन हया विषयाची निवड केली ज्यामध्ये कराच्या एकंदरीत रचनेचा तसेच वेळोवेळी झालेला बदल तसेच नव्याने निर्माण झालेला जिएसटी व प्रत्यक्षात त्याच्या अंमलबजावणीनंतर झालेला परिणाम या सर्व बाबींचा अभ्यास सशोधन कार्यात होण्याच्या दृष्टीने हया विषयाची संशोधकाने निवड केलेली आहे.

विषय अध्ययनाची आवश्यकता किंवा गरज :

भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये करप्रणालीला फार महत्वाचे स्थान आहे. देशाची अर्थव्यवस्थाच एकंदरीत करावर आधारीत आहे. कर हा भारताचा उत्पन्नाचा महत्वाचा स्त्रोत आहे. विविध कराच्या माध्यमातून मोठयाप्रमाणात उत्पन्न प्राप्त होते. त्यामुळे देशाला विकासाच्या दृष्टीने विविध बाबींवर खर्च करणे शकय होते. करप्रणालीचा सर्वांग दशष्टीने विचार करण्याच्या हेतूने विषय अध्ययनाची गरज अधिक आहे.

विषय अध्ययनाचे उददेश :—

१. करप्रणालीचा इतिहास अभ्यासणे.

२. वेळोवेळी ज्या ज्या करप्रणाली आल्यात त्याचा अभ्यास करणे.

३. कराच्या पध्दतींचा अभ्यास करणे.

४. करामूळे देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर काय परिणाम झाला याचा अभ्यास करणे.

५. जि.एस.टी चा अभ्यास करणे.

६. जि.एस.टी च्या अंमलबजावणीनंतर झालेल्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

विषय अध्ययनाची पध्दती :—

सदर्हू विषयाचे अध्ययन करण्याकरीता संशोधकाने संशोधनाच्या दोन्हीही पध्दतीचा उपयोग केलेला आहे. संशोधनाच्या प्रायमरी पध्दतीमध्ये संशोधकाने व्यापारी वर्ग तसेच शेतक—यांच्या मुलाखती घेतल्यात. त्यांचे प्रत्यक्षात मनोगत जाणून घेतलेत. व त्यांच्यामार्फत प्राप्त माहितींचा यथोचीत ठिकाणी वापर करण्यात आला तसेच संशोधनाच्या दुयम पध्दतींचा सुध्दा अभ्यास करण्यात आला ज्यामध्ये प्रकाशित व अप्रकाशित ग्रथांचा तसेच मासिक व वृत्तपत्रांचा सुध्दा वापर करण्यात आला संकलित माहितीचा संशोधन कार्यामध्ये उचित ठिकाणी वापर करण्यात आला.

संशोधनाची गृहितके:—

१. करप्रणालीच्या देशाच्या विकासाच्या दृष्टीने योग्य आहे.

२. जि.एस.टी करप्रणालीमुळे एकसंघता

Scanned with CamScanner

आलेली असलीतरी प्रत्येक राज्याच्या स्वतंत्र करप्रणालीवर त्याचा विपरीत परिणाम झाला.

३. जि.एस.टी ग्राहकांवर कराचा परिणाम झाला.

संकलित माहितीचे विश्लेषण :—

१. विक्रि कर :—

संपूर्ण जगामध्ये व्यापाराला सुरूवात झाली. सरकारला कर अदा करण्यासाठी विक्रिकराची सुरूवात झाली. विक्रिकर हा अप्रत्यक्ष कराचा भाग आहे जो खरेदी मुल्यावर आकारलेला असतो. विक्रीकर हा सरकारच्या धोरणांवर अवलंबून असतो. विक्रिकराचे साधारणताहा पूढील प्रकार पडतात. रिटेल सेल टॅक्स, मॅनुफॅक्चर सेल टॅक्स, व्होलसेल टॅक्स, युझ टॅक्स, व्हॅल्यूव अॅडेड टॅक्स इ. विक्रिकर जमा करण्याचे महत्वाचे कारण म्हणजे देशाचा विकास आणि वाढ करणे हे होय. भारतामध्ये बॉम्बे अॅक्टनुसार प्रथमताहा विक्रिकर सुरू झाला. त्यावेळी बॉम्बे टोबॅको अॅक्ट १९३८ अस्तित्वात आला. त्यानंतर बॉम्बे सेल्स टॅक्स अॅक्ट १९३९, बॉम्बे सेल्स टॅक्स अॅक्ट १९४६, सेल्स टॅक्स अॅक्ट १ एप्रिल १९४८, सेल्स टॅक्स अॅक्ट १ नोव्हेंबर १९५२, सेल्स टॅक्स अॅक्ट १ एप्रिल १९५४ इत्यादी कायदे विक्रिकराच्या संदर्भात अस्तित्वात आलेत.

२.मुल्यवर्धीत कर :—

विक्रिकर कायघामध्ये निर्माण झालेल्या त्रष्टया दुर करण्याच्या दृष्टीने मुल्यवर्धीत कर हा विक्रिकराला पर्याय म्हणून निर्माण झाला. मुल्यवर्धीत कराची आकारणी कशी केली जाते ती पुढील तालिकेमध्ये दर्शविण्यात आलेली आहे.

dPpk eky fodsk	dPpk eky kph fdea	: - 200
	Qgvkjs fu/kkZ.k 10 VDds	: - 20
	dPpk eky kph fodh fdar	: -220
	l jdkjyk QgWeY;	: - 20
fuekZk fdek mRknd	uQ; kl fgr oLrqph fofdzfdar	: - 300
	Qgvkjs fu/kkZ.k 10 VDds	: - 30
	mRknd kph fofdz fdar	: - 330
	Lkjdkjyk Qgvkjs eY;	: - 10
fjVsyj	uQ; kl fgr oLrqph fodhzfdea	: - 400
	Qgvkjs fu/kkZ.k 10 VDds	: - 40
	fjVsyjph eky kph fodh fdar	: -440
	l jdkjyk QgW eY;	: - 10
xkgd	eky kph fdea QgW l eko"V 20S10S10	: - 440
	l jdkjyk QgW eY;	: - 40

वरील सारणीमध्ये व्हॅटची आकारणी कशी केली जाते याचे विवरण दर्शविण्यात आलेले आहे. कच्चा मालाच्या विक्रेत्यापासून तर ग्राहकांपर्यंत व्हॅटचे मुल्य सरकारला कसे दयावे लागते हे वरील सारणीवरून दिसून येते. एकूणच पक्रियेमध्ये सरकारला ४० रू अदा केल्याचे दिसते त्यामध्ये ग्राहकाला व्हॅट दयावे लागत नाही.

३. वस्तू व सेवाकर :—

देशामध्ये वस्तू व सेवाकर हा एकप्रणाली कर सर्व राज्यामध्ये एकसमानता आणण्याच्या दृष्टीने देशाचे माजी पंतप्रधान मा. अटल बिहारी वाजपेयी जिएसटी चे एक मॉडल तयार करण्याकरीता सन २००० मध्ये एक समितीची स्थापना केली होती. वित्तमंत्री पि. चिदंबरम यांनी हा कायदा अस्तिवात आणण्यासाठी १ एप्रिल २०१० ही एक तारीख निश्चित केलेली होती. समितीने आपला अहवाल एप्रिल २००८ सरकारला सादर केला. १९ डिसेंबर २०१४ ला वित्तमंत्री मा. अरूण जेटली यांनी १२२ वा सुधारीत कायघाचे बिल २०१४ लोकसभेसमोर सादर केलेत. आणि ६ मे २०१५ ला ते बिल मंजुर झालेत. हेच विधेयक राज्यसभेमध्ये सुध्दा सादर केल्या गेले जे ०३ ऑगस्ट २०१६ ला राज्यसभेमध्ये मंजुर करण्यात आले. जवळपास सर्वच राज्यांनी जिएसटी हा एककरप्रणाली कायदा अस्तिवात आणला. विविध देशातील जिएसटी बाबत जे दर आहेत ते पुढीलप्रमाणे आहे.

Scanned with CamScanner

Sr No	Country	Standard Rate	Reduced current rate	Local Name
01	Australia	10%	--	GST
02	Canada	7%	5%	GST
03	Malesiya	6%	--	GST
04	Newzeland	15%	12.5%	GST
05	France	19.6%	10%,5.5%,2.1%	GST
06	Germany	19%	13%	GST
07	Japan	5%	--	GST
08	Singapur	7%	--	GST
09	Sweeden	25%	12%	GST
10	Jersy	5%	0%	GST
11	Jordan	16%	--	GST
12	Maldives	6%	--	GST
13	Moroco	12%	--	GST

४. जिएसटी समोरील आवाहणे :—

➢ केंद्र आणि राज्याचा महसुलीचा आधार ठरविणे.

➢ राज्यांना किती भरपाई दयायची.

➢ जिएसटी दराची रचना कशी करायची.

➢ जिएसटी मधून कोणत्या वस्तु व सेवांना सुट दयायची.

➢ व्यवसायाच्या सिमा कशा ठरवावयाच्या.

➢ छुपेरी नियंत्रणाचा प्रभाव कसा कमी करायचा.

➢ मोठया शहरातील महानगरपालीकांचे वैयक्तीक कर जिएसटी अंतर्गत येतील त्यामुळे महानगपालीकेचा महसूल कमी होईल परिणामताहा त्यांच्या विकासावर परिणाम होतील.

निष्कर्ष व शिफारशी:—

➢ जिएसटी देशासाठी एकच करप्रणाली असल्यामुळे एकत्रीत सामाईक बाजारपेठ निर्माण होईल.

➢ सर्व राज्यातून वस्तुचे मुक्तपणे दळणवळण होईल.

➢ काही अप्रत्यक्षकराचे दर वाढतील तसेच काहींचे कमी होतील.

➢ कराचे अनुपालन जलदगतीने ,सोपे तसेच कमी किंमतीत' होतील.

➢ कर गोळा करण्याचे प्रमाण वाढेल त्यामुळे गरीब राज्यांना त्याचा फायदा होईल.

➢ वस्तुचे पक्के बिल दिले जातील त्यामुळे भ्रष्टाचाराला आळा बसेल.

➢ कर वसुली ऑनलाईन होत असल्यामुळे कर चोरीला आळा बसेल.

➢ बरेचसे विक्रेते आजही बिल देत नाही काहीवेळा पक्के बिले दिले जातात तर काहीवेळेला कच्चे बिल दिले जातात काही वेळेला दिलेच जात नाही. यानाच अर्थ विक्रेत्यांवर नियंत्रण नाही असे दिसून येते.

➢ जिएसटी चा भार जास्तीत जास्त ग्राहकांवर पडत असल्याचे दिसून येते.

➢ जिएसटी कराची आकारणी व्यापा—यांना वारंवार करावी लागते ती वर्षातून एकदा किंवा दोनदाच करण्यात यावी.

➢ राज्याच्या विकासाकरीता राज्याला केंद्रामार्फत अधिक निधि उपलब्ध करून देण्यात यावा.

संदर्भ:—

1- Auditing and income Tax, Himalaya Publication, Mumbai – pg. No. 298
2- WWW History of Taxation pg.No. 1
3- WWW Goods and Service Tax Bill
4- Lokmat News papers Various News.
5- WWW Sales Tax Pg. No.1

❑❑❑

Scanned with CamScanner

VOL-03

Special Issue March 2018

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Chief Editor
Prof. Virag Gawande

Published By
Aadhar Social Research Development Training Institute, Amravati.

Scanned with CamScanner

|| Index ||

1) Socialistic Democracy and Planning in India: After Independence
Dr. Vishal A. Daulatkar, Dist.Yavatmal || 21

2) Smart Cities In India: Challenges And Opportunities
Tushar Manohar Kotak & Dr.Bhalerao Dinesh Keshavrao, Dist-Yavatmal || 24

3) Importance of Task lighting in lighting planning and its benefits for env...
Suyog Surendra Mankar, dist. Yavatmal Maharashtra || 26

4) SPORTS AND PHYSICAL EDUCATION: AN INTEGRAL ELEMENT OF PERSONALITY DEVELOPMENT
Dr. Sonali Sirbhate-Suryawanshi, Wardha || 30

5) Effect of yogic practices on role stress of engineering college girls student
Ujwala Tikhe Kandalkar, Dist : Yavatmal || 31

6) A STUDY OF INNOVATIVE METHOD OF GLOBAL TRANSFORMATION IN HR: A CASE STUDY OF...
PROF. SUNIL ISHWAR, Dist. Yavatmal || 34

7) A study of information technology adoption insmall family business in V...
Prof. Haridas m. Dhurve, yavatmal || 37

8) Cyber Security: Trends and Challenges in Indian Society
H. B. Patelpaik, Wani || 40

9) FOREIGN DIRECT INVESTMENT - THE FUTURE BUSINESS DRIVERS OF GLOBAL INDIA
Dr. V. Magesh , Chandigarh || 44

10) The Impact of Globalization on Literature with reference to Chetan B...
Dr. S.D.Chavan || 48

11) Women Education In India
Dr. Priti Tryambak Totawar, Pandharkawada || 52

12) TO COMPARE THE ALTRUISTIC BEHAVIOUR OF SPORTSPERSON AND NON-SPORTSPERSON
Dr. Anita M. Lokhande, Gadchiroli.(M.S.) || 54

13) Electrical Characterization of Polythiophene Composite Thin Films with...
D. P. Deshmukh, Dist- Yavatmal, India || 56

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

27) भारतातील जैवविविधता
डॉ. प्रिती त्र्यंबकराव तोटावार, पांढरकवडा || 101

28) जागतिकीकरण आणि बदलती आर्थिक प्रणाली
प्रा.डॉ. प्रशांत भै. घोटेकर, जि. यवतमाळ || 103

29) पुष्प–पक्षी संबध: पळस वृक्ष
डॉ.धर्मेन्द्र तेलगोटे, जि.यवतमाळ || 106

30) रणरागिणी मी, सर्वदायिनी मी (२१ व्या शतकातील महिला)
सौ. चैताली सराफ & सौ. सुवर्णा मुन्हेकर, यवतमाळ || 109

31) जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे व्यवसाय बाह्य प्रक्रियेचा भारतावर पडणारा प्रभाव
प्रा. आकाश बेले ||114

32) ग्रामीण कवितेच्या बदलत्या स्वरुपाचे आकलन
प्रा. अनुप अरुण नांदगावकर & प्रा. डॉ. टि. डी. राजगुरे, जि. वाशिम ||119

33) शेती विषयक आंतरराष्ट्रीय करारांचा भभारतीय शेतीवर प्रभाव
प्रा. डॉ. अर्चना अंतुरकर (घवघवे) ||122

34) जागतिकीकरणाचा ग्रामिण मराठी भाषेवरील प्रभाव
प्रा. अनिल जा. दौलतकार, जि. यवतमाळ ||125

35) पर्यावरण और आर्थिक विकास
डॉ. शमा परवीन खान, नागपूर ||128

36) २१ व्या शतकात स्वयंसहाय्यता बचत गटातून महिला सक्षमीकरण
प्रा. डॉ. विद्या मुकुंद ठवकर, जि. भंडारा (महाराष्ट्र) ||130

37) आधुनिक शेती व त्याच्या शेतक–यांच्या जिवनशैलीवर झालेला परिणाम:–एक...
डॉ. दिनेश वामनराव निचित, वलगांव ||134

38) STUDY OF GLOBALIZATION AND CHANGE IN ECOSYSTEM
Dr. Sujata H. Shende & Unnati S. Kawade, Pandharkawada ||137

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

37

आधुनिक शेती व त्याच्या शेतक—यांच्या जिवनशैलीवर झालेला परिणाम:—एक अध्ययन

डॉ. दिनेश वामनराव निचित
प्राचार्य,
संत गाडगे महाराज महाविघालय, वलगांव

****

प्रस्तावना—

भारतीय शेतीव्यवसायाला फार पुरातन इतिहास आहे. शेती मुळात माहितच नव्हती. परंपरागत शेती आणि आधूनिक शेती यामध्ये मोठयाप्रमानात फरक आहे. ज्यावेळी शेती अस्तिवात नव्हती तसेच गावांची निर्मिती झालेली नव्हती तेव्हा कंधमुळांवर मानवाला आपला उदरनिर्वाह करावा लागत असे. जेव्हा जंगलातील पक्षी फळ खायची त्यावेळी त्यांच्या चोची मधून जमीनीवर पडलेल्या बियांपासून पुन्हा रोपटे तयार व्हायचे त्यावेळी आदीवासी मानवाच्या किंवा जंगलात राहणा—या मानवाच्या लक्षात आले की जमीनी मध्ये बीज पेरले तर त्यापासन झाड तयार होते आणि या झाडापासून पुन्हा उत्पन्न घेता येते तेव्हा ख—या अर्थापासून शेती व्यवसायाला सुरूवात झाली. जंगलांचा नाश होवून शेती मोठयाप्रमानात व्हायला लागली विशेषता खेडयांची किंवा वस्त्यांची निर्मिती झाली. गावांचे शहरात रूपांतर झाले सर्व सुविधा गावात आल्यात त्याचप्रमाने शेती व्यवसायामध्ये आधूनिकीकरण आले. शेती व्यवसायामध्ये मोठयाप्रमानात प्रगती झाली. भारताची एकवेळची परिस्थीती अशी होती की भारतातील लोकांना एक वेळेचे अन्न सुध्दा मिळत नव्हते एक वेळ उपाशी रहावे लागत असे. आज तशी परिस्थिती नाही. शेतीतील आधूनीक बदलामूळे भारतीय गोदामामध्ये मोठयाप्रमानात अन्नधान्याचा साठा उपलब्ध आहे. जो भारतीय नागरीकांना पूरेसा आहे एवढेच नव्हेतर भारतातून मोठयाप्रमानात शेतीमालाची निर्यात केली जात आहे. आधूनीकीकरणाच्या मुळे शेती व्यवसायाला चांगले दिवस आले आहेत त्याप्रमाने उत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ झालेली आहे. देश शेतीच्या भरवशावर प्रगत झालेला आहे असे असतांना सुध्दा भारतातील शेतकरी पुर्वीच्या काळी आत्महत्या करीता नव्हता आज मात्र शेतीउत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ झाली असतांना सुध्दा शेतकरी मोठयाप्रमानात कर्जबाजारी झालेला आहे आणि दिवसेदिवस शेतक—याच्या आत्महत्येचे प्रमान वाढतच आहे. आधुनिक शेतीव्यवसाय व त्याचा परिणाम याचा अभ्यास होणे गरजेचे आहे याकरीता संशोधकाने या विषयाची निवड केलेली आहे.

विषय संशोधनाची आवश्यकता व महत्व :—

शेतीव्यवसायाला फार मोठा इतिहास आहे. पुर्वी परंपरागत पध्दतीने शेतीव्यावसाय केला जात असे आज मात्र शेती व्यवसायामध्ये आमुलाग्र बदल झालेले आहे. आधुनिक पध्दतीने शेती व्यवसाय केला जात असल्यामुळे शेती उत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ झालेली असे असतांना सुध्दा शेतकरी आत्महत्याकरीत आहे. याचा अभ्यास होण्याच्या दृष्टीने संशोधन विषयाची आवश्यकता अधिक आहे.

संशोधनविषयाची उदिष्टे:—

१. परंपरागत शेतीव्यवसायाचा अभ्यास करणे.

२. आधूनिक शेती व शेती व्यवसायातील बदल याचा अभ्यास करणे

३. परंपरागत शेती आणि आधुनिक शेती यातील तफावतीचा अभ्यास करणे.

विषय संशोधनाची पध्दती:—

संशोधकाने सदर्हु विषयाचा अभ्यास करण्याकरीता संशोधनाच्या दोन्हीही पध्दतीचा वापर केलेला आहे. प्रायमरी पध्दतीमध्ये संशोधकाने शेतक—यांच्या मुलाखती घेवून परंपरागत शेती व आधूनिक शेती यातील फरक जाणून घेण्याचा प्रयत्न केला. तसेच संशोधनाच्या सेकंडरी पध्दतीमध्ये विषयाची संबंधीत साहित्याचा अभ्यास केला त्याच्या आधारे सदर्हू संशोधामध्ये त्याचा यथोचीत ठिकाणी वापर करण्यात आला.

Scanned with CamScanner

परिकल्पना किंवा गृहितके —

परंपरागत शेतीपेक्षा आधूनीक पध्दतीने केलेली शेती अतिशय सोयीची आहे. त्यामुळे उत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ झालेली आहे. शेतीव्यवसायाला खर्च सुध्दा कमी येत आहे. मात्र बेरोजगाराच्या प्रमानात वाढ झालेली आहे. उत्पादन वाढलेले आहे मात्र उत्पादन खर्चावर आधारीत शेती मालाला रास्त भाव मिळत नसल्यामूळे शेती कर्जबाजारी होत आहे व दिवसेंदिवस आत्महत्येचे प्रमान मोठयाप्रमानात होत आहे.

संकलित माहितीचे सारणीयन व अर्थनिर्वचन:—

कृषी विस्ताराकरीता यांत्रीकीकरण योजना :—

कृषी हा रोजगार देणारा महत्वाचा घटक आहे. आपली अर्थव्यवस्था प्रामुख्याने कृषी व बागायती शेतीवर आधारीत आहे. शेतीचे मोठयाप्रमानात यांत्रीकीकरण होवू नये असे महात्मा गांधीजींचे म्हणणे होते. शेतीचे मोठयाप्रमानात यांत्रीकीकरण झाल्यास शेती मध्ये काम करणारे मजूर बेरोजगार होतील. मजुरीवर होणारा खर्च यामुळे मशागतीची कामे वेळेवर होत नाही. दिवसेंदिवस पिकांवर होणारा उत्पादन खर्च दिवसेंदिवस वाढत चालल्यामुळे शेतीमध्ये यंत्राचा वापर करणे अनिवार्य झालेले आहे. कशषी यांत्रीकीकरण या योजनेचा महत्वाचा उददेश हा आहे की, शेतक—यांना स्वताच्या मालकीची यंत्रसामग्री,औजारे खरेदीस प्रोत्साहीत करणे, कृषी यात्रीकीकरणास प्रोत्साहन देणे, कृषी औजारांच्या गुणवत्तेत वाढ करणे तसेच भाडेतत्वावर कृषी औजारांच्या पुरवठयाकरीता केंद्र स्थापन करणे. लाभार्थी निवडीकरीता सातबारा व आठ अ उतारा शेतक—यांच्या नावावर असणे आवश्यक आहे. लाभार्थी हा अनुसूचित जाती व जमातीमधील असल्यास त्यांच्याकडे जात वैधता प्रमानपत्राची प्रत असणे गरजेचे आहे. ट्रॅक्टरबाबत २० पीटीओ अश्वशक्तीपेक्षा अधिक क्षमतेचे ट्रॅक्टर तसेच पॉवर लिटरबाबत ८ बीएचपी पेक्षा अधिक क्षमतेचे प्रमाण लक्षात घेतले आहेत.

शेतीमध्ये आधूनिक खतांचा वापर :—

शेतीमध्ये मोठयाप्रमानात विविध खतांचा वापर केल्या जात आहे. खतांच्या वापरामुळे मोठयाप्रमानात उत्पादनात वाढ झाली आहे. पण शेतीमध्ये रासायणिक खतांचा वापर अधिक प्रमानात होत असल्यामुळे जरी शेतीच्या उत्पादनात वाढ झालेली असली तरी शेतीचा दर्जा मात्र मोठयाप्रमानात घटत असल्याचे दिसून आले. याकरीता सेंद्रीय व गांडूळ खतांचा वापर केल्या गेला तर दोन्हीही उददेश साध्य करता येतील एकतर उत्पादनात वाढ होईलच नव्हे शेतीचे पोत काय ठेवण्यात किंवा उत्पादन क्षमता वाढविण्यास मदत होईल. १९५० साली या देशात अवघे सहा कोटी टन धान्य होते आज लोकसंख्या मात्र १२५ कोटीच्यावर गेली असली उत्पादनात घट झालेली नाही उत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ झालेली आहे. शेतीमध्ये गांडूळांची निर्मिती होणे फारच गरजेचे गांडूळांमूळे शेतीचे पोत सुधारण्यास मदत होते. परंतू शेतीमध्ये रासायणीक खतांचा अतिशय मोठयाप्रमानात होणारा वापर यामुळे शेतीतील गांडूळांची संख्या कमी होत आहे. म्हणून शेतीमध्ये रासायणिक खतांच्या ऐवजी सेंद्रीय खतांचा वापर मोठयाप्रमानात होणे गरजेचे आहे.

आधुनिक शेतीकरीता प्रशिक्षणाची गरज :—

आधुनिक शेतीकरीता शेती करतांना नविन नविन तंत्रज्ञानाची गरज आहे. सध्याच्या काळामध्ये आमुलाग्र बदल झालेले दिसून येतात परंपरागत शेती करणे जवळपास बंदच झालेले आहे. शेतीला यांत्रीकरणाची तसेच नविन तंत्रज्ञानाची जोड दिल्या गेलेली आहे. शेतीमध्ये आधुनीक तंत्रज्ञानाचा वापर मोठयाप्रमानात केल्या जात असल्यामुळे त्याचे होणारे दुष्परीणाम याचीही माहिती शेतक—यांना होणे गरजेचे आहे. आधुनिक शेतीमध्ये यंत्राचा वापर कसा करावा, शेतीमध्ये खतांच्या मात्रा किती असाव्यात असेच इन्सेक्टीसाईडचा वापर करतांना तो कीतीप्रमानात केला गेला पाहीजे याकरीता शेतक—यांना पगतशील शेतकरी बनविण्याकरीता तसेच शेतक—यांवर त्याचे दूष्परीणाम होणार नाहीत याकरीता प्रशिक्षण देणे ही काळाची गरज आहे.

आधुनिक शेती व परंपरागत शेती :—

आधुनिक शेती व परंपरागत शेती यामध्ये जमीन आसमानचा फरक आहे. परंपरागत शेतीमध्ये रासायणिक खंतांचा तसेच यांत्रीकरणाचा वापर नव्हताच

Scanned with CamScanner

शेती पुर्णताहा नैसर्गीक पध्दतीनेच व्हायची त्यामुळे उत्पादन कमी व्हायचे मात्र उत्पादन किंवा अन्नधान्यामध्ये कोणत्याही प्रकारची भेसळ होती त्यामुळे आयुष्यमान सुध्दा वाढलेले दिसून येत होते. आजच्या काळात मोठया प्रमानात आधूनिक तंत्रज्ञानाचा वापर केल्या जात असल्यामुळे उत्पादनात वाढ झालेली दिसत असली तरी अन्नधान्यात मोठयाप्रमानात भेसळ असल्यामुळे दिसून येत आहे. यांत्रीकरणामुळे शेतीचे पोत घसरत आहे तसेच बेरोजगाराच्या संख्येत मोठयाप्रमानात वाढ होत असल्याचे दिसून येत आहे. आधुनिक शेतीमुळे निसर्गाचा –हास झाल्याचेही दिसून येते. पशुपक्षी, किटके , गांडूळ, अळयांचा मोठयाप्रमानात नाश झालेला आहे. त्यामुळे शेतीला पुरक अशाच साधन सुविधानाचा वापर शेतीव्यवसामध्ये केला गेला पाहीजे.

शेतीपुरक व्यवसाय :–

शेती व्यवसायाबरोबरच शेतीला पुरक असणा–या असणा–या नव्हे शेतीवर निर्भर असणा–या जोड धंदयांचा वापर सुध्दा केला पाहीजे जेणे करून शेतक–यांच्या उत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ होईल. जसे. दुग्धव्यवसाय, शेळीमेंढी व्यवसाय, कुकुटपालन व्यवसाय इ.

निष्कर्ष व शिफारशी :–

परंपरागत शेती व आधूनिक शेतीचा विचार करता आधुनिक शेती ही उत्पादन वाढीच्या दृष्टीने उपयोगाची असली तरी घातकही तेवढीच आहे. त्याचे दुष्परीणाम लक्षात त्याचा अतिप्रमानात वापर करणे योग्य नाही उत्पादन वाढीबरोबर त्याचे दिर्घोत्तरी दुष्परीणाम शेतीवर होत असल्याचे दिसून येते, शेती निकस होत असल्याचे जाणवते, बेरोजगाराच्या प्रमानात मोठयाप्रमानात वाढ झाल्याचे दिसून येते, रासायणिक खतांच्या तसेच किटकनाशकांच्या वापरामुळे पर्यावरणाचा –हास होत असल्याचे दिसून येते. शेतीच्या उत्पादनात मोठयाप्रमानात वाढ झालेली असली तरी उत्पादन खर्चावर आधारीत भाव शेतक–यांच्या उत्पादनाला मिळत नसल्यामुळे शेती परवडणारी नाही म्हणून शेतकरी कर्जबाजारी होत आहे त्यामुळे शेतकरी आत्महत्या करीत आहे. शेतीमधून निर्माण होणारे अन्नधान्य मोठयाप्रमानात भेसळयूक्त आहे. याचे दुष्परीणाम टाळता यावेत याकरीता रासायणिक खतांच्या ऐवजी क्षेत्रीय खतांचा वापर करावा. तसेच जैविक किटकनाशकांचा वापर करावा. यांत्रीकरणचा अतिप्रमानात वापर करू नये जेणे करून जमीनीची सुपिकता कायम ठेवता येईल. शेतक–यांना नविन तंत्रज्ञानाची माहिती देणे गरजेचे आहे. हवामानाचा अचूक अंदाज शेतक–यापर्यंत नियमित पाहचविल्या गेला पाहीजे. शेतक–यांच्या मालाला आधारभुत भाव दिला गेला पाहीजे.

संदर्भ:–

१. डब्लु.डब्लु.डब्लू.मॉडर्न शेती.

२. महाराष्ट्राचा कृषी विकास. एस.बी.करमुसटे

३. शेतक–यांच्या आत्महत्या थांबवायच्या कशा. दिवाकर बोकरे.

४. शेती क्षेत्रातील बचत एक सर्वेक्षण– मधु पावसकर.

❑❑❑

Scanned with CamScanner

Printing Area
UGC
Jr.No.43053
UGC Approved Refereed Journal

ISSN 2394-5303

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका
प्रिंटिंग एरिया™

SPM SCIENCE AND GILANI ARTS COMMERCE COLLEGE

GHATANJI, DIST- YAVATMAL

[Established in 1967 Golden Jubilee Year 2017]

Special Commerce Issue: August 2017

TRENDS IN COMMERCE, ECONOMICS, MANAGEMENT, IT AND ENVIRONMENT

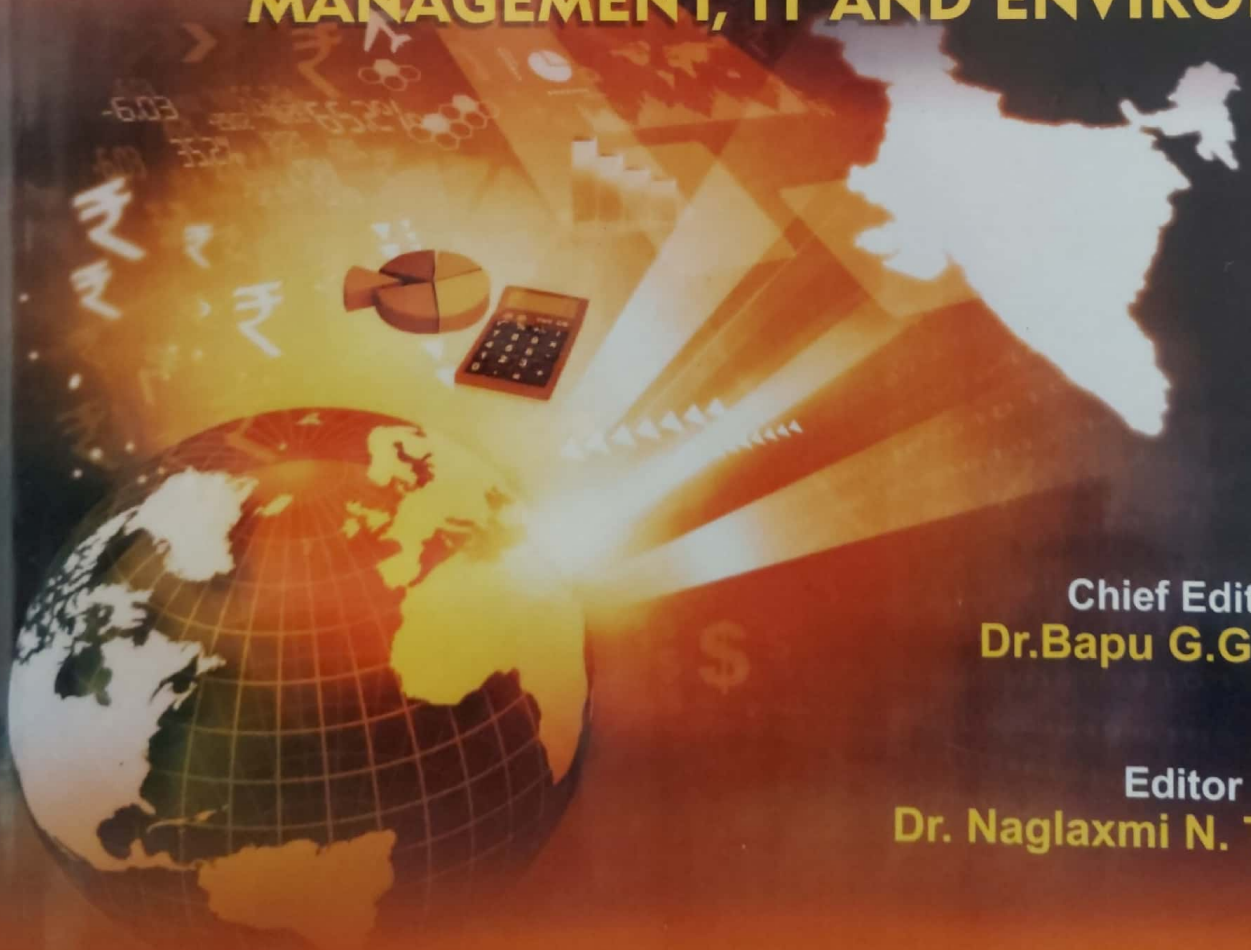

Chief Editor
Dr.Bapu G.Gholap

Editor
Dr. Naglaxmi N. Tirmanwar

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 4.002(IIJIF) | Printing Area International Research journal | August 2017 Special Issue | 06

Printing Area

Index

1) Growth Prospects of Indian Information Technology Industry in Global Economy
Aman A.Nilgirwar, RTMNU, Nagpur- Rohan P.Nilgirwar, Kaula Lumpur, || 08

2) Information and Communication Technology in Business and Education
Dr Meena A Deshmukh, Wardhman Nagar Nagpur || 11

3) GST: Impact on Indian Economy....
Mr. Miliand H.Dhale, Ghatanji || 15

4) Hospitality and Tourism Management
Dr. Nayana H Dewani Astt. Prof., Nagpur || 18

5) IMPACT OF E-COMMERCE ON BUSINESS
Dr. Bhalerao D.K., Yavatmal - Kotak T. M., Ghatanji || 23

6) Impact of ICT on Education and Library.
Dr. Ekta Ashok Menkudale, Librarian, Pandharkawada || 26

7) ROLE OF TRAINING IN EMPLOYEES RETENTION IN IT SECTOR
Smita Ameya Wagh, - Smita Ameya Wagh, Nagpur || 31

8) A Study of Biodiversity of Medicinal Plants and Environment of Ghatanji Taluka
Jayshree P. Morey Ghatanji, Dt. Yavatmal (M.S) || 37

9) Demonetization: Less cash to cash less
Prof. Dr. Ku. Aruna Ramniklal Chudasama Kelapur Pandharkawada || 40

10) Rural Economy, Digital Economy and Cashless Transactions
Vivek K. Jagtap, Librarian, Ghatanji || 43

11) Trend of E –business: Problems and Solutions
Mr.R. B. Tembhurne, Ghatanji || 49

12) E- Commerce: An Analytical Study
Vijayalaxmi Ganganna Nemmaniwar, Nanded || 52

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

13) A Study of Emerging Issues Influencing International Business of India
Dr. Ranjana. J. Mahajan, Shri B. D. P. College Pandharkawada, || 57

14) Study of Aeromycoflora of Gilani College Library
Dr. Shahezad M.A, and Dr. Ninad Dharkar, Ghatanji || 60

15) Scope of Tourism in Indian- Atithi Devo Bhava "The world is a book and ....
Dr.Chetan K.Jiwani, Ghatkopar-Mumbai || 62

16) Corporatized Retail Business and Consumer Behaviour
Dr.Naglaxmi NarsingraoTirmanwar, Ghatanji || 68

17) Brand Euity-A Key of Success
Dr.RadheshyamChoudhari, Pandharkawda, Dist.Yavatmal || 72

18) Impact of Goods and Services Tax on the Indian Economy
Nitin Singhavi, Dhamangaon(Rly.) || 76

19) Online Banking and E-Commerce-A study
Dr. Dinesh W Nichit, S.G.M.Mv.Walgaon, Amravati || 79

20) रोकड विरहीत व्यवहार आणि ग्रामीण अर्थव्यवस्थे समोरील आव्हाने
प्रा. डॉ. नागोराव के. सोरे, पांढरकवडा || 82

21) वस्तू आणि सेवा कर (जीएसटी) साधक व बाधक चर्चा
प्रा. प्रकाश एम.वांढरे जि.यवतमाळ || 85

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

हर्षवर्धन पब्लिकेशन प्रा.लि.

मु.पो.लिंबागणेश, ता.जि.बीड पिन : ४३११२६ (महाराष्ट्र)
harshwardhanpubli@gamil.com, vaidyawarta@gmail.com

सर्व प्रकारच्या शैक्षणिक व संदर्भ ग्रंथाचे प्रकाशक आणि वितरक

Scanned with CamScanner

chain. This is expected to encourage producers to buy raw material from different registered dealers and is hoped to bring in more vendors and suppliers under the purview of taxation.

- GST will remove the custom duties applicable on exports. The nation's competitiveness in foreign markets will increase on account of lower costs of transaction.

Conclusion:

These are possible only if the actual benefit of GST is passed on to the final consumer. There are other factors, such as the seller's profit margin, that determines the final price of goods. GST alone does not determine the final price of goods. Finance minister Arun Jaitley said that with GST, the economy will become more efficient and revenue receipts will go up as more of the informal economy becomes a part of the formal economy. This, he said, will improve the spending capacity of both the central and state governments, accelerating the gross domestic product (GDP) growth rate. At last introduction of GST is a very good start of Reforms, but, do not end here. GST could also reduce avoidable litigation.

References:-

- https://en.wikipedia.org/wiki/GoodandServices_Tax_(India)
- *https://cleartax.in/s/gst-law-goods-and-services-tax*
- http://timesofindia.indiatimes.com
- *https://www.quora.com/What-is-GST-And-what-are-the-advantages-and-disadvantages*
- *www.livemint.com*

19

Online Banking and E-Commerce-A study

Dr. Dinesh W Nichit,
S.G.M.Mv.Walgaon, Amravati

==========**********==========

Abstract:

Financial sector plays an important role in the economic development of a country. A strong and healthy banking system is important requirement for economic growth. Indian banking industry, today is observing an IT revolution. A combination of regulatory and competitive reasons has led to increasing importance of total banking automation in the Indian Banking Industry. Information Technology has basically been used under two different avenues in Banking. One is Communication and Connectivity and other is Business Process Reengineering. Information technology enables sophisticated product development, better market infrastructure, implementation of reliable techniques for control of risks and helps the financial intermediaries to reach geographically distant and diversified markets by Internet Banking in India. The study is secondary based and analytical in nature.

Keywords: IDS, TCP/IP, SMTP, FTPI.

Introduction:-

The banking system verifies the user and provides access to the requested services, the range of products and service offered by each bank on the internet differs widely in their content. Banks have traditionally been in the forefront of harnessing technology to improve their products, services and efficiency. Banks are

Scanned with CamScanner

using electronic and telecommunication networks for delivering a wide range of value added products and services. The delivery channels include direct dial –up connections, private networks, public networks etc and the devices include Personal Computers. With the popularity of PCs, easy access to Internet and World Wide Web (WWW), Internet is increasingly used by banks as a channel for receiving instructions and delivering their products and services to their customers. Most of the banks offer internet banking as a value-added service. Previously many researchers performed research on internet banking in different parameters in different parts of the globe and described about the internet banking. Various researchers have discussed internet banking concept in following way:

Daniel (1999) also studied about e-banking and he described electronic banking as the delivery of banks information and services by banks to customers via different delivery platforms that can be used with different terminal devices such as personal computer and mobile phone with browser or desktop software, telephone or digital television. Further, Zeithaml etal, (2002) stated about internet banking as a phenomenon where customers can access their bank account via the internet using a PC or mobile phone and web-browser. It has not only created opportunities for businesses to reach out to consumers directly but also allows consumers an immediate access to the electronic markets (Gupta and Bansal, 2012).This result in growth in the internet banking users, almost all banks i.e. private, public and foreign banks are providing this facility to their customer. Banks also advertise or may say promote this service among the customers.

Objectives of Study:-

1) To study functions of banking
2) To study the online process
3) To study the advantages of online banking
4) To study the technology of internet banking

II. INTERNET BANKING BENEFITS

Internet banking provides numbers of benefits to its customers, some of the benefits are: It removes the traditional geographical barriers for customers. The customer can access their account anytime and from any part of the world, Due to new innovative and convenient facility it attracts new customers who are using traditional banking system so far, It facilitate the offering of more services because this is internet based services which is time saving and customer can access and regulate his/her account himself/herself, This facility have zero fee, so no monthly payments are required to forfeit for availing this service, Free of charge bill reimbursement and refunds on ATM surcharges, Simple online submissions for personal accounts, loans and credits, Due to self access system it reduce customer attrition and Increase customer loyalty, High-tech technical advancements in the form of intrusion detection systems (IDS) to virus control equipments have made Online Banking system hazard free. However, regardless of the fact it is vital on the part of every customer to undertake few precautionary measures while transacting online.

III. TECHNOLOGIES BEHIND INTERNET BANKING

Presently, the banks are using the internet network and use technology like Protocols; World Wide Web (www) in order to provide internet banking to their customer (fig 2.1). The data transmission protocol suite used for the Internet is known as the Transmission Control Protocol/Internet Protocol (TCP/IP).

Access Point (NAP) and are then routed over the backbone. Each computer connected to the Internet is given a unique IP address (such

Scanned with CamScanner

as 10.81.203.148) and a hierarchical domain name(such as www. dauniv.ac.in).The Internet can be accessed using various application-level protocols such as FTP (File Transfer Protocol), Telnet (Remote Terminal Control Protocol), Simple Mail Transport Protocol (SMTP), Hypertext Transfer Protocol (HTTP). These protocols run on top of TCP/IP. The most innovative part of the Internet is the World Wide Web (WWW). The web uses hyperlinks.

IV. STATUS OF INTERNET BANKING IN INDIA

Indian banks have a wonderful history. Banks were started during British mandate; they formed many large and small private banks. After independence, Indian government revealed interest towards banks which results the nationalization of banks, leading to the emergence of the public sector banks. Later on in 90 s the banking industry embracing technology in a massive way, led in particular by the new private banks and MNC banks. The Indian banking industry has undergone unprecedented rivalry among unconventional banking organizations. The introduction of latest technologies along with the deregulation of the banking sector has attracted new players to make a foray into the industry rapidly and competently. On online banking has made things much easier and has saved lot of time of bank employees as well as general public. The traditional way of waiting in a queue and filling up all the forms manually, is no hassle now for transacting with any bank.

V. THE FUTURE

All the major Banks in India are trying to promote online transactions in the country including the rural parts of the country. Being a huge fan of e-Governance, Indian Prime Minister – Mr. Narendra Modi has initiated a project estimated at INR 20,000 crores to build a broadband highway connecting 2.5 lakh panchayats across the country. Once fully set up, this infrastructure would help the rural India connect with the urban India while boosting the rate of online transactions in the country. Despite the rosy predictions and increased corporate activity, the Indian Internet banking system is facing many hurdles. The problems include operational risks, security risks, system architecture risks, reputational risks and legal risks (See Exhibit I for Problems in Internet Banking). Apart from the security issues, there are a host of other problems like:

VI. CONCLUSION

Internet banking seems poised to become an important part of the Indian banking sector in the years to come. The banking today is re-defined and re-engineered with the use of Information Technology and it is sure that the future of banking will offer more sophisticated services to the customers with the continuous product and process innovations.

The shift has also increased the degree of accessibility of a common man to bank for his variety of needs and requirements. Analysts claim that Internet banking holds lots of potential with the emergence of growing Internet awareness among customers, integration of banking services with e-commerce service, the increasing reach of the Internet and the entry of global players in the banking sector. Reserve Bank of India has come out with Internet banking related guidelines.

REFERENCE:

- Balwinder Singh and Pooja Malhotra (2014) "Adoption of Internet Banking: An Empirical Investigation of Indian Banking Sector
- "Internet Banking- Benefits and Challenges In An Emerging Economy", *International Journal of Research in Business Management*
- WWW e-banking

Scanned with CamScanner

10th February 2018

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Nootan Vidarbha Shikshan Mandal's

Mahila Mahavidyalaya,Amravati

Re-Accredited by NAAC with B Grade (CGPA2.56)

Interdisciplinary One Day National Conference on

ECONOMIC BENEFITS OF ECOSYSTEMS AND BIODIVERSITY

Chief Editor: Dr.Avinash Moharil

Editors : Dr.Sushama Deshmukh
Dr. Shalini Pande
Dr.Aruna Wadekar

Organized By

Department Of Commerce
Mahila Mahavidyalaya, Jog Chowk,Amravati
In Collaboration With
Satpuda Foundation, Amravati

Scanned with CamScanner

|| Index ||

01) THE ECONOMICS OF ECOSYSTEMS AND BIODIVERSITY: THE ECOLOGICAL AND ...
Dr. Padaval Mallu Ahla || 26

02) Ecofriendly Environment and Biodiversity Conservation
Dr. P. N. Ladhe || 30

03) Constructive Conservation of Ecosystem and Biodiversity - A Global Challenge
Dr. Aruna S. Wadekar || 35

04) BIODIVERSITY IN BUSINESS AND ENTERPRISES
Dr. Suraj K. Rodde || 40

05) जैवविविधता : नैसर्गिक भांडवल
डॉ. सुषमा देशमुख || 44

06) Ecosystem services and it's valuation
Ms. Jayashree Sudhakarrao Pokale || 48

07) BUSINESS AND ENVIRONMENT
DR. S. S. KULKARNI || 52

08) IMPACTS AND DEPENDENCE ON BIODIVERSITY AND ECOSYSTEM SERVICES ACROSS...
Dr. Avinash M. Jumale || 55

09) Economic benefits Of Ecosystems and Biodiversity
Prof. DR. Shalini K. Pande || 60

10) जैवविविधता व अर्थव्यवस्था यांचा आंतरसंबंध
डॉ. एम. आर. इंगळे || 64

11) Biodiversity
Prof. M. U Arjune || 68

12) Valuation of Ecosystem Services
Dr. Kishor Akotkar || 70

13 The Economic, Social and Ecological Value of Ecosystem Services
Dr. Balkrushna P. Adhau || 75

14) Biodiversity: An Analytical Overview
Dr. Subhash P. Jadhao || 80

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

15) Role of Biodiversity to Strengthen Economy of Society
Dr. Rajesh Deshmukh || 82

16) BUSINESS IMPACTS AND DEPENDENCE ON BIODIVERSITY AND ECOSYSTEM SERVICES.
Mrs. Kunjan. H. Ved || 84

17) CRITICAL STUDY ON BIODIVERSITY, SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENT ...
Dr. Kalpana V. Jawale || 89

18) STUDY ON ECONOMIC FACTORS AND BIODIVERSITY
Prof. Sagar Bhuyarkar || 96

19) पर्यावरणातील विविधतेचे संगीत समृद्धीकरिता योगदान
प्रा. डॉ. स्नेहाशिष जे. दास || 101

20) ROLE OF BIODIVERSITY TO STRENGTHEN ECONONY OF SOCIETY
Miss. Shital B. Kale || 103

21) Green Library: An Overview
Dr. Mrs. Smita D. Suryawanshi || 107

22) ANALYSIS ON BIODIVERSITY AND ECOLOGY
DR. VINA. J. WARADE || 109

23) STUDY ON ECONOMIC VALUVE AND BIODIVERSITY
PROF. RAJESH S. BAJAJ || 112

24) Need of Eco Friendly Environment and Biodiversity Conservation
Dr. Pallavi S. Ambhore || 116

25) मेळघाटातील निसर्ग व आदिवासी महिला
डॉ. रोहीणी यु. देशमुख || 120

26) जैवविविधता : मानवाची आवश्यक व जबाबदारी
प्रा. महेन्द्र गावंडे, डॉ. संजय धनवटे || 122

27) Facts of economic contribution of forest and wildlife
Prof. Omprakash Arun Sonone || 125

28) Economic and Ecological Aspects of Forest Conservation
Dr. Bhagayashree A. Deshpande || 130

29) Wordsworth's Nature Poetry An Eco-criticism
Prof. Sujata Ashok Bansod || 135

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

30) Role of libraries in promoting awareness on environmental problem
Dr. Vijay G. Wardikar || 137

31) Economic Benefits of Ecosystems and Biodiversity
Shrikant N. Deshmukh || 139

32) अमरावती शहरातील प्रदूषण समस्येचे विश्लेषण – एक भौगोलिक अध्ययन
प्रा. डॉ. प्रविण म. माटोडे || 145

33) कृषि क्षेत्रातील जनुक अभियांत्रिकी आणि त्याचे आरोग्यावर होणारे परिणाम
प्रा. माधुरी पं. राखुंडे || 150

34) Ecological and Environmental study of Tipeshwar Wildlife Sanctuary; a Forest ...
Wanjari A. J. || 154

35) ECONOMIC VALUE OF NATURE AND Impacts on biodiversity
Prof. Dinesh L. KSHIRSAGAR || 159

36) Strict Implementation of Waste Management and Application of Eco-Friendly Product...
Adv. Pallavi S. Ukesh || 163

37) ना. धो. महानोर यांच्या कवितेतील निसर्ग
प्रा. अश्विनी वऱ्हेकर || 168

38) Biodiversity And Climate Change
Shri. Chandrashekhar L. Korey || 171

39) जैविक विविधतेचे संवर्धन आर्थिक विकासाची प्रेरणा काळाची गरज
प्रा. जयंत एम. बनसोड || 175

40) CUSTOMER BEHAVIOR WITH SPECIAL REFERENCE TO WOMEN INVESTORS IN THE...
Prof. ShrikantWaghulkar, Prof. NiteshBehare, Dr. Vinod N. Sayankar, Dr. ArunaWadekar || 180

41) Population Explosion : Threat to Environment
Ms. Kashmira Avin Hadke || 189

42) Biodiversity and Climate change
Miss. Saloni B. Wasnik || 193

43) Economics of Biodivesity
Yashavant V. Harne || 199

44) FINANCE SECTORS AND BIODIVERSITY CONSERVATION
Shital C. Ramteke || 201

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

45) Economic benefits of Land Conservation (Agriculture)
Shubhangi R. Itekar || 205

46) VALUATION OF ECOSYSTEM SERVICES
Miss. Rajashree Rajurao Nehar || 207

47) BIODIVERSITY & IT'S CONSERVATION
Miss Bhagyashree Rajurao Nehar || 212

48) Finance Sector and Biodiversity Conservation
Shamal vilasrao patil || 216

49) Interdependence of Sustainable Economic Development in India and Biodiversity
Dr. Gayatri S. Tiwari || 220

50) URBANIZATION-A THREAT TO BIODIVERSITY AND NPO AS THE BEST SOLUTION TO ...
Prof. Shashank Wadekar || 223

51) Role of Biodiversity to strengthen Ecosystem
Rajeh Narsing Bode || 225

52) जैवविविधता आणि वातावरणातील बदल
डॉ. दिनेश वा. निचित || 227

53) प्रर्यावरण व जैव विविधता व्यवस्थापण
प्रा. रोशनी सुनिलसिंह वैस || 230

54) पर्यावरणाचे संरक्षण आणि राज्यघटनेतील मुलभूत कर्तव्ये
प्रा. प्रविण ज. गुल्हाने || 232

55) Prosperous Resource Rich Eco-system of Melghat – Whose Benefits at Whose Costs?
Dr. K.B. Nayak, Amravati || 234

56) Biodiversity and climate change
Ekta N. Murayate, Amravati || 245

57) Environmental pollution causes, consequences and remedies
Niranjan Bhaurao Meshram, Amravati || 249

58) जैव विविधता आणि हवामानातील बदल
डॉ. के. जी. राजपूत, वाशिम || 251

59) समृद्ध जैवविविधतेचे संवर्धन : काळाची गरज
प्रा. डॉ. संजय भीमराव खडसे, अमरावती || 253

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal - http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

degradation,environmental pollution leading to less diversity for bees to feed from,for example. And farming practices. Such as pesticides ,large monoculture cropping etc.

As reported by CNN (may 2005) "one third of all our food- fruits - vegetables - would not exist without pollination visiting flowers. But honeybees ,the primary species that fertilizes food - producing plants ,have suffered dramatic declines in recent years, mostly from afflictions introduced by humans"

A German bee expert professor Joergen Tautz from Wurzburg University thinks: -

"Bees are vital to bio diversity. there are 130000 plants for example for which bees are essential for pollination, from melons to pumpkin, raspberries and all kind of fruit trees as well as animal fodder like clover."

❑❑❑

52

जैवविविधता आणि वातावरणातील बदल

डॉ. दिनेश वा. निचित
प्राचार्य. संत गाडगे महाराज महाविद्यालय, वलगांव

****

प्रस्तावना :—

भारताला प्राचीन संस्कृतीचा वारसा लागलेला आहे. भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. भारतात मोठयाप्रमानात निसर्गसंपदा आहे. प्राणीमात्रांची तसेच जिवसृष्टी व जिवसृष्टीतील विविधता मोठयाप्रमानात आढळून येते. जिवसृष्टीच्या प्रमाणांवरच निसर्गाचा समतोल अवलंबून आहे. निसर्गानुरूप प्रत्येकाने वागण्याचा प्रयत्न केला तर सर्वप्रकारचा समतोल साधता येते. पृथ्वीवर अनेक सजिव आहेत. प्रत्येक सजिव हा एकमेकांवर अवलंबून आहे. सजिवांची पृथ्वीवर निर्मिती झाल्यापासून आजपर्यंत पाच वेळा मोठयाप्रमानात आणि अनेक वेळा लहान प्रमानात जैवविविधतेचा नाश झाल्याचे दिसून येते. त्यामुळे निसर्गाचा असमतोल झाल्याचे दिसून येते याला कारणेही अनेक आहेत. वैज्ञानिक युगामध्ये मानवाने आपल्या हव्यासापोटी निसर्गानुरूप न वागता निसर्गावर मात करण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे जैवविविधता मोठयाप्रमाणात घटली आहे तसेच त्याचा विपरीत परिणाम सृष्टीवर तसेच मानवाच्या आरोग्यावर झाल्याचे दिसून येते. आज मोठयाप्रमाणात आजारांच्या प्रमाणात वाढ झाल्याचे दिसून येते. जैवविविधता, त्यातील घटक, त्याच्या ऱ्हासाची कारणे इत्यांदींना अभ्यास करण्याच्या दृष्टीने संशोधकाने 'जैवविविधता आणि वातावरणातील बदल' या विषयाची निवड केलेली आहे.

संशोधन विषय अभ्यासाची आवश्यकता किंवा गरज :—

सजिवांची पृथ्वीवर निर्मिती झाल्यापासून आजपर्यंत मोठयाप्रमानात ऱ्हास झाल्याचे दिसून येते त्यामुळे परिसंस्थेमध्ये मोठयाप्रमानात असमतोल निर्माण

Scanned with CamScanner

झालेला आहे. हा असमतोल दिवसेंदिवस असाच वाढत गेल्यास एकदिवस मोठयासंकटाला मानवाला सामोरे जावे लागेल यात काही शंकाच नाही. म्हणून या विषयावर संशोधन तसेच परिसंवाद, चर्चासत्र घडवून आवश्यक आहे. आणि या विषयाचा अभ्यास होणे काळाची गरज आहे.

संशोधन विषयाचे उदिदष्टे :—

१. जैवविविधतेचा अर्थ समजावून घेणे.

२. जैवविविधतेचा इतिहास जाणून घेणे.

३. जैवविविधतेच्या ऱ्हासाची कारणे शोधणे.

४. वातावरणातील बदलांचा अभ्यास करणे

५. निसर्गाचा असमतोल दूर करण्याकरीता आवश्यक घटकांचा अभ्यास करणे.

गृहीतके :—

१. जैवविविधतेचा मोठयाप्रमाणात —ऱ्हास झाल्याचे दिसून येते.

२. वातावरणातील बदलांमुळे निसर्गाचा असमतोल झाल्याचे दिसून येते.

संशोधन पध्दती :—

संशोधकाने सदर्हू विषयाचा अभ्यास करण्याकरीता संशोधनाच्या दुयम पध्दतीचा वापर केलेला आहे ज्यामध्ये आजवर प्रकाशीत झालेल्या शोधनिबंधांचा, मासिकांचा तसेच वृत्तपत्रांचा आधार घेवून माहिती संकलित करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. संकलित माहितींचा लिखानामध्ये यथोचित ठिकाणा वापर केलेला आहे.

संकलित माहितीचे सारणीयन व अर्थनिर्वचन:—

जैवविविधता विकास आणि उत्क्रांती :—

आज जैवविविधतेच्या उत्पत्ती बाबतीत वैज्ञानिकांना ठाम सांगता येत नसले तरी जैवविविधतेला ३५० कोटीचा इतिहास आहे. पृथ्वीच्या उत्पत्तीनंतर विस ते तिस कोटी वर्षानंतर प्राथमिक रचना असलेले सजिव अस्तीत्वात आले असा वैज्ञानिकांचा ठाम विश्वास आहे. कॅब्रियन युगामध्ये जैवविधतेमध्ये प्रचंड वाढ झाली. समुह विलोपन क्रियेमुळे जैवविविधतेमध्ये घट आणि वृध्दी हे प्रकार सजिवांच्या निर्मितीपासून चाललेले आहेत. पंचविस कोटी वर्षापूर्वी पर्मियन—ट्रायसिक युगाच्या संधिकालात झालेल्या विघटनाने जैवविधतेची सर्वाधिक हानी झाली ज्यामध्ये डायनासोर नष्ट झालेत. या धक्क्यापासून सावरण्यास पृष्ठवंशी सजिवांना तिनकोटी वर्षे लागलीत. सध्याच्या सजीव जातींची संख्या दोन दशलक्ष ते शंभर दशलक्ष एवढी असावी असा वैज्ञानिकांचा दावा आहे. यामध्ये संधिपाद प्राण्यांची संख्या अधिक आहे.

जैवविविधतेचा अर्थ :—

जैवविविधतेच्या बाबतीत अनेक व्याख्या आहे. सर्वसामान्यपणे जैवविविधता म्हणजे जातीविविधता आणि जातीमधील संपन्नता होय. जिवशास्त्रज्ञांच्या व्याख्येप्रमाने "जैवविविधता म्हणजे जनुकांची व्यक्तता, जातीमधील विविधत आणि परिसंस्थेमधील विविधता होय."

जैवविविधतेचा विस्तार :—

जैवविविधतेच्याा विस्ताराच्या बाबतीत विचार केल्यास जैवविविधता पृथ्वीवर सारख्या प्रमानात आढळून येत नाही ऐवढेच नव्हेतर एकाच प्रदेशात सारखेपणा सुध्दा आढळून येत नाही. उष्णप्रदेशीय भागामध्ये जैवविविधता अधिक तर ध्रुवीय भागामध्ये जैवविविधता अधिक प्रमानात आढळून येते. सजिवातील विविधता ही तापमानावर, पडणा—या पावसांच्या प्रमानावर, समुद्रसपाटीपासूनच्या उंचिवर, भुप्रदेशाच्या गुणधर्मावर तसेच सभोवतालच्या वातावरणावर अवलंबून असते. विषुववृत्ताजवळील उष्णप्रदेशामध्ये विविधता अधिक तर ध्रुवीय प्रदेशामध्ये कमी विविधता आढळून येते. २००६ मध्ये आययूसीएन या संस्थेने केलेल्या परिक्षण अहवालानूसार ज्या सजिवांचे अस्तित्व धोकयात आहे अशा सजीवांची संख्या ४०१७७ ऐवढी आहे. वैज्ञानीकांच्या म्हणण्यानूसार अशा जातींची संख्या दहा लाखांवर पोहोचेल. भूप्रदेशावरील विविधता महासागरी विविधतेपेक्षा पंचवीस पटीनी अधिक आहे.

जैवविविधतेकरीता समृध्द असणारे क्षेत्र :—

डॉ. सबीना विर्क यांनी १९८८ साली मांडलेल्या संकल्पनेनुसार जैवविविधता असणा—या क्षेत्रांना हॉट स्पॉट म्हणावे. म्हणजेच ज्या ठिकाणी मोठया संख्येने स्थानीक जातीचे वस्तीस्थान आहे त्यास जैवविविधता समृध्द क्षेत्र म्हणता येते. समृध्द क्षेत्रे जगभर विखुरलेली असली तरी उष्ण कटीबंधातील वनात आणि सदाहरित जंगलात त्यांची संख्या अधिक आहे. मादागास्करच्या भूमिवर अनेक जाती आणि परिसंस्था स्वतंत्रपणे विकसित

Scanned with CamScanner

झालेल्या आहेत. इंडोनेशियामधील सतरा हजार बेटांनी १९०४५६० चौरस किलोमिटर क्षेत्र व्यापलेले आहे. या प्रदेशात जगातील दहा टक्के संपूर्ण वनस्पती, बारा टक्के पृष्ठवंशी प्राणी, सतरा टक्के सरपटणारे प्राणी, पक्षी आणि उभयचर प्राणी असे चोविस कोटी माणसांच्या वस्त्यांच्या सहवासात आहेत.मानवाच्या उदयाबरोबर आणिखी एक विलोपन क्रिया चालु झाली आहे यावर बहूतेक वैज्ञानिकांचे एकमत होत आहे. यास होलोसीन मास एक्स्टीन्शन असे म्हणण्याची पध्दत आहेत. होलोसीन या ग्रिक शब्दाचा अर्थ आधुनिक असा होतो. मानवी हस्तक्षेपामुळे सध्या विलोपन क्रिया एवढी झपाटयाने चालली आहे की फक्त १०० वर्षामध्ये इतर सजीवांचा नाश होण्याची शक्यता आहे.

जैवविविधतेचा मानवास फायदा :—

जैवविविधतेचा मानवी जिवनाशी अतिशय जवळचा संबंध आहे. जैवविविधत परिसंस्था टिकवून ठेवण्यास मदत होते. त्यामुळे कार्बन डाय ऑक्साईड चक्र सुरळीत सुरू राहते. जलचक्रामुळे पाणी शुध्द होते. जमिनीची धुप थांबते. अश्मयुगापासून मानवी हस्तक्षेपामुळे सजीव जातीचा विनाश व्हायला प्रारंभ झाला. याआधी नैसर्गिक आपत्ती हेच फक्त जातिविनाशाचे एकमेव कारण होते. जिवाश्मांच्या अभ्यासावरून अश्मयुगापासून जातीविनाशाचा वेग शंभर ते दहा हजार पटीनी वाढल्याचे दिसून आले आहे.

मानवी आरोग्य आणि जैवविविधता :—

जैवविविधता आणि मानवीय आरोग्य याचा अतिशय जवळचा संबंध आहे. जैवविधतेच्या नाशामुळे पृथ्वीच्या आरोग्यावर परिणाम होत आहे यावर शास्त्रीय संशोधन झाले आहे. जागतिक हवामान बदलाचे कारण हे मानवी आरोग्यावर परिणाम करणाऱ्या अनेक कारणांपैकी एक रोगाचे वाहक आणि कारक असणाऱ्या सजिवांचा प्रसार, गोडया पाण्याची कमतरता, कृषी उत्पादनामधील घट, कृषी उत्पादनातील तोच तो पणा इ. एखादी जाति नष्ट झाल्यानंतर निसर्गता त्यास पर्याय उपलब्ध असायचा पण तो आता दिवसेंदिवस कमी होत असल्याचे दिसत आहे. पाण्याची वाढती मागणी आणि पिण्यायोग्य पाणी उपलब्ध नसणे हा मानवी आरोग्याशी महत्वाचा असणारा प्रश्न आहे. २००८ च्या जागतिक लोकसंख्येच्या अभ्यासावरून निघालेल्या माहितीनुसार अविकसित राष्ट्रामध्ये फक्त ६२ टक्के व्यक्तींना स्वच्छ पिण्यायोग्य पाणी उपलब्ध आहे. जैवविविधतेशी संबंधीत आणखी काही प्रश्न म्हणजे अन्न सुरक्षा, सकस अन्नाची उपलब्धता, संसर्गजन्य आजार, आरोग्य विज्ञान, औषधाची उपलब्धता, सामाजिक आणि मानसिक आरोग्य, इ. जगातील ८० प्रतिशत लोकसंख्या प्राथमिक आरोग्यसेवेसाठी नैसर्गिक उपचारपध्दती किंवा नैसर्गिक औषधावर अवलंबून आहे. आजपर्यंत फार थोग्या जातीचा त्याच्या औषधी गुणधर्माचा अभ्यास झालेला आहे. १९८० नंतर औषध उदयोगामध्ये नव्या औषधाची निर्मिती कमी झाल्यासरखी वाटत होती परंतू जनूकीय शास्त्र आणि मानवी जनुक प्रकल्प पूर्ण झाल्यानंतर नव्या रासायणिक औषधांच्या निर्मितीवर भर पडत आहे. सागरी जैवविविधतेवर आधारीत औषध निर्मिती नव्याने तपासून पाहण्याची गरज आहे.

जैवविधतेस निर्माण झालेले धोके :—

अधिवास नाहीसा होणे, अतिशिकार, नव्या अधिवासात नव्या जातीचा समावेश, एडवर्ड ओ विल्सन यांनी जैवविविधतेच्या धोक्याचे संक्षिप्त रूप हिप्पो असे केले आहे. इत्यादी सर्व घटकांमुळे जैवविविधता मोठया प्रमानात घटत आहे.

निष्कर्ष व शिफारशी :—

जैवविविधता आणि वातावरणातील बदल या विषयाशी संबंधीत उपलब्ध साहित्याचा अभ्यास केल्यानंतर असे दिसून आले की, मानवाच्या अती हव्यासापोटी आणि वाईट संवयीविषयी जैवविविधता मोठयाप्रमानात ऱ्हास पावत चालल्या आहेत. काही प्रजाती तर जवळपास नष्टच झाल्या आहेत त्यामुळे परिसंस्था व निसर्गाचा असमतोल मोठयाप्रमानात वाढलेला आहे. जंगलातील वाघासारख्या सर्वात वरच्या पातळीवरचा मांसभक्षक संरक्षित व्हायचा असेल तर त्यास लागणार त्याचे भक्ष व अधिवास संरक्षित करणे गरजेचे आहे ऐवढेच नव्हेतर संपूर्ण परिसंस्थाच संरक्षित राखणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :—

1. WWW Biodiversity .
2. https//hi.wikipedia.org/wiki
3. https//ballotboxindia.com/dp
4. hindi.indiawaterportal.org/node/57421

❑❑❑

Scanned with CamScanner

17-18

/

ISSN (PRINT): 2393-8374
ISSN (ONLINE): 2394-0697

INTERNATIONAL JOURNAL OF CURRENT ENGINEERING AND SCIENTIFIC RESEARCH (IJCESR)

VOLUME-5, ISSUE-5

DOI:10.21276/ijcesr

Editor-in-Chief
Dr. S.R.Boselin Prabhu
Associate Professor
VSB College of Engineering
Coimbatore, Tamil Nadu, India

Published by

TECHNICAL RESEARCH ORGANISATION INDIA
Website: www.troindia.in
Email : ijcesr.editor@gmail.com

Scanned with CamScanner

TABLE OF CONTENTS

SL NO	TITLE AND AUTHOR	PAGE NO

Editor-in-Chief
Dr. S.R. Boselin Prabhu

1. **A SURVEY OF DIETARY HABITS OF SCHOOL CHILDREN**
- Ashish Govindrao Barde — 01-05

2. **SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF NEW 2-AZETIDINONE DERIVATIVES AS ANTIMICROBIAL AGENTS**
- Dr.R.E.Khadsan[1], Dr.S.D.Tarale[2] — 06-10

3. **EFFECT OF CU2+ DOPING ON STRUCTURAL AND OPTICAL PROPERTIES OF CDS NANOPARTICLES**
- G. G. Ramteke[1], A. S. Lanje[2], D. M. Pimpalshende[3] — 11-17

4. **THERMAL ANALYSIS AND LUMINESCENCE PROPERTIES OF THE EUROPIUM DOPED SR2SIO4 PHOSPHOR**
- Chaudhari Dilip B[1], Zambare Pradip Z.[2], A. P. Zambare[3] and Mahajan O. H.[4] — 18-22

5. **APPLICATION OF BRADFORD'S LAW OF SCATTERING TO HOME SCIENCE LITERATURE: A STUDY OF DOCTORAL THESES CITATIONS**
- Dr Sanjay Wagh[1], Dr Nilesh Gawande[2] & Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar[3] — 23-29

6. **DOCTRAL DESSERTATIONS OF KAVIKULGURU KALIDAS SANSKRIT UNIVERSITY: A BIBLIOMETRICS STUDY**
- Dr. Dipak Kapade — 30-36

7. **TEACHERS' ROLE IN THE CHANGING PERSPECTIVES OF THE FACULTY OF SOCIAL SCIENCES**
- Dr. Dinkar Umbarkar — 37-39

8. **ORGANIZED CRIME VERSUS STATE MAKING AS ORGANIZED CRIME**
- Dr. Bharat S. Jadhao — 40-42

9. **TRENDS AND ISSUES OF E-LEARNING IN LIS-EDUCATION IN INDIA: A PRAGMATIC PERSPECTIVE**
- Dr. Devendra S. Bhongade[1], Dr. Vijay A. Dakhole[2] — 43-51

10. **IMPORTANCE OF MUSIC IN HUMAN LIFE**
- Dr. Poornima S. Diwase — 52-53

11. **CONTRIBUTION OF NALANDA UNIVERSITY IN HIGHER EDUCATION**
- Dr. Rajesh V Chaurpagar — 54-56

12. **TEACHING STRATEGIES, STYLES AND QUALITIES OF A TEACHER: A REVIEW FOR VALUABLE HIGHER EDUCATION**
- Ravindra D. Sarode — 57-62

Scanned with CamScanner

13. **AN INTRODUCTION TO INOVO TECHNOLOGY**
- R. P. Limsay 63-65

14. **USE E-RESOURCES TO MOTIVATE DIGITAL LEARNING TO SAVE THE GLOBE IN DIGITAL ERA**
- Dr. Sanjay J. Shenmare 66-70

15. **SIGNIFICANCE OF RESEARCH IN SOCIAL SCIENCES IN INDIA**
- Shyam Dutonde 71-74

16. **A CLINICAL STUDY OF SELECTIVE TREATMENT OF VITILIGO WITH EXCIMER LAMP**
- Dr. S.S. Arsad 75-77

17. **PRESENT GLOBAL SCENARIO & CHALLENGES IN HIGHER EDUCATION**
- Dr. Subhash. P.Jadhao 78-81

18. **DIGITAL LIBRARY SERVICES IN ACADEMIC LIBRARIES**
- Dr. Vijay P.Jadhao 82-84

19. **E-LEARNING AND CHANGING ROLES OF ACADEMIC LIBRARIES**
- Prakash Shriram Kolhe 85-89

20. **ANTIMICROBIAL ACTIVITIES OF SOME N- GALACTOPYRANOSYL THIOCARBAMATES**
- Prashant R. Mahalle 90-92

21. **LIBRARY AND LIBRARY PROFESSION IN DIGITAL ERA**
- Pravin A. Joshi 93-97

22. **ROLE OF LANGUAGE AND LITERATURE IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION**
- Prof. Bhaskar B. Dharne 98-101

23. **HUMAN RESOURCE MANAGEMENT**
- Prof. Dr. V. M. Dehankar 102-104

24. **DEVELOPMENT AND STATUS OF LIBRARY CONSORTIA IN INDIA**
- Prof. Gajanan B. Ghayal 105-109

25. **IMPACT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE**
- Prof.Avinash Suresh Meherkar 110-113

26. **AN ANALYTICAL STUDY OF STRATEGIES LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS IN ENERGY AND POWER SECTORS IN INDIA WITH REFERENCE TO NATIONAL THERMAL POWER CORPORATION LIMITED (NTPC)**
- Prof.Sunil Wasudeo Mamalkar 114-119

27. **EFFECT OF ACID RAIN ON SEED GERMINATION**
- S. G. Sagane[1], S. R. Nagmote[2], P. R. Gaikwad[3] R. G. Jadhao[4] 120-123

28. **GLOBALIZATION & EDUCATION**
- Sagar S. Gawai 124-125

Scanned with CamScanner

29. **CITATION ANALYSIS OF PH.D. THESES IN BOTANY SUBMITTED TO MARATHWADA AGRICULTURAL UNIVERSITY, PARBHANI DURING 2003 TO 2012**
- Dr Sanjay Wagh[1], Dr Nilesh Gawande[2], Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar [3] 126-131

30. **ARVIND ADIGA: A REPRESENTATION OF INDIAN REALITY**
- Sachin R.Gawai 132-134

31. **TRAINING AS A PART OF HUMAN RESOURCE AND MANAGEMENT**
- Prof. Vijay Narayanrao Dhumal 135-138

32. **NATIONAL NETWORK FOR VETERINARY COLLEGES IN INDIA: AN EVALUATIVE STUDY WITH REFERENCE TO VETERINARY COLLEGE LIBRARIES IN INDIA**
- Dr U.S. Jadhav[1], Dr. Suresh Jange[2] 139-144

33. **SYNTHESIS AND OPTICAL ANALYSIS OF EU3+ AND DY3+ ACTIVATED MGPBAL10O17 PHOSPHOR FOR SOLID STATE LIGHTING**
- V.R.Panse[1], S.K. Vyawahare [2], S.J.Dhoble[3], N.S.Kokode[4], Vijay Singh[5] 145-151

34. **CLIMATE CHANGE AND HEALTH: WHY SHOULD INDIA IS CONCERNED ?**
- Meenu Tanwar 152-158

35. **CLIMATE CHANGE EFFECT ON BIODIVERSITY: A REVIEW AND IDENTIFICATION OF KEY RESEARCH ISSUES**
- Dr. Shyam S. Khinchi 159-167

36. **INNOVATIVE MARKET STRATEGIES FOR GLOBALIZATION**
- Dr. K. N. Shewale 168-169

37. **GLOBALIZATION AND HUMAN RIGHTS**
- Dr.R. G. Suralkar 170-172

38. **QUEST FOR IDENTITY IN BHARATI MUKHARJEE*S JASMINE**
- Dr. B.W. Somatkar 173-175

39. **SYNTHESIS AND PHOTOLUMINESCENCE STUDY OF UVB EMITTING PHOSPHOR (LAY)BAB$_9$O$_{16}$:BI^{3+},GD^{3+}**
- A.B. Gawande[1], R.P. Sonekar[2], S.K. Omanwar[3] 176-179

Scanned with CamScanner

2017-18

APPLICATION OF BRADFORD'S LAW OF SCATTERING TO HOME SCIENCE LITERATURE: A STUDY OF DOCTORAL THESES CITATIONS

Dr Sanjay Wagh[1], Dr Nilesh Gawande[2] & Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar [3]
[1]Librarian, Sant Gadge Maharaj Mahavidyalay , Walgaon ,Maharashtra
[2]Principal, Late B S Arts , N G Science & A G Commerce College ,Sakharkherda
[3]Research Scholar

Abstract

The study cover 05 Ph.D. theses of Home Science submitted to MAU ,Parbhani. The study was carried out to examine the applicability of Bradford's Law of Scattering. From the study it is found that Indian Journal of Nutrition and Digest is the most cited journal with 12.94% citations. Bradford's Law fits to present study and the applicability of Leimkuhler model was also tested with the present data.

Introduction

Journals are the one of the most important information source in any subject field. However, the large number of journals and their subscription cost make it difficult for libraries to subscribe all required journals. Citation analysis is one of the useful tool in the hands of librarian to identified the core journals in particular subject . In fact citation study is one of the effective method to understand the information requirement of users.

The present study is based on application of Bradford`s law of scattering to the journal citations appended in theses in the subject Home Science submitted to Marathwada Agricultural University, Parbhani.

Review of Literature

Number of studies have been undertaken to test the Bradford`s Law of Scattering . Vickery[1] (1948) conducted study on Bradford`s law to analyzed periodical references. Patra S. K., Bhattacharya P. and Verma N[2].(2006) in their " Bibliometric study of literature on bibliometrics identify core journals .Devi B.M. and Sankar V.S.J[3].(2014) in their study analyzes the citations of doctoral dissertations in commerce awarded by University of Kerala (During 2001 to2010).Study reveals that Bradford`s law did not find fit with commerce literature.Singh K P and Bebi[4] (2014) analyzed the citations of Ph.D. theses of Social Sciences Submitted in University of Delhi. The Study revealed that journals are the most preferred cited source and the Bradford`s Law fits to present study. There are number of studies carried out on Bradford`s Law Of Scattering. Banateppanavar K P D and Vindya A D[5] (2015) in their citation study of Free- e- journal "Collection Building" found that journals are the most preferred source of information used by researchers and Bradord`s Law of Scattering was applied.

Objectives of the Study

1) To study distribution of citations by type of document.
2) To prepare a ranked list of most cited journals by the Home Science scholars .
3) To test the Bradford`s Law of scattering.

Methodology

O5 Ph.D. Theses of Home Science submitted to MAU, Parbhani during 2003 to 2012 were selected as a source of data .823 citations were found in these 05 theses. Each citation was noted down on a data sheet. MS-Excel was used for data entry. As per objective of study the citations were analyzed and presented in the form of tables.

Form wise Distribution of Citations

Information published in different form like Journals, Books, Theses, Reports, Conference papers etc. Form wise distribution of citations has been done in order to know the most dominant form in which the information is cited.

Scanned with CamScanner

This study will be helpful for information scientists as well researchers, to know the most dominant form of information.

Table no.-1 present the data about different information sources used by the researcher in the field of Home Science during 2003-2012.

Table No.- 1: Form wise Distribution of Citations

Sr. No.	Source Of Documents	No. of Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	Journals	564	68.53	564	68.53
2	Reports	70	8.51	634	77.04
3	Books	58	7.05	692	84.09
4	Conference Papers	42	5.10	734	89.19
5	Theses	30	3.65	764	92.84
6	Websites	12	1.46	776	94.30
7	Other	47	5.70	823	100.00
Total		**823**	**100.00**	**823**	**100.00**

Data presented in above table shows that out of total 823 citations, maximum i.e. 564(68.53%) citations are from journals, followed by reports 70(8.51%), books 58(7.05%), conference papers 42(5.10%), theses 30(3.65%), websites 12(1.46%) whereas 47(5.40%) citation are of different information sources such as patent, standards, newspapers etc. and these sources are grouped in other category.

So, this indicates that journals are most preferred source of information among research scholars of Home Science.

Country wise Distribution of Citations

Data presented in table no.- 2 shows the country wise distribution of citations

Table No.- 2 : Country wise Distribution of Citations

Sr. No.	Country	No. of Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	India	550	66.83	550	66.83
2	U.S.A.	165	20.05	715	86.88
3	U.K.	56	6.80	771	93.68
4	China	24	2.92	795	96.60
5	Italy	14	1.70	809	98.30
6	Japan	8	0.97	817	99.27
7	Pakistan	6	0.73	823	100.00
Total		**823**	**100.00**	**823**	100.00

From the above table it is observed that research scholars in the subject Home Science cite the document published from seven countries. Data presented in above table shows that documents published from India has got the maximum citations i.e. 550 .Out of total citation,66.83% citations are of Indian documents followed by documents published from USA received the second highest preference with 20.05% citations.

The analysis reveals that the scholars depend mostly on literature published form India and USA.

Authorship Pattern of Journal Citations

Authorship has been analyzed to determine the percentage of single, two, three,

Scanned with CamScanner

four and above authors. Following table shows the authorship pattern of the journal citations, according to the number of authors.

Table No.- 3 : Authorship Pattern of Journal Citations

Sr. No.	No. of Author	Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	1	105	18.62	105	18.62
2	2	168	29.79	273	48.40
3	3	137	24.29	410	72.70
4	4	76	13.48	486	86.17
5	5	46	8.16	532	94.33
6	6	32	5.67	564	100.00
Total		**564**	**100.00**	**564.00**	**100.00**

It is observed from the analysis of citations by authorship pattern that the highest number of citations is from two authors. Out of 564 total journal citation 168 citations are of two authors and the percentage is 29.79%.

Out of total 564 citations, 105 citations are from single author with percentage 18.62% and 137 citations are from three authors with percentage 24.29%. Further 76(13.48%), 46(8.16%) and 32(5.67%) citations are of four, five and six author papers respectively.

Hence from the study it can be said that in the subject Home Science trend toward joint authorship found.

This reflects the degree of prevalence of multiple authored publications in Home Science, which reflects higher level of collaboration.

Ranking of Journals

In the present study ranking of the journals has been prepared on the basis of total citation frequency received by each journal. The titles have been arranged in decreasing order of the number of citations. Ranked list of journals is given in the table no. 4 with their rank, number of citations and origin of journal.

Table No.- 4 : Ranking of Cited Journals

Sr. No.	Rank	Name of Journal	Country	No. of Citations	Cumulative Citations	Percentage	Cumulative Percentage
1	1	Indian Journal of Nutrition and Digest	India	73	73	12.94	12.94
2	2	Journal of Food Science and Technology	India	56	129	9.93	22.87
3	3	Journal of Applied physiology	India	20	149	3.55	26.42
4	4	Applied Ergonomics Journal	India	17	166	3.01	29.43
5	5	Journal of Ethropharmacology	India	12	178	2.13	31.56
6	6	Dharwad, Karnataka Journal (UAD)	India	10	188	1.77	33.33
7	6	International Sunflower Journal	U.S.A.	10	198	1.77	35.11
8	6	International Journal of Industrial Ergonomics	U.S.A.	10	208	1.77	36.88
9	6	Indian Journal of Experimental biology	India	10	218	1.77	38.65
10	6	Phytotherapy Research Journal	India	10	228	1.77	40.43
11	7	Journal of Nutritional Medicine	India	9	237	1.60	42.02

Scanned with CamScanner

12	7	International Journal of Crude Drug Research	India	9	246	1.60	43.62
13	8	Beverage and Food World Journal	India	8	254	1.42	45.04
14	8	Acta Oncol Journal	India	8	262	1.42	46.45
15	8	The American Journal of clinical Nutrients	U.S.A.	8	270	1.42	47.87
16	8	Natural Product Sciences,	India	8	278	1.42	49.29
17	8	Journal Research of Indian Medical	India	8	286	1.42	50.71
18	8	Journal of Nutritional Medicine	India	8	294	1.42	52.13
19	8	Journal of Managerial Psychology	India	8	302	1.42	53.55
20	9	Journal of Maharashtra Agriculture University	India	7	309	1.24	54.79
21	9	Journal of Food Science and Technology	India	7	316	1.24	56.03
22	10	Journal of Biology Control	U.S.A.	6	322	1.06	57.09
23	10	Indian journal of Psychology	India	6	328	1.06	58.16
24	10	Fitoterapia Journal Elsevier	U.S.A.	6	334	1.06	59.22
25	10	Journal of Child Development	U.K.	6	340	1.06	60.28
26	11	Shanghai Traditional Chinese Medical Science Journal	China	5	345	0.89	61.17
27	11	Plant Food Fpr Human Nutrition	India	5	350	0.89	62.06
28	11	Karnataka Journal of Agricultural science	India	5	355	0.89	62.94
29	12	Journal of Food Science and Technology	U.S.A.	4	359	0.71	63.65
30	12	Journal of clinical Psychiatry monograph Series	U.S.A.	4	363	0.71	64.36
31	12	Journal of Child and Adolescent Psychiatry and mental Health	India	4	367	0.71	65.07
32	13	13 journals each having three citation	.	39	406	6.92	71.99
33	14	28 Other journals each having two citation		56	462	9.93	81.91
34	15	102 Other journals each having only one citation		102	564	18.09	100.00
Total				**564**	**564**	**100**	**100.00**

From the analysis of data presented in above table it is revealed that "Indian Journal of Nutrition and Digest" is highly cited journal with 73(12.94%) citations. "Journal of Food Science and Technology" has got the second rank with 56(9.93%) citations.

Further rank list of journal indicates that research scholars of Home Science cite 564 research articles from 174 journals. Out of these 174 journals first 6 journals contribute 188(33.33%) citations and these 06 journals are the core journals in the subject Home Science.

Application of Bradford's Law of Scattering:

Bradford's Law of Scattering is used to determine the number of core journals in any given field. It states that "journals in a given field can be divided into three zones, containing the same number of citations, a core zone containing the same number of citations but a greater number of journals and zone 2 containing the same number of citations, but still greater number of journals". The mathematical relationship of the number of journals in the core zone to the zone first is a constant 'n' and to the second zone the relationship is 'n^2'. Bradford expressed this relationship as; 1: n: n^2 for verifying the Bradford' law, the 174 journals and 564 citations in the subject Home Science were divided in three zones as shown in the table no. 4A

Scanned with CamScanner

Table No.- 4A : Scattering of Journals and Citations over Bradford's Zone

Sr. No.	Zones	No. of Journals	No. of Citations
1.	Core zone	6	188
2.	Zone 1	28	188
3.	Zone 2	140	188
Total		174	564

$6 : 28 : 140 :: 1 : n : n^2$

Here 6 represent the number of periodicals in the nucleus and n = 4.67 is a multiplier.

Therefore, $1 \times 6 : 4.67 \times 6 : 4.67^2 \times 6 \times 1.07$

$6 : 28.02 : 140$

Bradford's law of Scattering should be $1 : 4.67 : 4.67^2 = 1 : n : n^2$

But in present analysis Bradford's law is in following form

$1 : 4.67 : (4.67)^2 \times 1.07$ is not equal to $1 : n : n^2$ but it is almost equal to Bradford's law.

$$\text{Percentage of error} = \frac{174.02 - 174}{174 \times 100} = 0.01$$

Here the percentage of error is negligible. It is also observed that, the number of journals contributing citations to each zone increases by a multiplier of 4.67. So it can be said that the distribution in present study follow Bradford's law for more confirmation of this law we can apply one more law i.e. Leimkuhler model.

Application of Leimkuhler model :

For application of Bradford's law, the citations distribution was divided in three zones (p). Bradford assumes that there should be minimum three zones, here also 'p' is assumed to be 3. Then by using the mathematical formula, the value of the Bradford's multiplier 'k' is calculated as

$$k = (e^y \times y_m)^{1/p}$$

Where $e^y = 1.781$ Eulers number

y_m = first rank Journal citations

p = p is number of zone.

$$k = (1.781 \times 73)^{1/3}$$
$$= (130.013)^{1/3}$$
$$= 5.065$$

$$y_o = \frac{A}{p}$$

Where y_o = No of citations in each zone.

A = No. of Citations

$$y_o = \frac{564}{3} = 188$$

The nucleus zone r_0 can be defined as:

$$r_0 = \frac{T(k-1)}{(k^p - 1)}$$

$$\square\ r_0 = \frac{174\,(5.065 - 1)}{(128.94)}$$

$$= \frac{174 \times 4.065}{128.94}$$

$$= \frac{707.31}{128.94}$$

$$= 5.48$$

Different Bradford's zone can be obtained using the value of k and r_0.

Nucleus zone $r_0 = r_0 \times 1 = 5.48$

First zone $r_1 = r_0 \times k = 5.48 \times 5.065 = 27.76$

Second zone $r_2 = r_0 \times k^2 = 5.48 \times 5.065 \times 5.065 = 140.58$

5.48: 27.76: 140.58

$$\text{Percentage of error} = \frac{174 - 173.82}{174 \times 100} = 0.103$$

The Bradford groups thus formed were shown in the table no. 4B

Table No.- 4B : Using Leimkuhler Model, Bradford's Zone and Number of Journals

Sr. No.	Zones	No. of Journals	No. of Citations
1.	Core zone	6	188
2.	Zone 1	28	188
3.	Zone 2	140	188
Total		174	564

Scanned with CamScanner

Here the percentage of error is very much negligible. It was observed that, the number of Journals contributing citation to each zone is increased by multiplier of 5.065. The data of zonal analysis also shows that there is exact 1/3rd of total citations in each zone. Journal in nucleus zone are highly productive and productivity of journals decreases in next subsequent zones.

This theoretical presentation of Bradford's law proves that Bradford's law of Scattering is valid in present study.

Graphical Formulation:

Bradford's Bibliograph for present study have been plotted taking the cumulative number of citations on the Y-axis and cumulative number of journal titles on the X-axis. From the figure no. 1 it is found that data in present study have an initial raising curve and followed by linearity. From the figure it is also confirms that Bradford's law of Scattering is valid for the present study.

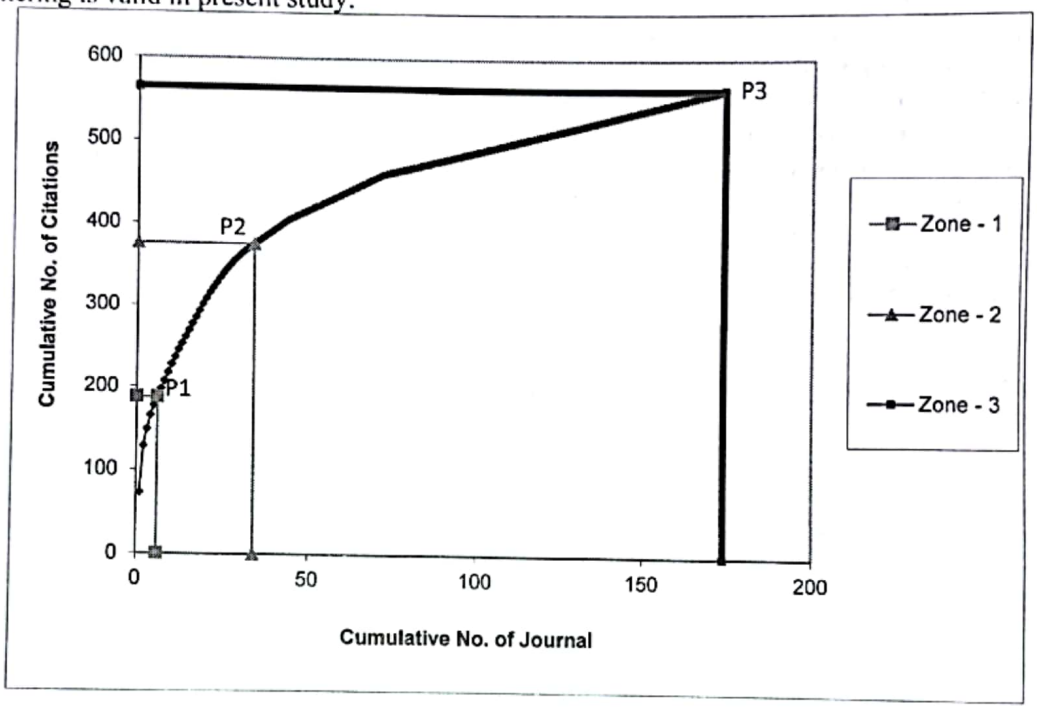

Figure No.- 1 : Bradford's Bibliograph

Conclusion

The study revealed that journals are preferred source of information with 68.53% citations, further country wise distribution of citations indicates that information sources published from India received highest i.e. 66.83% citations followed by documents published from USA. It indicates that information sources published from India in the subject Home Science is worthwhile.

The rank list of journals in the subject Home Science indictes that 564 citations were scattered in 174 journal titles. It is evident from rank list that out of these 174 journals Ist 06 journals contribute 188 (33.33%) citations i.e. 1/3 rd citations and these 06 journals are core journals in the subject Home Science.

To test the Bradford's Law , 174 journals and 568 citations were divided in three zones of equal number of citations. After dividing citations in three zones the number journals in each zones is in the ratio of "6:28:140" . Hence it is evident from analysis of data that dispersion of journal titles in Home Science is follows Bradford's Law. The Method Based on the Leimkuhler model was used for the verification of Bradford's Law. From the study it is found that Law is valid for the data set.

References

1. Vickery, B.C.(1948).Bradford's law of scattering *.Journal of Documentation* .4(3),198-203
2. Patra, S.K. ,Bhattacharya, P. and Verma, N. (2006). Bibliometric study of literature on Bibiliometric *.DESIDOC Bulletin of Information Technology*.26(1).

Scanned with CamScanner

3. Devi,B.M. and Sankar, V.S.J.(2014). Information use pattern of researchers in commerce: A citation analysis of doctoral dissertations. *Library Philosophy and Practice*.0-1,1-35
4. Singh, K.P. and Bebi. (2014).Application of Bradford's law on journal citations : A study of Ph.D. theses in social sciences of University of Delhi.*Annals of Library and Information Studies*. 61(2),112-120.
5. Banateppanavar, K .P. D. and Vindya, A. D. (2015). Bradford's zone to LIS publications published in collection building journal from 2009 to 2012: A citation study.*Collection Building* ,34(2),65.
6. Wadalkar, Rasika .(2016). Citation analysis of Ph.D. theses submitted it Marathwada Agricultural University Parbhani during 2003 to 2012 . Ph.D. thesis ,SBBAU,Amravati

Scanned with CamScanner

ISSN (PRINT): 2393-8374
ISSN (ONLINE): 2394-0697

INTERNATIONAL JOURNAL OF CURRENT ENGINEERING AND SCIENTIFIC RESEARCH (IJCESR)

VOLUME-5, ISSUE-5

DOI:10.21276/ijcesr

Editor-in-Chief
Dr. S.R.Boselin Prabhu
Associate Professor
VSB College of Engineering
Coimbatore, Tamil Nadu, India

Published by

TECHNICAL RESEARCH ORGANISATION INDIA
Website: www.troindia.in
Email : ijcesr.editor@gmail.com

Scanned with CamScanner

International Journal Of Current Engineering And Scientific Research (IJCESR)

ISSN PRINT-2393-8374,ISSN ONLINE-2394-0697 DOI-10.21276/Ijcesr

IMPACT FACTOR

IARC(JCRR)=0.916
GIF=0.695
SIF=0.73
JIF= 0.9
ICV 2015= 63.71
TOTAL=3.241

Indexed By

VOLUME 5 ISSUE 5 (PART-II) (MAY 2018) | PUBLICATION DATE:1ST MAY 2018

1 A SURVEY OF DIETARY HABITS OF SCHOOL CHILDREN
Authors: Ashish Govindrao Barde

2 SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF NEW 2- AZETIDINONE DERIVATIVES AS ANTIMICROBIAL AGENTS
Authors: Dr R E.Khadsan, Dr.S.D.Tarale

3 EFFECT OF CU2+ DOPING ON STRUCTURAL AND OPTICAL PROPERTIES OF CDS NANOPARTICLES
Authors: G. G. Ramteke, A. S. Lanje, D. M. Pimpalshende

4 THERMAL ANALYSIS AND LUMINESCENCE PROPERTIES OF THE EUROPIUM DOPED SR2SIO4 PHOSPHOR
Authors: Choudhari Dilip B, Zambare Pradip Z., A. P. Zambare, Mahajan O. H.

5 APPLICATION OF BRADFORD'S LAW OF SCATTERING TO HOME SCIENCE LITERATURE: A STUDY OF DOCTORAL THESES CITATIONS
Authors: Dr Sanjay Wagh, Dr Nilesh Gawande,Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar

6 DOCTRAL DESSERTATIONS OF KAVIKULGURU KALIDAS SANSKRIT UNIVERSITY: A BIBLIOMETRICS STUDY
Authors: Dr. Dipak Kapade

7 TEACHERS' ROLE IN THE CHANGING PERSPECTIVES OF THE FACULTY OF SOCIAL SCIENCES
Authors: Dr. Dinkar Umbarkar

8 ORGANIZED CRIME VERSUS STATE MAKING AS ORGANIZED CRIME
Authors: Dr. Bharat S. Jadhao

9 TRENDS AND ISSUES OF E-LEARNING IN LIS-EDUCATION IN INDIA: A PRAGMATIC PERSPECTIVE
Authors: Dr. Devendra S. Bhongade, Dr. Vijay A. Dakhole

10 IMPORTANCE OF MUSIC IN HUMAN LIFE
Authors: Dr. Poornima S. Diwase

11 CONTRIBUTION OF NALANDA UNIVERSITY IN HIGHER EDUCATION
Authors: Dr. Rajesh V Chaurpagar

12 TEACHING STRATEGIES, STYLES AND QUALITIES OF A TEACHER: A REVIEW FOR VALUABLE HIGHER EDUCATION
Authors: Ravindra D. Sarode

13 AN INTRODUCTION TO INOVO TECHNOLOGY
Authors: R. P. Limsay

14 USE E-RESOURCES TO MOTIVATE DIGITAL LEARNING TO SAVE THE GLOBE IN DIGITAL ERA
Authors: Dr. Sanjay J. Shenmare

15 SIGNIFICANCE OF RESEARCH IN SOCIAL SCIENCES IN INDIA
Authors: Shyam Dutonde

16 A CLINICAL STUDY OF SELECTIVE TREATMENT OF VITILIGO WITH EXCIMER LAMP
Authors: Dr. S.S. Arsad

17 PRESENT GLOBAL SCENARIO & CHALLENGES IN HIGHER EDUCATION
Authors: Dr. Subhash. P.Jadhao

18 DIGITAL LIBRARY SERVICES IN ACADEMIC LIBRARIES
Authors: Dr. Vijay P.Jadhao

19 E-LEARNING AND CHANGING ROLES OF ACADEMIC LIBRARIES
Authors: Prakash Shriram Kolhe

20 ANTIMICROBIAL ACTIVITIES OF SOME NGALACTOPYRANOSYL THIOCARBAMATES
Authors: Prashant R. Mahalle

21 LIBRARY AND LIBRARY PROFESSION IN DIGITAL ERA
Authors: Pravin A. Joshi

22 ROLE OF LANGUAGE AND LITERATURE IN THE DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION
Authors: Prof. Bhaskar B. Dhame

23 HUMAN RESOURCE MANAGEMENT
Authors: Prof. Dr. V. M. Dehankar

24 DEVELOPMENT AND STATUS OF LIBRARY CONSORTIA IN INDIA
Authors: Prof. Gajanan B. Ghayal

25 IMPACT OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE
Authors: Prof Avinash Suresh Meherkar

26 AN ANALYTICAL STUDY OF STRATEGIES LEADERSHIP AND ORGANIZATIONAL EFFECTIVENESS IN ENERGY AND POWER SECTORS IN INDIA WITH REFERENCE TO NATIONAL THERMAL POWER CORPORATION LIMITED (NTPC)
Authors: Prof Sunil Wasudeo Mamalkar

DOI:10.21276/ijcesr

Scanned with CamScanner

Home | Contact Us
Copyright © International Journal of Current Engineering And Sceintific Research (IJCESR)

Authors: S. G. Sagane, S. R. Nagmote, P. R. Gaikwad, R. G. Jadhao

28 GLOBALIZATION & EDUCATION
Authors: *Sagar S. Gawai*

29 CITATION ANALYSIS OF PH.D. THESES IN BOTANY SUBMITTED TO MARATHWADA AGRICULTURAL UNIVERSITY, PARBHANI DURING 2003 TO 2012
Authors: *Dr Sanjay Wagh, Dr Nilesh Gawande, Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar*

30 ARVIND ADIGA: A REPRESENTATION OF INDIAN REALITY
Authors: *Sachin R.Gawai*

31 TRAINING AS A PART OF HUMAN RESOURCE AND MANAGEMENT
Authors: *Prof. Vijay Narayanrao Dhumal*

32 NATIONAL NETWORK FOR VETERINARY COLLEGES IN INDIA: AN EVALUATIVE STUDY WITH REFERENCE TO VETERINARY COLLEGE LIBRARIES IN INDIA
Authors: *Dr U.S. Jadhav, Dr. Suresh Jange*

33 SYNTHESIS AND OPTICAL ANALYSIS OF EU3+ AND DY3+ ACTIVATED MGPBAL10O17 PHOSPHOR FOR SOLID STATE LIGHTING
Authors: *V.R.Panse, S.K. Vyawahare , S.J.Dhoble , N.S.Kokode, Vijay Singh*

34 CLIMATE CHANGE AND HEALTH: WHY SHOULD INDIA IS CONCERNED ?
Authors: *Meenu Tanwar*

35 CLIMATE CHANGE EFFECT ON BIODIVERSITY: A REVIEW AND IDENTIFICATION OF KEY RESEARCH ISSUES
Authors: *Dr. Shyam S. Khinchi*

36 INNOVATIVE MARKET STRATEGIES FOR GLOBALIZATION
Authors: *DR. K. N. Shewale*

37 GLOBALIZATION AND HUMAN RIGHTS
Authors: *Dr.R. G. Suralkar*

38 QUEST FOR IDENTITY IN BHARATI MUKHARJEE*S JASMINE
Authors: *Dr. B.W. Somatkar*

39 SYNTHESIS AND PHOTOLUMINESCENCE STUDY OF UVB EMITTING PHOSPHOR (LAY)BAB9O16:BI3+,GD3+
Authors: *A.B. Gawande, R.P. Sonekar, S.K. Omanwar*

40 PROSPECT OF E-LEARNING IN INDIAN HIGHER EDUCATION: TRENDS AND ISSUES
Authors: *Dr. Devendra Bhongade, Dr. Yogesh M. Sarode*

41 TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION AND ROLE OF LIBRARIES
Authors: *Dr. Jagdish Narharrao Kulkarni*

Scanned with CamScanner

TABLE OF CONTENTS

SL NO	TITLE AND AUTHOR	PAGE NO

Editor-in-Chief
Dr. S.R. Boselin Prabhu

1. **A SURVEY OF DIETARY HABITS OF SCHOOL CHILDREN**
- Ashish Govindrao Barde 01-05

2. **SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF NEW 2-AZETIDINONE DERIVATIVES AS ANTIMICROBIAL AGENTS**
- Dr.R.E.Khadsan[1], Dr.S.D.Tarale[2] 06-10

3. **EFFECT OF CU2+ DOPING ON STRUCTURAL AND OPTICAL PROPERTIES OF CDS NANOPARTICLES**
- G. G. Ramteke[1], A. S. Lanje[2], D. M. Pimpalshende[3] 11-17

4. **THERMAL ANALYSIS AND LUMINESCENCE PROPERTIES OF THE EUROPIUM DOPED SR2SIO4 PHOSPHOR**
- Chaudhari Dilip B[1], Zambare Pradip Z.[2], A. P. Zambare[3] and Mahajan O. H.[4] 18-22

5. **APPLICATION OF BRADFORD'S LAW OF SCATTERING TO HOME SCIENCE LITERATURE: A STUDY OF DOCTORAL THESES CITATIONS**
- Dr Sanjay Wagh[1], Dr Nilesh Gawande[2] & Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar [3] 23-29

6. **DOCTRAL DESSERTATIONS OF KAVIKULGURU KALIDAS SANSKRIT UNIVERSITY: A BIBLIOMETRICS STUDY**
- Dr. Dipak Kapade 30-36

7. **TEACHERS' ROLE IN THE CHANGING PERSPECTIVES OF THE FACULTY OF SOCIAL SCIENCES**
- Dr. Dinkar Umbarkar 37-39

8. **ORGANIZED CRIME VERSUS STATE MAKING AS ORGANIZED CRIME**
- Dr. Bharat S. Jadhao 40-42

9. **TRENDS AND ISSUES OF E-LEARNING IN LIS-EDUCATION IN INDIA: A PRAGMATIC PERSPECTIVE**
- Dr. Devendra S. Bhongade[1], Dr. Vijay A. Dakhole[2] 43-51

10. **IMPORTANCE OF MUSIC IN HUMAN LIFE**
- Dr. Poornima S. Diwase 52-53

11. **CONTRIBUTION OF NALANDA UNIVERSITY IN HIGHER EDUCATION**
- Dr. Rajesh V Chaurpagar 54-56

12. **TEACHING STRATEGIES, STYLES AND QUALITIES OF A TEACHER: A REVIEW FOR VALUABLE HIGHER EDUCATION**
- Ravindra D. Sarode 57-62

Scanned with CamScanner

29. **CITATION ANALYSIS OF PH.D. THESES IN BOTANY SUBMITTED TO MARATHWADA AGRICULTURAL UNIVERSITY, PARBHANI DURING 2003 TO 2012**
- Dr Sanjay Wagh[1], Dr Nilesh Gawande[2], Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar[3] 126-131

30. **ARVIND ADIGA: A REPRESENTATION OF INDIAN REALITY**
- Sachin R.Gawai 132-134

31. **TRAINING AS A PART OF HUMAN RESOURCE AND MANAGEMENT**
- Prof. Vijay Narayanrao Dhumal 135-138

32. **NATIONAL NETWORK FOR VETERINARY COLLEGES IN INDIA: AN EVALUATIVE STUDY WITH REFERENCE TO VETERINARY COLLEGE LIBRARIES IN INDIA**
- Dr U.S. Jadhav[1], Dr. Suresh Jange[2] 139-144

33. **SYNTHESIS AND OPTICAL ANALYSIS OF EU3+ AND DY3+ ACTIVATED MGPBAL10O17 PHOSPHOR FOR SOLID STATE LIGHTING**
- V.R.Panse[1], S.K. Vyawahare[2], S.J.Dhoble[3], N.S.Kokode[4], Vijay Singh[5] 145-151

34. **CLIMATE CHANGE AND HEALTH: WHY SHOULD INDIA IS CONCERNED ?**
- Meenu Tanwar 152-158

35. **CLIMATE CHANGE EFFECT ON BIODIVERSITY: A REVIEW AND IDENTIFICATION OF KEY RESEARCH ISSUES**
- Dr. Shyam S. Khinchi 159-167

36. **INNOVATIVE MARKET STRATEGIES FOR GLOBALIZATION**
- Dr. K. N. Shewale 168-169

37. **GLOBALIZATION AND HUMAN RIGHTS**
- Dr.R. G. Suralkar 170-172

38. **QUEST FOR IDENTITY IN BHARATI MUKHARJEE*S JASMINE**
- Dr. B.W. Somatkar 173-175

39. **SYNTHESIS AND PHOTOLUMINESCENCE STUDY OF UVB EMITTING PHOSPHOR (LAY)BAB$_9$O$_{16}$:BI^{3+},GD^{3+}**
- A.B. Gawande[1], R.P. Sonekar[2], S.K. Omanwar[3] 176-179

Scanned with CamScanner

CITATION ANALYSIS OF PH.D. THESES IN BOTANY SUBMITTED TO MARATHWADA AGRICULTURAL UNIVERSITY, PARBHANI DURING 2003 TO 2012

Dr Sanjay Wagh[1], Dr Nilesh Gawande[2], Dr (Ms) Rasika R. Wadalkar [3]
[1]Librarian Sant Gadge Maharaj Mahavidyalay, Walgaon, Maharashtra
[2]Principal Late B S Arts, N G Science & A G Commerce College, Sakharkherda
[3]Research Scholar

Abstract

The paper presents citation analysis of Ph.D. theses submitted in the subject Botany during 2003 to 2012. The study is based on the 2478 citations. The study present analysis of citations on the basis of forms of literature, country wise scattering, authorship pattern and chronological distribution . the study revealed that journals are the dominant source of information and joint authorship prevails in the citations

Introduction

Citation analysis is an activity of analyzing the citations or references. It is one of the popular method employed in recent days for identification of core documents in particular subject field or for a specific scientific community in a geographical proximity. In fact citation study is one of the effective and indirect method to understand the information requirement of users

Review of Literature

Martyn J.[1] (1975) defined citation analysis as analysis of citations and emphasized that this technique is used for putting things in some kind of rank or order. Shokeen A. and Kaushik S.K.[2](2003) in their research paper reports the finding of citation study. The study reveals that journal articles are predominant, trend of solo authorship and majority of documents cited were published not more than 20 years ago. Citation study made by Biswas C. B. and Haque M.D.H.[3](2008) of Ph.D. theses in Veterinary Science reveals that journal is the preferred source of information. Scholars preferred to cite documents published from India ,USA &UK. Singh K.P. and Bebi M.S.[4](2013) carried out a citation study of doctoral dissertation . Findings of the study indicates that highest number of citations are single authored (83.94%) ,67.23% citations from books and country wise analysis of citations shows that 45.52 % citations are from India.

Objectives of the Study

The objectives of the present study are

1. To identify the forms of documents mostly cited by researchers.
2. To study the country wise distribution of citation.
3. To study the authorship pattern
4. To study the chronological distribution of citation to determine the productive period of literature.

Research Methodology

The source of the data for present study is the 11 Ph.D. theses submitted to Marathwada Agricultural University, Parbhani during 2003 to 2012 in the subject Botany. Footnotes, references given in these theses were collected and recorded on data sheet. In all 2478 citations were found. As per objectives of the study citations were analysed and conclusions were drawn.

Scanned with CamScanner

Data Analysis and Interpretation

Table No.- 1 : Form wise Distribution of Citations

Sr. No.	Source of Documents	No. of Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	Journals	1842	74.33	1842	74.33
2	Books	176	7.10	2018	81.44
3	Reports	144	5.81	2162	87.25
4	Theses	73	2.95	2235	90.19
5	Conference Papers	61	2.46	2296	92.66
6	Websites	14	0.56	2310	93.22
7	Other	168	6.78	2478	100.00
	Total	**2478**	**100.00**	**2478**	**100.00**

Data presented in above table shows the distribution of citations on the basis of bibliographic form. It is observed from the above table that the journals contributes the highest number of citations i.e. 1842 (74.33%) of the total citations. Books with 176(7.10%) citations is the second most cited source of information, followed by reports have 144(5.81%) citations, theses 73(2.95%), conference papers 61(2.46%) and website 14(0.56%) citations.

Hence from the study it is revealed that information published in the form of journals is the most preferred source of information. In present study 74.33% citations are of journals.

Country wise Distribution of Citations

Data presented in table no. 2 shows the country wise distribution of citations

Table No.- 2 : Country wise Distribution of Citations

Sr. No.	Name of Country	No. of Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	India	1792	72.32	1792	72.32
2	U.S.A.	524	21.15	2316	93.46
3	U.K.	147	5.93	2463	99.39
4	Pakistan	10	0.40	2473	99.80
5	Australia	3	0.12	2476	99.92
6	China	1	0.04	2477	99.96
7	Italy	1	0.04	2478	100.00
	Total	**2478**	**100.00**	**2478**	**100.00**

From the data presented in above table, it is found that information sources published form 07 countries have been cited by researchers.

It is observed form the above table that out of total 2478 citations, 1792(72.32%) citations were from India followed by USA with 524(21.15%) citations and UK with 147(5.93%) citations. Information published from remaining 04 countries have contributed only 15(0.61%) citations.

Hence from the study it can be conclude that information sources of Indian origin are preferred by researchers in the subject Botany.

The reason for the popularity of information published in India may be due to the fact that information published in India is

Scanned with CamScanner

available in ample as compare to the information published in overseas.

Obsolescence of Journal Citations

Obsolescence is defined as the 'decline over time in validity or utility of information'. The same applies to documents. Half –life denotes the time during which half of the currently active literature was published. This period of citations of the Journal articles is referred to as half life of journals or often quoted as obsolescence of the literature.

Following table gives information about obsolescence of journal citations.

Table No.- 3 : Obsolescence of Journal Citations

Sr. No.	Age old	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	0	4	1	6	1	3	0	0	9	0	0	24	1.30	24	1.30
2	1	8	2	14	4	2	0	0	8	0	0	38	2.06	62	3.37
3	2	3	0	21	4	8	0	0	10	0	0	46	2.50	108	5.86
4	3	4	7	37	12	7	0	0	5	0	0	72	3.91	180	9.77
5	4	11	4	26	10	10	0	0	9	0	0	70	3.80	250	13.57
6	5	9	3	37	7	6	0	0	11	0	0	73	3.96	323	17.54
7	6	9	4	40	17	4	0	0	6	0	0	80	4.34	403	21.88
8	7	14	7	45	6	12	0	0	7	0	0	91	4.94	494	26.82
9	8	11	7	46	12	14	0	0	3	0	0	93	5.05	587	31.87
10	9	9	6	37	7	12	0	0	6	0	0	77	4.18	664	36.05
11	10	8	5	32	7	15	0	0	5	0	0	72	3.91	736	39.96
12	11	12	4	45	13	10	0	0	4	0	0	88	4.78	824	44.73
13	12	2	6	32	8	10	0	0	7	0	0	65	3.53	889	48.26
14	13	4	3	39	6	9	0	0	3	0	0	64	3.47	953	51.74
15	14	5	7	11	7	10	0	0	5	0	0	45	2.44	998	54.18
16	15	10	6	24	5	8	0	0	4	0	0	57	3.09	1055	57.27
17	16	4	2	17	7	1	0	0	2	0	0	33	1.79	1088	59.07
18	17	6	1	14	2	6	0	0	3	0	0	32	1.74	1120	60.80
19	18	3	1	13	2	4	0	0	8	0	0	31	1.68	1151	62.49
20	19	0	1	10	1	6	0	0	4	0	0	22	1.19	1173	63.68
21	20	2	4	13	5	3	0	0	4	0	0	31	1.68	1204	65.36
22	21	1	0	12	8	3	0	0	4	0	0	28	1.52	1232	66.88
23	22	5	3	24	6	12	0	0	1	0	0	51	2.77	1283	69.65
24	23 to 84	40	69	167	71	128	0	0	84	0	0	559	30.35	1842	100
Total		**184**	**153**	**762**	**228**	**303**	**0**	**0**	**212**	**0**	**0**	**1842**	**100**	**1842**	**100.00**

Scanned with CamScanner

From the data presented in above table it is observed that out of 1842 total citations, nearly half of it i.e. 953(51.74)% are 13 year old.

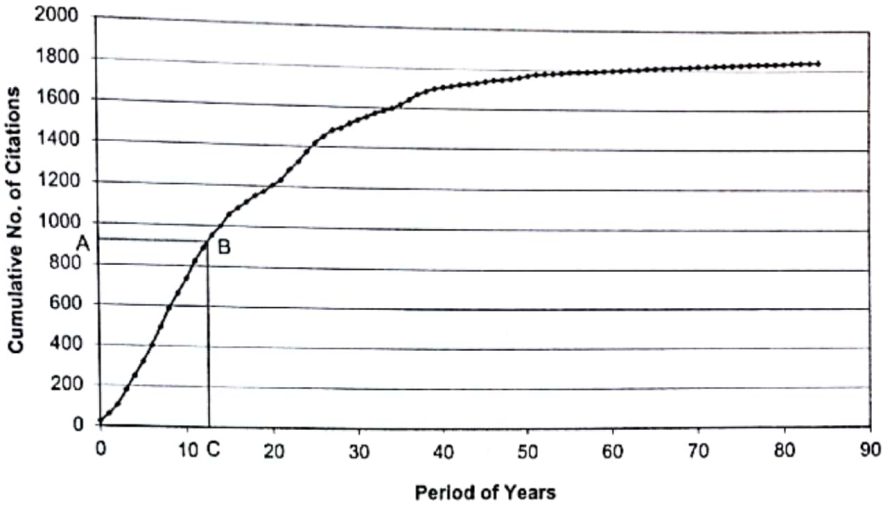

Figure No.- 1 : Half Life Period of Journal Citations

To calculate the exact half life period of journals citations in the present study a graph is plotted based on the data given in above table. Taking the period of years on x-axis and cumulative number of citations on y-axis. A parallel line from y-axis is drawn from the point A (representing the half the number of total citations) to meet the curve at point B, a perpendicular BC is drawn to the x-axis.

The line OA represents the half of total citations i.e. 921 and the line OC represents the half life period of journals citations in the subject Botany which is 12.5 years.

Hence from the analysis it is revealed that half life period of journal citation in the subject Botany is 12.5 years.

Authorship Pattern of Journal Citations

Following table shows the authorship pattern of the Journal citations.

Table No.- 4 : Authorship Pattern of Journal Citations

Sr. No.	No. of Author	Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	1	305	16.56	305	16.56
2	2	574	31.16	879	47.71
3	3	435	23.62	1314	71.33
4	4	299	16.23	1613	87.56
5	5	122	6.62	1735	94.19
6	6	80	4.34	1815	98.53
7	7	27	1.47	1842	100.00
Total		**1842**	**100.00**	**1842.00**	**100.00**

It is observed from the data presented in above table that the highest number of citations are of two authors, out of total 1842 journal citations, 574 citations are of two authors and the percentage is 31.16%.

Out of 1842 citations only 305 citations are from single author with percentage 16.56%

Scanned with CamScanner

and 435 citations are from three authors with percentage 23.62%, 299(16.23%) citations are from four authors, 122(6.62%) citations from five authors, 80(4.34%) citations are from six authors and at last 27(1.47%) citations are from seven authors.

From the study it is revealed that maximum numbers of i.e. 83.44% citations are being contributed under joint authorship whereas only 16.56% citations are of single authors.

Hence, from the study it can be said that in the subject Botany trend towards joint authorship is found

Degree of Author Collaboration (Single Vs Multiple Authors)

Table No. - 4A: Single Vs Multi Authored Citations

Sr. No.	No. of Authors	No. of Citations	Percentage
1	Single	305	16.56
2	Multiple	1537	83.44
	Total	**1842**	**100.00**

The extent of collaboration in research can be measured with the help of multi-authored papers. To determine the degree of collaboration in quantitative terms the formula given by Subramaneyam has been used.

The formula is as $C = \frac{Nm}{Nm + Ns}$

Where C = Degree of collaboration in a discipline.
Nm = Number of multi authored paper.
Ns = Number of single authored papers

$$C = \frac{1537}{1537 + 305}$$

$$= \frac{1537}{1842}$$

$$= 0.834$$

The rate of collaboration is 0.834. This reflects the degree of prevalence of multiple authored publications in Botany, which reflects higher level of collaboration. Figure no. 2 illustrates the authorship pattern of journal citations.

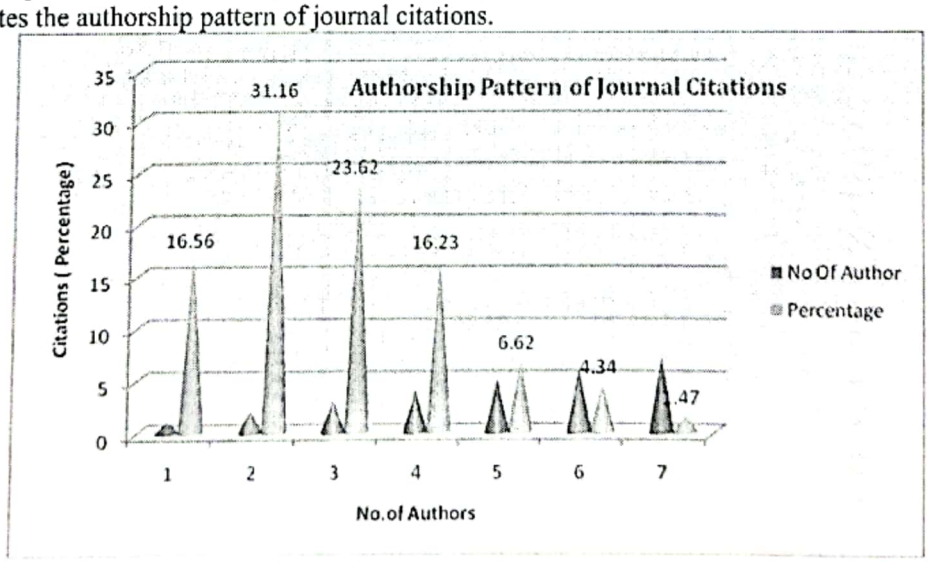

Figure No.- 2 : Authorship Pattern of Journal Citations

Chronological Distribution of Journal Citations (Time Dispersion)

Year wise distribution of citations helps to test the recency in citation. Following table presents the year wise distribution of citations.

Scanned with CamScanner

Table No.- 5 : Chronological Distribution of Journal Citations

Sr. No.	Period	Citations	Percentage	Cumulative Citations	Cumulative Percentage
1	2003-2012	164	8.90	164	8.90
2	1993-2002	747	40.55	911	49.46
3	1983-1992	411	22.31	1322	71.77
4	1973-1982	266	14.44	1588	86.21
5	1963-1972	138	7.49	1726	93.70
6	1953-1962	56	3.04	1782	96.74
7	1943-1952	19	1.03	1801	97.77
8	1933-1942	27	1.46	1828	99.23
9	1923-1932	14	0.76	1842	100.00
Total		**1842**	**100.00**	**1842**	**100.00**

Table no. 5 examines the time dispersion of citations in Botany. Here 1842 citations were analyzed for determining the age of utility of the publications. The analysis of citations reveals that time span of years 1993-2002 is the most productive time span. Journal articles published during this period received highest number of i.e. 747 (40.55%) citations, followed by journal articles published during 1983-1992 received second highest i.e. 411(22.31%) citations.

Further from the study it is also observed that almost half of citations i.e. 49.46% citations are of the journals articles which are published before 1993.

Conclusion

11 theses were submitted in the subject botany during study period . Research scholars cited 2478 information sources in all these theses .On the basis of study it is evident that information published in the form of journals is the most preferred source of information , scholars cite 74.33% journal papers out of total citations. The documents published from India are preferred by scholars. Obsolescence study reveals that research scholars go back to 84 years for their study in relation to journals and Half - life of information published in form of journals is 12.5 years. The analysis of authorship pattern of journal citations reveals that 83.44% citations were to paper written by two or more than two author papers.

References

1. Martyn, John(1975). Progress in documentation : Citation analysis. *Journal of Documentation* .31(4).
2. Shokeen, Ashu and Kaushik, Sanjay K.(2003). Indian journal of economics : A citation analysis. *Library Herald*.41(2),109-114.
3. Biswas, Bidhan Chandra and Haque, Md Enamul (2008). Information use pattern of researchers in veterinary science and animal husbandary : A citation study. *SRELS Journal of Information Management*. 45(3), 355-363.
4. Singh, K.P. and Bebi. (2013). Citation analysis of Ph.D. theses in sociology submitted to university of Delhi during 1995 -2010. *DESIDOC Journal of Library & Information Technology* . 33(6).
5. Hirwade , M.A. and Dankhede S.S.(2002). Citation analysis of doctoral research in economics.*ILA Bulletin* .38,36-45.
6. Wadalkar, Rasika (2016). Citation analysis of Ph.D. theses submitted to Marathwada Agricultural University, Parbhani during 2003 to 2012 .(Unpublished Ph.D. thesis),SGBAU,Amravati

Scanned with CamScanner

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

International Multilingual Research Journal

Vidyawarta®

Special Issue February-2018.

श्री बालाजी संस्थान, देऊळगाव राजाद्वारा संचालित

श्री व्यंकटेश कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय

देऊळगाव राजा, जि.बुलडाणा. पिन-४४३ २०४.

नॅक पुनर्मुल्यांकन 'ब++' दर्जा प्राप्त

वाणिज्य वार्ता

विशेषांक

• मुख्य संपादक •

प्रा.डॉ.विनोद आर.बन्सिले

वाणिज्य विभाग,

श्री.व्यंकटेश कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,

देऊळगांव राजा, जि.बुलडाणा.

ई-मेल:vinod_bansile@rediffmail.com

Scanned with CamScanner

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) Digital Payment System: Challenges And Prospects
Dr. Laxman K. Karangale, Lonar. || 08

02) Role Of Rural Agricultural Credit System In India
Dr. Jitendra Ahirrao, Yogesh K. Athave || 13

03) MPACT OF MALL CULTURE ON RETAILERS
Dr. P. N. Ladhe, Malkapur || 16

04) Banking and Financial Inclusion
Dr. Sanjay P. Kale, Walgaon. || 20

05) Agricultural Marketing: Challenges and Opportunities
Dr. J. M. Kale, Akola || 24

06) E-Commerce In India: "Role Of Online Payment System"
Dr. Sanjay B. Kadu, Amravati || 27

07) Sustainable Agriculture Development in India: Issues & Challenges
Dr. Ambadas B. Pande, Akola || 29

08) An Over View of Agricultural Credit and Agricultural .....
Dr. Prashant M. Pisolkar, Akola. || 33

09) Agriculture and Agri-Business
Dr Vinod Ratiram Bansile, Deulgoan Raja || 36

10) An Overview of Agricultural Development of India
Mr. Sandip B. Jagtap, Deulgaon Raja, Dist. Buldana || 41

11) "A study of Rural Marketing Strategy of Hindustan Unilever .....
Dr. Gaurav Sureshrao Jayde, Amravati || 43

12) "MARKET POTENTIAL OF ORGANIC FOOD IN WESTERN VIDARBHA"
Dr. Nakul A. Deshmukh, Amravati || 46

13) "ROLE OF ADVERTISING IN NEWSPAPER BUSINESS".....
Dr. Darshana R.Choudhary || 51

Scanned with CamScanner

retail market is now shifting towards shopping in newly developed malls. In fact, malls have changed the lifestyle of every shoppers. As consumer demographics becoming more and more favorable to the organized segment of retail industry and the increasing availability of retail space convinced the consumers to go to the shopping malls. The infrastructure and supply chain mechanisms of malls are getting organised and spreading across the state. This brought about a revolution in consumer behavior towards shopping mall.

REFERENCES:

http://indiatoday.intoday.in/story/.retail-boom-mall-culturehits-small-

www.youarticlelibrary.com>retailing Piyush Kumar Sinha and Dwarika Prasad Uniyal (www.oup.com)

http://www3.ekf.tuke.sk/cers/files/zbornik2014/PDF/Heffner,%20Twardzik.pdf

http://www.bvimsr.com/documents/publication/2011V3N2/05.pdf

http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/9375/17/17_chapter%206.pdf

https://storify.com/rcitymallmumbai/the-impact-of-mall-culture-on-indian-lifestyle ETC

❑❑❑

04

Banking and Financial Inclusion

Dr. Sanjay P. Kale
Associate professor,
Department of Commerce,
Sant Gadge Maharaj Art's, Commerce & Science College, Walgaon.

Introduction

According to World Bank report "Financial inclusion, or broad access to financial services, is defined as an absence of price or non price barriers in the use of financial services." The term Financial Inclusion needs to be interpreted in a relative dimension. Depending on the stage of development, the degree of Financial Inclusion differs among countries. It's been unexpectedpiece of information that India ranks second in the world in terms of financially excluded households after china.For the inclusive growth process of economy the central bank has also provided high importance to the financial inclusion. Generally the weaker sections of the social order are completely ignored by the officialeconomic institutions in the pursuit of making chunks of profits or the complexities involved in providing finance to the weaker section. There have been many formidable challenges in financial inclusion area such as bringing the gap between the sections of society that are financially excluded within the ambit of the recognizedmonetaryscheme, provided that financial literacy and strengthening credit delivery mechanisms so as to improvised the financial economic growth. Unrestrained access to public goods and services is the sine qua non

Scanned with CamScanner

of an open and efficient society. Consequently the term monetaryinsertion can be defined as the development of ensuring access to financial services and timely and adequate credit where needed by vulnerable groups such as weaker sections and low income groups at an affordable cost.

Objectives:

· To recognize the trend of banking access in financial inclusion.

· To study the growth rate of financial inclusion.

· To understand the financial exclusion and its extent.

· To understand the financial inclusion and its importance.

· To locateaway the approaches adopted by banks, steps taken by the regulatory bodies and various government initiatives to achieve financial inclusion.

· To explore the past years presentation and achievements towards realization out to the unbanked areas under financial inclusion.

In general the sections of the common public are totally ignored by the formal financial institutions in the race of making chunks of profits or the complexities involved in providing finance to the weaker section. Financial inclusion or inclusive financing is the delivery of financial services, at affordable costs, to sections of disadvantaged and low income segments of society.

Importance of Financial Inclusion:

1. It is aessentialsituation for sustaining equitable growth.

2. It protects the poor people from the clutches of usurious moneylenders.

3. It will make possible for the governments to make payments under the social security schemes like National Rural Employment Guarantee Program (NREGA) through bank accounts of the beneficiaries, by Electronic transfers. This will minimize transaction costs including leakages.

4. The large number of low cost deposits will offer banks an opportunity to reduce their dependence on bulk deposits and help them to better manage both liquidity risks and asset liability mismatches.

Limitations

· Every research conducted has its limitations. These limitations are being brought forward such that when any further research is conducted the limitations given below may be taken into consideration.

· The study has been restricted only to the state of Tamilnadu.

· An attempt has been made to conduct a detailed study still there are areas which have not been covered.

· The period of study is restricted to 9 years however the number of years for some of the analysis is subject to the availability of data.

Need of Financial Inclusion:

1. Access at a reasonable cost of all households and enterprises to the range of financial services for which they are "bankable," including savings, short and long-term credit, leasing and factoring, mortgages, assurance, pensions, expenses, local money transfers and international remittances.

2. Sound institutions, guided by appropriate internal management systems, industry performance standards, and performance monitoring by the market, as well as by sound prudential regulation where required

3. Fiscal and institutional sustainability as a means of providing access to financial services over time

4. Multiple providers of financial services, wherever feasible, so as to bring cost-effective and a wide variety of alternatives to customers (which could include any number of combinations of sound private, non-profit and public providers).

Scope

Research means nothing but to re-search, it is not something that ends; there is always scope for further research. An honest

Scanned with CamScanner

attempt has been made to analyze FI in the state of Tamilnadu. FI is a vast topic that can be studied in length leaving wide scope for further research. Some of the areas that can be studied include financial inclusion in other states.Financial inclusion as a whole for Indiav Technology in financial inclusion is a new concept and hasv a wide scope for analysis in the years to come.

Financial overview

Many people across the globe are excluded from mainstream banking. These range from people with low income to people with low information and accessibility to people with no social security or insurance cover. Dr. Anurag B. Singh, PriyankaTandon 44 b) insufficient documentation: Many people (even in metropolis and urban areas) are unable to show their self identification documents during the opening of a bank account or during taking a loan. c) Lack of awareness: Many people are unaware of the banking terms and conditions laid down from time to time. d) High operation charges: a variety of commercial banks transversely the globe levy transaction charges on credit or debit transactions, on over usage of banking services, on cheque book issuance etc. e) Lack of access: Accessibility is a problem from all those people who live in geopolitically isolated regions. Moreover, as most of the commercial banks are located in the vicinity of cities, people in rural areas (mainly in developing countries) have a geographical barrier in accessing banks.

Figure 1: An overview of Financial Inclusion Services

Factors:

Gender Issues: Access to credit is often limited for women who do not have, or cannot hold title to assets such as land and property or must seek male guarantees to borrow.

Age Factor: Monetaryexamine providers usually target the middle of the economically active population, often overlooking the design of appropriate products for older or younger potential customers.

Legal Identity: Lack of authorized identities like identity cards, birth certificates or written proceedings often exclude women, ethnic minorities, economic and political refugees and migrant workers from accessing financial services.

Limited literacy: Limited literacy, particularly financial literacy, i.e., basic mathematics, business finance skills as well as lack of understanding often constraints demand for financial services.

Place of living: Although effective distance is as much about transportation infrastructure as physical distance, factors like density of population, rural and remote areas, mobility of the population.

Psychological and literary barriers: The reaction that banks are not involvedlooking into their cause has led to self-exclusion for many of the low income groups.Conversely, cultural and religious barriers to banking have also been observed in some of the country's Social security payments.

Bank charges: In most of the countries, transaction is free as long as the account has sufficient funds to cover the cost of transactions made.

Terms and Conditions

Terms and conditions attached to products such as minimum balance requirements and conditions relating to the use of accounts often dissuade people from using such products/services.

Scanned with CamScanner

Level of Income

Monetaryposition of people is always important in gaining access to financial services. Extremely poor people find it difficult to access financial services even when the services are tailored for them. Observation barriers and income intolerance among potential members in group-lending programmes may exclude the poorer members of the community.

Problems and Challenges

1. Since independence, the Government had been dependent on its machinery first and then, after nationalization, on banks to reach the poor. But government machinery suffered all the demerits of bureaucracy and corruption and hence, failed miserably.

2. Banks also could not succeed in reaching the poor society because of many reasons. First, most of the Indians Banks were in government hands till the late nineties their employees were looking for a "salary", not for achieving the 'national target'.

3. Second, banks have to follow certain rules which some/times create bottlenecks in their targets of reaching the poor. For example, no bank will give a cheque book of ATM facility to a poor man unless he has a minimum of Rs. 1000 in his account; which means if a poor man opens a bank account, he stills remains in the "stone age".

4. Financial literacy is very low in India. Forget about BPL people, even the educated urban population is financially illiterate. Many college going students still cannot write cheques and a major part of white collar working class people need consultants to fill simple income tax returns.

Due to financial illiteracy, most of the people do not maintain proper records or books of accounts. This leads proper records or books of accounts. This leads to removing of these people from the monetary services of the banks.

Recommendations

· To cover the financially excluded people in Tamilnadu using the parameters like KCC, no frill accounts, GPCC, FLCCC and RSETI's etc's

· Constant and rising growth in the key parameters in financial inclusion is very much needed and the Government needs to concentrate on all the key parameters

· One of the best measures that would be suggested is to keep the general public educated on the current financial changes and sources that could be used.

Conclusion

"If the misery of the poor be caused not by the laws of nature, but by our institutions, great is our sin." Charles Darwin the Government of India and the Reserve Bank of India have been making efforts to promote financial inclusion as one of the important national objectives of the country. Tamilnadu is one state where immense efforts are being taken to finally educate the people and reduce exclusion. The study conducted concentrated on FI in Tamilnadu, it can thus be concluded that banks have managed to penetrate a vast section of the state and this is evident from the data analyzed over the past 8 years. Banking is a key source that contributes to FI. A good banking performance would indicate that financial inclusion is being achieved. Thus the performance of banks would directly relate to FI Concluding my study I would say that FI in the state of Tamilnadu and India as a whole is a dream which can be fulfilled by constant and earnest efforts of the Government,Banks and people at large. If the Government is able to concentrate on the people and areas which are excluded it would help to increase FI and thus reduce financial literary and poverty preventing a vicious cycle and help India evolve as a developed country than a developing country.

Reference

1. IOB convener "State Level Bankers Committee, Tamilnadu- Agenda papers", 2005 to 2013

2. S.Teki and R.K.Mishra "Microfinance and Financial Inclusion", Academic

Scanned with CamScanner

foundations,2012

3. M.Y Khan and P.K.Jain "Financial Management",McGraw Hill (India)Private Ltd, 2013

4. S.Shajahan "Research Methods for Management", Jaico publishing house, 2010

5. C.K. Prahalad, the Fortune at the Bottom of the Pyramid: Eradicating Poverty through Profits. 2nd ed., Wharton School, 2005

6. Department of Finance, Gitam Institute of Management, Gitam University. Financial Inclusion in India: Challenges and Strategies. 1st ed., New Delhi: Excel Books, 2013.

7. Lazar Daniel and P. Palanichamy. Micro Finance and Poverty Eradication Pondicherry, India: Pondicherry University, New Century Publications, Mar. 2008. 4. K.G. Karmakar, G.D. Banerjee and N.P. Mohapatra

8. Towards AnshulAgarwal, "Financial Inclusion: Challenges and Opportunities", 23rd Skoch Summit, 2010.

9.B.B. Barik, "Financial inclusion and empowerment of Indian Rural Households".

10.Reserve Bank of India, "Report on financial Inclusion".

❑❑❑

05

Agricultural Marketing: Challenges and Opportunities

Dr. J. M. Kale
Associate Professor,
Smt. L. R. T. College of Commerce,
Akola (MS)

****

Introduction:

Agriculture is the backbone of every developing nation, to meet the basic needs required for survival and aids in stability, sustainability and strengthens the economy must to depend on agriculture. There is a need for effective connectivity between agricultural markets and the rural produce because energy and food insecurities are two primary challenge of the world. Agriculture plays an important role in the economic progress of a country. Agricultural marketing absorbs series of steps including many operations and processes, cultural practices through which the essential agriculture based raw material such as food move from the farms to the consumers. Agricultural marketing is one of the key sectors to develop of rural area. According to 2011 census, there is 68.21% of total population of India living in the rural areas and most of the people of rural area are dependent on agriculture and connected with agriculture and allied activities. The size of agricultural market is very vast and has high level of potentiality.

Objectives of the Study:

1. To study and identify the main challenges of agricultural marketing.

2. To provide recommendations for the improvement of agricultural marketing in India.

Main Challenges of Agricultural Marketing:

Scanned with CamScanner

VOL-04

Special Issue March 2018

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Chief Editor
Prof. Virag Gawande

Published By
Aadhar Social Research Development Training Institute, Amravati.

Scanned with CamScanner

14) जागतिकीकरणाचा शेती व ग्रामीण विकासावरील परिणाम
रमेश व्ही. मोरे, जि.वाशिम || 56

15) जागतिकीकरणात मराठी भाषेचे स्थान
डॉ. ममता व. दयणे, यवतमाळ || 58

16) मराठी भाषा आणि जागतिकीकरणाचे आव्हान
श्री. मधुकर बालासाहेब जाधव, जि. बुलडाणा || 61

17) आधुनिक मराठी कवितेतील स्त्रीवाद
कविता शंकरराव वनकर, जि. यवतमाळ. || 64

18) जागतिकीकरणाचा पर्यावरणावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन
प्रा. डॉ. संजय पी. काळे, जि. अमरावती || 68

19) सहकारातून स्त्री सक्षमीकरण
प्रा. डॉ. कल्पना पी. कोरडे, जि. यवतमाळ || 72

20) जागतिकीकरणामुळे महिलांवर होणारे परिणाम व शासनाद्वारे महिलांच्या हितासाठी ...
प्रा. मनोजकुमार व्ही. जगताप, जि. अमरावती. || 74

21) २१ वे शतक आणि महिलांची स्थिती
प्रा.जयवंत पिराजी जुकरे, जि.यवतमाळ. || 76

22) पर्यावरणीय समस्या व भविष्यातील धोके
प्रा. जगदिश द. हेंडवे, जि.यवतमाळ || 81

23) डॉ. आंबेडकरांचे स्त्री विषयक विचार आणि २१ व्या शतकातील स्त्री
प्रा. टी. जी. हापसे, नांदेड || 83

24) जागतिक महिला दिनाची प्रेरणा : सावित्रीबाई फुले
प्रेम हनवते, नांदेड || 85

25) जागतिक पर्यावरण
डॉ.संगीता वसंतराव घुईखेडकर, दारव्हा || 88

26) २१ व्या शतकातील स्त्री
प्रा.डॉ. गजानन रा. लोहवे, जि.यवतमाळ || 91

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

५) आधुनिक मराठी स्त्रीवादी कवितेवर जागतिकीकरणाच्या परिणामांचा परिणाम झाल्याचे दिसून येते.

संदर्भ सूची

१) नाईक शोभा : भारतीय संदर्भातून स्त्रीवादी समीक्षा आणि उपयोजन, लोकवाङ्मयगृह, पुणे, प्रथम आवृत्ती, २००३,पृ.८.

२) सीमा डॉ. साखरे : स्त्रियांच्या न्यायाचा प्रश्न, सीमा प्रकाशन, नागपूर, प्रथम आवृत्ती, २००५, पृ. ७७.

३) धोंगडे डॉ. अश्विनी : स्त्रीवाद समीक्षा: स्वरूप आणि उपयोजन, दिलीपराज प्रकाशन, पुणे, द्वितीय आवृत्ती,२००१,पृ.६.

४) लांडे सुमती व तांबे श्रृती (संपादक) : शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर, पहिली आवृत्ती, ५ डिसेंबर, २००७, पृ.१२९.

५) महाजन डॉ. वंदना : स्त्रीवाद आणि समाजपरिवर्तन, अथर्व पब्लिकेशन्स्, धुळे, प्रथमावृत्ती, २७ फेब्रुवारी,२०१३,पृ. १८.

६) खंडगे डॉ. मंदा, दीक्षित डॉ. लीला, ढेरे डॉ. अरूणा व खडपेकर विनया (संपादक) : स्त्री साहित्याचा मागोवा—खंड १, प्रकाशक, साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळ, पुणे, प्रथमावृत्ती, डिसेंबर, २००२. पृ. ६२.

७) लांजेवार ज्योती : दीशा, निखिल प्रकाशन, नागपूर, प्रथम आवृत्ती, १९८२, पृ. ७.

८) साखरे डॉ. सीमा : बाई, सीमा प्रकाशन, नागपूर, प्रथम आवृत्ती, २००३, पृ. ९.

९) बनसोड हिरा : फिर्याद कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद, व्दितीय आवृत्ती, १९९७, पृ.२९.

१०) धेंगडे अश्विनी : स्त्रीसुक्त, उनि. पृ.३६.

११) महाजन डॉ. वंदना : स्त्रीवाद आणि समाजपरिवर्तन, उनि. पृ. १७२.

❑❑❑

18

जागतिकीकरणाचा पर्यावरणावर होणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन

प्रा. डॉ. संजय पी. काळे

एम.कॉम., एम.फिल., पीएच. डी.

वाणिज्य विभाग प्रमुख आर्टस, कॉमर्स ॲण्ड सायंस महाविद्यालय, वलगाव, जिल्हा अमरावती

****

प्रस्तावना:

पृथ्वीवरील मनुष्य जातीसह बहुजैविक जाती—प्रजातींच्या किमान व कमाल संस्थेची एक नैसर्गिक लक्ष्मण रेषा असते. आपण जमीन, पाणी, वने, अरण्ये, कुरणे या नैसर्गिक संसाधनांच्या उपभोगाची कमाल मर्यादा ओलांडत, त्या लक्ष्मणरेषेला पुसून टाकीत आहोत. जागतिकीकरणाचे काही लक्षणीय फायदे जरूर असू शकतात. अशा प्रकारची कुठलीही सामाजिक, आर्थिक प्रक्रिया इष्ट—अनिष्ट परिणामांच्या उभ्या—आडव्या धाग्यांचे वस्त्र लेवूनच येते. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत अंतर्भाव असलेल्या 'अनष्टि' प्रभावांचे फलित म्हणून पर्यावरणीय जाणीव व जैविक—संवेदना, या परमपवित्र भरतभूमीतून देखील हळूहळू का होईना, पण निश्चितपणे काढता पाय घेऊ लागल्यात. प्रत्येक मनुष्यजीव जन्माला येण्याच्या क्रियेपासून ते त्याच्या 'अंत्यक्रियेपर्यंत' आपला जिवनक्रम निभवताना पर्यावरनीय हानी करीतच असतो. पण जसजसा तो वैज्ञानिक दृष्टत्र प्रगत बनत जातो आणि उच्च राहरणीमान व चंगळवाद यांच्या उत्तरोत्तर पूर्ण आहारी जातो, तसतसा पर्यावरणाच्या हानीला पारावर राहत नाही. एरव्ही ही हानी भरून काढण्याची पृथ्वीची असलेली अंगभूत क्षमता कमी पडायला लागते. मग अवघ्या जैविकसृष्टीच्या अस्तित्वाच्या प्रक्रिया 'निसर्ग—नियमन' करू पाहणाऱ्या माणसाच्या हातून अलगद निसटून झपाट्याने निसर्गाच्याच अधीन होऊ लागतात.

Scanned with CamScanner

झाडांची मुळे ज्याप्रमाणे मातीला घट्ट धरून तिचं ऊन, पाऊस, वाऱ्यापासून संरक्षण करतात, त्याचप्रमाणे विभिन्न प्रादेशिक भाषा, त्या—त्या संस्कृतीचं बाह्य मानवी व नैसर्गिक संक्रमणापासून संरक्षण करीत आलेल्या आहेत. आजमितीस जगभरातील जवळजवळ सात हजार व भारतातील दोन हजार प्रचलित बोली भाषापैकी कित्येक बोलीभाषा या विदेशी वसाहतवादी संस्कृतीमुळे या अगोदरच नष्ट झालेल्या आहेत व उरलेल्यांपैकी ९०० हुनही अधिक मृत्यूपंथाला लागल्यात, ही वस्तूस्थिती विषण्ण करणारी आहे. ज्या वेगाने आपण प्रादेशिक भाषांचा अमूल्य खजिना गमावतोय.

प्रस्तुत संशोधनाच्या माध्यमातून पर्यावरण, पर्यावरणातील घटक, पर्यावरणाचे महत्त्व, पर्यावरणाची सद्य: स्थिती, पर्यावरणीय समस्या, भारतातील पर्यावरणविषयक धोरणे व कायदे, पर्यावरणविषयक चळवळी, आंदोलने, भविष्यातील आव्हाने, उपाय इत्यादी मुद्याच्या आधारे पर्यावरण संरक्षण काळाची गरज कशाप्रकारे आहे यावर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

पर्यावरण:

'पर्यावरण संरक्षण' यातील प्रथम 'पर्यावरण' या शब्दाचा अर्थ समजावून घेऊ या. व्युत्पत्तीशास्त्राच्या दृष्टिकोनातून विचार केल्यास 'पर्यावरण म्हणजे पृथ्वीवरील विशिष्ट भागाशी निगडीत असलेली सभोवतालची परिस्थिती' होय. इंग्रजी भाषेतील म्दअपतवद या शब्दांचा अर्थ जव`नततवनदक असा होतो. थोडक्यात एखाद्या सजीवास परिवेष्टीत करणारे सजीव निर्जीव, रसायनिक आणि भौतिक घटक म्हणजेच त्या सजीवांचे पर्यावरण होय.

संरक्षण:

पर्यावरण संरक्षण यातील पर्यावरण शब्दाचा अर्थ लक्षात घेतल्यावर संरक्षण म्हणजे काय? तर संरक्षणालाच 'संवर्धन' देखील म्हटले जाते. संवर्धन ही जतनाची पुढील पायरी आहे. जतन म्हणजे जी गोष्ट आपल्याजवळ आहे तिची जपणूक करणे, संरक्षण करणे म्हणजेच संबंधित गोष्टीमध्ये वृद्धी करणे व तिचा विकास साधणे होय. पर्यावरणाचे संरक्षण म्हणजे पर्यावरणाच्या जैविक आणि अजैविक घटकांचे संवर्धन करणे होय. आपली पृथ्वी हा केवळ एक ग्रह नसून तो एक जैवगोल आहे. आणि त्यामध्ये अनेक परिसंस्था कार्यरत आहेत. परिसंस्थेमधील प्रत्येक सजीवाचा इतर सजीवांशी आणि निर्जिव घटकांशी निकटचा संबंध आहे. या परिसंस्थेचे संरक्षण करणे आपले कर्तव्य आहे. सद्य: स्थितीत पर्यावरणाचे संरक्षण म्हणजे ही काळाची गरज आहे की नाही हे समजावून घेण्याकरिता प्रथम पर्यावरण महत्त्व व पर्यावरण सद्य:स्थिती काय आहे याचा आढावा घेऊ या.

शोधनिबंधासाठी वापरण्यात येणारी संशोधनाची पद्धती:

या शोध निबंधातील अभ्यास द्वतिय समंकावर अवलंबून आहे. समंकांचे संकलन विषयाशी संबंधित विविध पुस्तके, मासीके, वार्षिक अहवाल, वर्तमानपत्रे व सांकेतिक स्थळावरून करण्यात आले आहे.

संशोधनाचा उद्देश:

१) जागतिकीकरणामुळे पर्यावरणावर होणाऱ्या प्रतिकूल परिणामांचे अध्ययन करणे.

२) सध्या स्थितीतील पर्यावरणीय समस्यांचा शोध घेणे.

३) पर्यावरण संरक्षण विषयक कायद्याची माहिती मिळविणे.

४) संशोधनाच्या निष्कर्षावरून पर्यावरण संरक्षणासाठी उपाय सुचविणे.

संशोधनाचे महत्त्व:

मनुष्य हा पर्यावरणाचे अपत्य होय. भारतीय संस्कृतीमध्ये पर्यावरणास अत्यंत महत्त्वाचे स्थान देण्यात आले आहे. मनुष्याचे शरीर, आप, तेज, वायू, आकाश, पृथ्वी अशा पंचमहाभूतांचे बनलेले आहे. हे सत्य भारतीयांना संपूर्ण जगासमोर आणले याची नोंद आहे. मानवेतर सर्व सजीव आणि निर्जिवांचे अस्तित्वसुद्धा पर्यावरणाच्या स्थितीवर अवलंबून असते. अर्थात जोपर्यंत या भूतलावर पर्वत, वने, सरोवरे आहेत. तोपर्यंतच तुम्ही, तुमची मुले व भावी पिढ्या सुखाने जगतील. ज्यांना ही गोष्ट कळेल त्यांना महामायेच्या म्हणजे निसर्गाच्या प्रसादाने देव दुर्लभ असे परमस्थान प्राप्त होईल. यावरून पर्यावरण हे सर्व सजीव—निर्जिव सृष्टीस

Scanned with CamScanner

महत्त्वाचे असल्याचे स्पष्ट होते. म्हणून जागतिकीकरणाचे पर्यावरणावर पडणाऱ्या परिणामांचे अध्ययन करणारे हे संशोधन महत्त्वाचे ठरते.

जागतिकीकरणाचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम:

आपल्या पूर्वजांचे विचारधन विसरून पर्वत, वने, सरोवरे, नद्या, नाले, भूमी, वन्यप्राणी यांचा सर्वनाश करण्याचा मनुष्याने जणू आज विडाच उचलला आहे. मनुष्य फक्त एवढ्यावरच थांबला नाही तर तो अधोदिशेने पृथ्वीच्या गर्भाकडे व उर्ध्वदिशेने अंतराळातसुद्धा झेपावला आहे. व आपल्या हस्तक्षेपाने तो तेथेसुद्धा समस्या निर्माण करीत आहे. सद्य: स्थितीत भौतिक सुखाच्या आणि आधुनिकतेच्या हव्यासापोटी पर्यावरण शोषण आरंभिले आहे. पर्यावरणाच्या विविध घटकातील मनुष्याचा हस्तक्षेप वाढत जात आहे आणि पर्यावरणाची स्थिती चिंताजनक होऊ लागली. ''सृष्टी सर्व जीवांचे पालनपोषण करण्यास समर्थ आहे. परंतु एकासुद्धा व्यक्तीच्या अधाशीपणाची पूर्ती करण्यास ती असमर्थ आहे.'' असे महात्मा गांधीनी म्हटले आहे. यामागील भूमिकादेखील वाचनात आली ती अशी की, मनुष्याच्या आधाशीपणाला कोणतीही सीमा नाही. आधुनिकीकरणाच्या लालसेपोटी प्रदूषण करणारे अजस्त्र उद्योग उभारून तर कधी शौकाखातर वन्यप्राण्यांची शिकार करून तर कधी मौजेखातर निसर्गाचे शोषण करून मानवाने तो कोणत्या थराला जाऊ शकतो. याचे पुरावे पावलोपावली उपलब्ध करून दिले आहेत. अशी ही पर्यावरणीय समस्येची परिस्थिती हाताबाहेर जाण्यापूर्वीच आवश्यक ती उपाययोजना केली नाही तर संपूर्ण सजीवसृष्टीचे अस्तित्वच धोक्यात आल्याशिवाय राहणार नाही.

सद्य: स्थितीतील पर्यावरणीय समस्या:

सद्य: स्थितीतील पर्यावरणविषयक समस्यांचे क्षेत्र अत्यंत व्यापक असून मानवी जीवनाच्या जवळ—जवळ सर्वच पैलूंना या समस्या स्पर्श करतात. या समस्यांचा पुढीलप्रमाणे—

१) अंतराळ प्रदूषण
२) जल प्रदूषण
३) वायु प्रदूषण
४) ध्वनी प्रदूषण
५) भूमी प्रदूषण
६) किरणोत्सारी प्रदूषण
७) परिसंस्था असंतुलन
८) नैसर्गिक साधन संपदेचे प्रदूषण
९) मृदा प्रदूषण
१०) ऊर्जा संकट
११) कीटनाशके, तणनाशके संग्रहण
१२) ओझोन कवच रक्षण
१३) वाळवंटीकरण
१४) वन्य—जीवन ऱ्हास
१५) वनस्पती नामशेष

अशाप्रकारच्या समस्या आज पर्यावरणास प्रदूषित करीत आहेत व वरील समस्यांचे सूक्ष्म निरीक्षण केल्यास पर्यावरण विषयक समस्यांची व्यापकता सहज लक्षात येते. वरील प्रत्येक प्रकारच्या प्रदूषणामुळे पर्यावरणातील सजीव घटकांना वेगवेगळ्या रोगांना सामोरे जावे लागते आहे. तर निर्जिव घटकांमध्ये बिघाड घडून येत आहे. पर्यावरणीय समस्यांच्या मुळ कारणामधील एक कारण म्हणजे वन्य संपत्तीचे शोषण, पर्यावरणात वृक्षांचे महत्त्व अनन्य आहे.

पर्यावरणविषयक कायदे:

भारतामध्ये इंडियन बोर्ड फॉर वाईल्ड लाईफद्वारे इ.स. १९७२ मध्ये वाईल्ड प्रोटेक्शन ॲक्ट लागू करण्यात आला व त्या पाठोपाठ सिंह प्रकल्प, मगर प्रकल्प, पक्षी अभयारण्य इत्यादी प्रकल्प उभारण्यात आले आहे. भारतात पर्यावरण खात्याअंतर्गत भारतातील पर्यावरणविषयक कायदे तयार करण्यात आलेत. त्यात, जल प्रदूषण नियंत्रण कायदा १९७४, वायू प्रदूषण नियंत्रण कायदा १९८२, मोटार वाहन कायदा १९३९, फॅक्टरीज ॲक्ट १९४८, १९८६ चा पर्यावरण (संरक्षण) कायदा इत्यादी कायदे आहे. भारतात पर्यावरण संरक्षणविषयक कायदे जरी निर्माण झाले असले तरी मात्र त्यांच्या अंमलबजावणीबाबत प्रश्न चिन्ह निर्माण होत आहे.

भारतातील विविध परियोजना व त्यांचा विरोध:

पर्यावरण विभाग पर्यावरण संरक्षण कायदे तयार करीत आहे तर दुसरीकडे धरणांकरिता विविध परियोजना निर्माण केल्या जात आहेत. ज्यांना पर्यावरणवाद्यांचा

Scanned with CamScanner

विरोध आहे. कारण त्यांच्या मते भारतातील भूरचना मोठ्या धरणाकरिता उपयुक्त नाही. या परियोजनांमध्ये दामोदर घाटी, भाकरा–नांगल, कोसी, फरक्का, नागार्जुन बांध, टिहरी इत्यादी परियोजना येतात. या परियोजनांमुळे वनक्षेत्र व कृषी भूमी नष्ट होत आहे. अनेक पर्यावरणीय समस्या उद्‌भवत आहे व म्हणूनच यांना जनतेचा विरोध आहे. पर्यावरण हा पूर्वजांचा वारसा आहे व भावी पिढ्यांचा अनमोल ठेवा आहे. परंतु आज ही भूमिका प्रत्यक्षात साकार करणे वाटते तेवढं सोपं नाही. वाढत्या पर्यावरण प्रदूषणासोबतच आपल्याला भविष्यात लोकसंख्या विस्फोट, गरजांचा प्रस्फोट, स्वास्थ्य, दुष्काळ, नैसर्गिक आपत्तीचे आव्हान, ऊर्जा संकट, जल संकट, नैसर्गिक साधने, जगण्याची स्पर्धा, गरिबी, अज्ञान, जीवनमूल्यांचा ऱ्हास, विज्ञान– तंत्रज्ञानाची झेप इत्यादी आव्हाने समोरे आहे. भविष्यकाळ वरील आव्हानांनी वेढला असला तरी मानवाने आपल्या बुद्धीच्या आणि क्षमतांच्या जोरावर सर्व आव्हांनाना आणि संकटांना यशस्वीपणे एकतेने तोंड दिल्यास आपण त्यावर मात करू शकू.

निष्कर्ष:

जागतिकीकरणाच्या पर्यावरणावर प्रतिकूल परिणाम होत आहे. जरी जगभरातील १८० देशामधील पर्यावरणाच्या स्थितीच्या श्रेणीत भारताची श्रेणी १७७ असली तरी प्रदूषित वायुमुळे दरवर्षी १६ लाखापेक्षा जास्त नागरिकांच्या मृत्यू भारतात होत आहे. तसेच शेतऱ्यांद्वारे गव्हाची पराळी जाळण्यासाठी शासनाद्वारे लावलेले निर्बंध अयशस्वी ठरल्याने दिसून येत आहे व इतरही पर्यावरण संरक्षण विषयक कायद्याने योग्य प्रकारे कार्यान्वय झाल्याचे आढळून येत नाही.

सुचना:

१) पर्यावरण संरक्षण विषयक कायद्याने काटेकोरपणे पालन व्हावे.

२) विदेशी गुंतवणूकदारांना पर्यावरण संरक्षण विषयक प्रकल्पात गुंतवणूक करण्यासाठी आकर्षित करावेत.

३) इंधनाचा, कोळशाचा, पेट्रोलचा, विजेचा, कोणत्याच प्रकारे गैरवापर होणार नाही असल्याप्रकारचे कायदे सरकारने करावेत.

४) शेतकऱ्यांच्या गव्हाची पराळी जमा करून ती योग्य प्रकारे कशी नष्ट करता येईल किंवा तिचा लाभदायक उपयोग कशाप्रकारे करता येईल या विषयी शासनानी कृती करावी

५) लोकांच्या आरोग्यावर प्रभाव टाकणाऱ्या विकास प्रकल्पांना शासनाद्वारे स्विकृती दिली जाऊ नये.

६) सांडपाणी मग ते जलविद्युत प्रकल्पाचे असो अथवा इतर कोणत्याही माध्यमाचे असो त्यांच्या प्रवाहासाठी योग्य व्यवस्था करावी ज्यामुळे जल प्रदूषण होणार नाही.

❑❑❑

Scanned with CamScanner

Vidyawarta UGC Jr.No.62759 UGC Approved Refereed Journal

Special Issue February 2018

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

Impact of GST

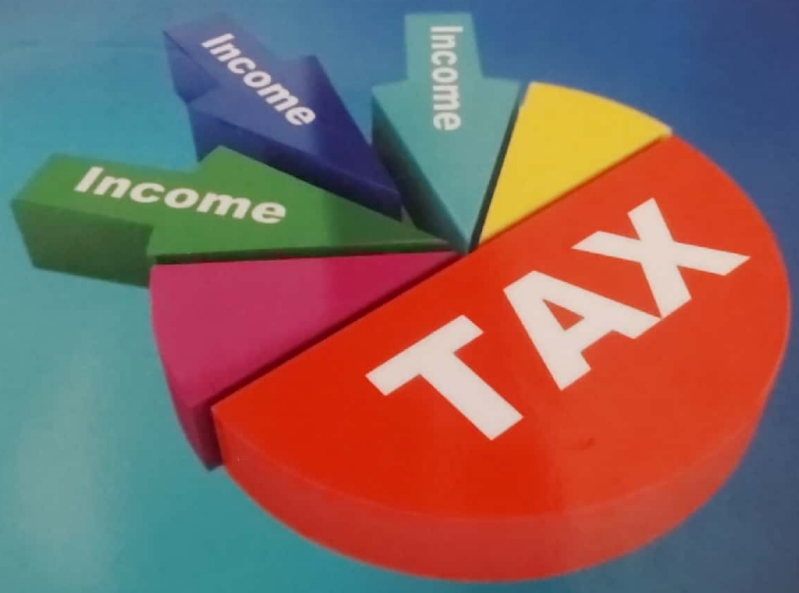

Editor
Prof.Virag S.Gawande
Dr.Sanjay j. Kothari
Dr. Dinesh W.Nichit

Published By
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage Walgaon, Dist . Amravati
&
Aadhar Social Research Development Training Institute, Amravati.

Scanned with CamScanner

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) IMPACT OF GST ON INDIAN ECONOMY
Shri. Karande Ramesh Hanmant, Pethvadgaon, Dist: Kolhapur. || 08

02) Impact of GST on Economic Growth of India
Prof. Madhuri R. Umekar, Warud || 11

03) GST Goods and Services
Dr. M.B.Rathod,Panharkawada || 14

04) GOODS AND SERVICE TAX [GST]
Prof. Anand Gomaji Chavan, Akola. || 17

05) GOODS AND SERVICE TAX (G.S.T.)-IT'S IMPACT ON INDIAN ECONOMY: A GLANCE
Prashant M. Puranik, Chandrapur || 22

06) THE IMPACT OF GST (GOODS AND SERVICES TAX) IN INDIA
Mangalavati G. Pandey, Amravati || 25

07) IMPACT OF GST
Ku. Jayaprabha M. Bhagat, Wanoja || 29

08) Impact of GST on Indian Economy
Harshad Arvind Ekbote, Patur, Dist. Akola. || 31

09) India's Economic Performance of Agriculture
Dr. P. N. Ladhe, Malkapur. || 34

10) IMPACT OF GOODS AND SERVICE TAX
Dr. Jayant Prabhakar Bobde, Akola. || 39

11) MPACT OF GST
DR. RAJKUMAR R. RATHOD, Barshitakli, Dist-Akola || 42

12) Goods and Service Tax – Challenge and Opportunities
Dr. Aruna S. Wadekar, Amravati. || 50

13) IMPACT OF GOODS AND SERVICE TAX (GST) ON END CONSUMERS .....
PrabhakarMotghare, Dr. Gopal Zade, Mouda || 53

Scanned with CamScanner

27) वस्तू व सेवाकर प्रणाली अंमलबजावणीनंतर जी.एस.टी.परिषदेने .....
प्रा. डॉ. प्रदीप दामोदरराव दरवरे, यवतमाळ ||105

28) वस्तु व सेवकांराचे अर्थव्यवस्थेवर परिणाम
प्रा.डॉ. शंकर आर. चव्हाण, वलगाव || 108

29) सामान्य व्यक्ती व प्रमुख क्षेत्रावर जी.एस.टी.चा परिरणाम
विनायक विष्णुपंत खांडेकर, मोर्शी || 111

30) सामान्य जनतेवर जी.एस.टी.चा होणारा परिणाम
प्रा. दिपक एन. काळे. मोर्शी || 114

31) Goods and Services Tax and Export of Goods and Services
Nitin Singhavi, , Dhamangaon (Rly.) || 116

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

International Multilingual Research Journal

Printing Area

9850208295 7588057695

Editor Dr.Bapu G.Gholap

Scanned with CamScanner

आहे. यांना जर जीएसटी च्या कक्षेत आणल्यास सर्वसामान्य जनतेचा बराच फायदा होईल, पण राज्य सरकारचा महसुल कमी होईल. जीएसटी मुळे काळ्या पैसेवाल्यांची पंचाईत झाली आहे. जीएसटी बाबत जनप्रबोधन होणे गरजेचे आहे. तरच देशाला फायदा होवू शकतो.जीएसटी मुळे देशाच्या कर वसुली पध्दतीमध्ये आमुलाग्र बदल होणार आहे. यात केंद्र आणि राज्य सरकार यात योग्य समन्वय आणि विश्वासाचे संबंध असावे लागतील. केळकर समितीच्या निष्कर्षानुसार जीएसटीमुळे देशाच्या जीडीपीमध्ये १ ते २ टक्के इतकी वाढ होईल. या वरुनच जीएसटीचे महत्त्व लक्षात येते. सरकार सार्वजनिक वापरातील वस्तूवर कर कमी करण्यावर विचार करत आहे. जीएसटीअंतर्गत कार्यप्रणालीमध्ये अनेक गोष्टी अजूनही परिपूर्णनाही. अनेक करदात्यांनी तांत्रिक अडचणीमुळे जास्तीची रक्कम भरणा केली गेली ते पैसे शासनाकडे अडकल्यामुळे त्यांचे चल भांडवल कमी होत आहे. त्यामुळे व्यवसाय करणे कठीण झाले आहे. बेनामी व्यवहारांवर चाप लागला आहे. जीएसटीच्या कक्षेत जमिनीचे सौदे व स्थावर मिळकतीचे व्यवहार आणल्यास खरेदी विक्रीच्या व्यवहारावर आपोआप जीएसटीची नोंद होवू शकेल स्थावर मिळकती व जमिनीच्या व्यवहारांवर देशभर ७ ते १० टक्के स्टॅम्प ड्युटी व नोंदणी आकारली जाते साहजिकच त्यावर आणखी ५ टक्के जीएसटी लावणे उचित नाही आपल्या अधिकारांमध्ये केंद्राचा हस्तक्षेपही राज्य सरकारांना मान्य नाही. जमिनीच्या खरेदी–विक्रीवर स्टॅप डयुटीसह नोंदणीचा खर्च कमी असावा अशी शिफारस निती आयोगाने केली आहे. पेट्रोलियम पदार्थ जीएसटीमध्ये आणण्यासाठी सरकार अनुकुल असून त्याकरीता राज्य सरकारच्या सहमतीची प्रतिक्षा आहे. तसे झाल्यास जीएसटी नुसार जास्तीत जास्त २८ टक्के कर लावता येतो. सद्यास्थितीत पेट्रोलियम पदार्थावर त्यापेक्षा कितीतरी अधिक कर आहे त्यामुळे जीएसटीमध्ये येताच पेट्रोल–डिझेल स्वस्त होईल जीएसटी करप्रणाली यशस्वी होण्याकरीता व्यापाऱ्यासह प्रत्येक घटकाने योग्य ते प्रयत्न करणे अपेक्षित आहे.

संदर्भ : दैनिक लोकमत, दिव्य मराठी, जी. एस.टी. आणि भारतीय अर्थव्यवस्था

28

वस्तु व सेवकांराचे अर्थव्यवस्थेवर परिणाम

प्रा.डॉ. शंकर आर. चव्हाण
संत गाडगे महाराज महाविद्यालय, वलगाव

****

प्रस्तावना:–

भारताच्या राजस्व इतिहासात दि. ३ ऑगस्ट २०१६ हा एक सोन्याचा दिवस मानावा लागेल. दि. ६ मे २०१५ रोजी लोकसभेत मान्य झालेले घटना दूरूस्ती विधेयक राज्यसभेत संयुक्त समितीच्या अहवालातील सर्व शिफारशींवर चर्चा करून दि. ३ ऑगस्ट २०१६ रोजी पूर्ण बहमताने मान्य झाले. म्हणजेच बराच काळ प्रलंबित झालेल्या वादाचा ठरलेल्या वस्तु व सेवाकर संपूर्ण देशामध्ये सारखेपणाने एकत्र लागु केला. भारताच्या घटना दुरूस्तीमधील ही १२२ वी घटना दुरूस्ती, देशाच्या आर्थिक विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत उपकारक ठरेल, कारण वस्तु आणि सेवाकराच्या माध्यमातून संपूर्ण देशात समान वैशिष्ट्यांना युक्त असा एकच वर्धितमूल्य कर (व्हॅट) लागु होणार असून त्यामुळे संपूर्ण भारताची बाजारपेठ सलग, विस्तारीत व अखंड होणार आहे. शास्त्राप्रमाणे अशी खंडप्राय एकच मोठी बाजारपेठ देशाच्या कारखानदारी व्यापारी व औद्योगिक व्यवस्थेच्या विकासाला उपकारक ठरणार आहे. त्यातून तंत्रवैज्ञानिक प्रगतीही होणार आहे. नव्या निर्णयाप्रमाणे केंद्र सरकार व देशातील सर्व घटक राज्ये वस्तु व सेवाकर आकारतील. केंद्र सरकार व आंतरराज्य व्यापारावर तसेच आयातीवर वस्तु व सेवाकर बसवेल तर घटकराज्यांतर्गत वस्तु व सेवाकर बसवतील. केंद्र सरकार आंतरराज्य वस्तु व सेवाकरावर आणखी एक अधिकचा कर बसवेल व पुरवठा करणाऱ्या राज्यांना तो कर महसूल हस्तांतरीत करेल. वस्तु व

Scanned with CamScanner

सेवाकर कायदे होत असतांना केंद्र सरकारचे आठ अप्रत्यक्ष कर तर राज्याचे नऊ अप्रत्यक्ष कर रद्द होणार आहेत. मानवी उपयोगासाठी वापरले जाणारे मद्यार्क या करापासून मुक्त आहेत. सर्व वस्तु आणि सर्व सेवा यान्यात फरक न करता वस्तु व सेवाकरांचा दर एकच राहणार आहे. वस्तु व सेवाकर पुरवठ्यावर आधारीत असेल, त्याची वसुली उपभोगाच्या टप्प्यांवर केली जाईल. त्यामुळे पूर्वीच्या अप्रत्यक्ष दर पध्दतीत करावर कर आकारले जाण्याची व त्यातून निर्माण होणारी प्रपाती (cascading effect) बाजारातील भाव पातळी फुगण्याचे प्रमाण कमी होईल.

वस्तु व सेवाकर भारतातील अप्रत्यक्ष कराच्या क्षेत्रातील सुधारणांचे लक्षणीय पाउल आहे. केंद्र व राज्य सरकाराच्या अनेक करांचे एकत्रिकरणामुळे तसेच कराच्या आधीच्या टप्प्यावर वजावट देण्यामुळे दुहेरी कर आकारणीचा होणारा दुष्परिणाम कमी होउन संपूर्ण देशात एकत्रित कर पध्दतीचा मार्ग मोकाळा होईल. ग्राहकांच्या विशेष फायदा सध्या असलेले २५ ते ३० टक्के एवढे एकंदरीत कराचे ओझे कमी होईल. तसेच वस्तु व सेवा करामुळे त्यांची उत्पादने स्थानिक तसेच आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत स्पर्धा करू लागतील.

वस्तु आणि सेवाकर प्रणाली देशात लागु केल्यानंतर प्रत्येक वस्तु किंवा सेवासाठी एकच कर भरावा लागणार आहे. याचा अर्थ व्हॅट, एक्साईज आणि सर्व्हिस टॅक्सच्या जागी एकच टॅक्स द्यावा लागणार आहे तो म्हणजे वस्तु व सेवाकर. वस्तु व सेवाकर लागु झाल्यानंतर केंद्र सरकारला, एक्साईज ड्युटी, सर्विस टॅक्सच्या माध्यमातून मिळणारा कर बंद होणार आहे. राज्यांना मिळणारा व्हॅट, मनोरंजन कर, लक्झरी टॅक्स, लॉटरी टॅक्स, एंट्री टॅक्स, आदि टॅक्स बंद होणार आहे. वस्तु व सेवा कर कमी झाल्यास याचा सर्वाधिक फायदा हा सामान्य नागरिकांना होईल. वस्तु व सेवाकर लागु झाल्यानंतर याचा सर्वात जास्त फायदा सामान्य नागरिकांना होणार आहे. कारण वस्तु व सेवाकर लागु झाल्यानंतर देशभरात सर्व वस्तुंचे दर समान असणार आहे. संपूर्ण देशात सामान खरेदी करण्यासाठी एकच वस्तु व सेवाकर आणि एकाच दराने कर द्यावा लागेल. संपूर्ण देशात एकाच किंमतीच्या एक प्रकारचे सामान खरेदी करता येईल. वस्तु व सेवाकरामुळे देशात वेगवेगळ्या प्रकारचे कर भरण्यापासून सुटका होईल. कर वसुली, कर आकारणी, कर चुकवेगीरी यामध्ये होणारी वादविवाद हेराफेरी बंद होईल. एकाच व्यक्तीला किंवा संस्थेला एकाच वस्तुंसाठी अनेक ठिकाणी वेगवेगळे कर देणे भाग पडते ते थांबेल. एकदा वस्तु व सेवाकर भरला कि झाले. वस्तु व सेवाकरामुळे कर रचना सोपे आणि कार्यक्षम होईल. त्यामुळे सरकारकडे करापोटी जमा होणारी रक्कम वाढेल आणि वस्तुंच्या किंमती कमी होईल.

वस्तु आणि सेवाकरांचे अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम :—

वस्तु आणि सेवाकर हा एक अप्रत्यक्ष कराचाच एक प्रकार आहे. हा कर वस्तुचे उत्पादन, विक्री, आयात आणि सेवा या सर्वांवरील राष्ट्रीय पातळीवरील सर्वसमावेशक अप्रत्यक्ष कर असेल. निर्यात आयकर आणि कॉर्पोरेट टॅक्स या कराच्या कक्षेच्या बाहेर आहेत. केंद्र सरकार आणि राज्य सरकारचे जे निरनिराळे अप्रत्यक्ष कर लावतात. त्या सर्व करांची जागा वस्तु आणि सेवाकरांनी घेतली आहे. वस्तु आणि सेवाकर देशात लागु झाल्यानंतर याचा विपरित परिणाम बाजारपेठांवर दिसून आला. वस्तु आणि सेवाकरांमुळे बाजारपेठांमध्ये मंदीची परिस्थिती निर्माण झाली. उद्योगांकडून वस्तुंची खरेदी करण्याचा जो निर्देशांक असतो. त्या निर्देशात जुलै २०१७ मध्ये मोठी घसरण पाहावयास मिळाली. निक्की या जपानी कंपनीतर्फे भारतातील उद्योगांना लागणाऱ्या मालाची जी खरेदी व्यवस्थापकांकडून करण्यात येते त्याच्या सर्वेक्षणाच्या आधारे हा निर्देशांक निश्चित करण्यात येतो. कंपनीकडून खरेदी करण्यात येणाऱ्या वस्तुंच्या प्रमाणात वाढ झाली की घट झाली याचे सर्वेक्षण ही कंपनी करीत असते. अधिक खरेदी करण्यात आल्याचे व्यवस्थापकांकडून समजले तर उद्योगांची स्थीती उत्साहवर्धक असल्याचे समजण्यात येते. खरेदी जर कमी झाली असेल तर उद्योगांची स्थीती चांगली नाही असे समजण्यात

Scanned with CamScanner

येते. जुन २०१७ मध्ये हा खरेदीचा निर्देशांक ५०.९ इतका होता. जुलै २०१७ मध्ये त्यात घट होईल तो ४७.९ इतका झाला. गेल्या नऊ वर्षातील ती कमाल निचांकी पातळी आहे. बाजारपेठेत खरेदीत घट होण्याचे तात्कालीक कारण म्हणजे वस्तु व सेवाकर अमलात येणे हे आहे.

लहान उद्योगांवर वस्तु व सेवाकराचा दीर्घकालीन नकारात्मक परिणाम पडू शकतो. या करामुळे कागदी घोडे जास्त प्रमाणात नाचवावे लागल्यामुळे हा परिणाम पडणार आहे. या करानुसार लहान उद्योगांना दरमहा रिटर्न भरावे लागणार आहे. या मासिक रिटर्नमध्ये महिन्यातून तीन वेळा ऑनलाईन सुचना द्याव्या लागतील. त्यामुळे प्रत्यक्ष व्यवहारात दरमहा तीनदा या प्रमाणे वर्षभरात ३६ वेळा रिटर्न भरावे लागणार आहे. लहान उद्योगांना ही बाब अडचणीची ठरेल. लहान व्यावसायिकांवर वस्तु आणि सेवाकरांचे आणखी दुष्परिणाम दिसून येतील. जुन्या व्यवस्थेत आंतरराज्यीय व्यवहार सुलभ नव्हते. नव्या कर प्रणालीमुळे असे व्यवहार सुलभ होणार आहे. ग्रामीण भागात शहरी अवजारे सहज उपलब्ध होऊ लागल्याने ग्रामीण भागातील लोहार काम करणाऱ्या लोहारांच्या धंद्याचे नुकसान होणार आहे. शहरातून प्लॅस्टीकचे घडे खेडेगावात मिळू लागल्याने खेड्यातील कुंभारचे मातीचे घडे विकत घेणे बंद होईल. त्याचा परिणाम त्यांच्या व्यवसायावर होईल. वस्तु आणि सेवाकरांमुळे लहान उद्योगांचे नुकसान होणार असून मोठ्या उद्योगांना मात्र फायदा होणार आहे. एकुणच अर्थव्यवस्थेवर वस्तु आणि सेवाकरांचा वाईट परिणाम होण्याची शक्यता आहे.

वस्तु व सेवाकर मंजुर झाल्यानंतर याचा परिणाम काही क्षेत्रावर प्रतिकुल झाला. आयटी कंपन्यां अनेक ठिकाणच्या केंद्रावरून पुरविल्या जाणाऱ्या सेवांसाठी वेगळा करार करावा लागेल. उत्पादित वस्तुंवरील कर सध्या १४–१५ टक्के आहे. वस्तु आणि सेवाकर लागल्यावर तो फार वाढुन १८ टक्क्यांवर जाणार असल्याने इलेक्ट्रॉनिक वस्तु मोबाईल फोन ते लॅपटॉप सारेच महाग होईल. सुवर्ण बाजारावर सुध्दा वस्तु व सेवाकरांचा विपरित परिणाम दिसून आला. वस्तु व सेवाकरांमुळे सोन्यावरील कर तीन पट वाढल्याने सुवर्ण व्यवसायात असलेली मंदीत आणखी भर पडली आहे. वस्तु व सेवाकर लावण्यासाठी सोन्यावर १.२ टक्के मुल्यवर्धित कर लागत होता. वस्तु व सेवाकर लागु झाल्यानंतर सोन्यावरील कर जवळपास तीनपट वाढुन आता ३ टक्के वस्तु व सेवाकर लागत आहे. चालू भावाप्रमाणे पूर्वी एक तोळ्यामागे साधारण ३०० रूपये मोजावे लागायचा, आता ८५० ते ९०० रूपये मोजावे लागत आहेत. वस्तु व सेवाकरामुळे रेल्वे, एसटी प्रवास भाड्यात वाढ होईल. वातानुकुलित प्रवास करणाऱ्या प्रवाशांना आजतागायत एकुण भाड्याच्या ३० टक्के रकमेवर १४.५ टक्के कर भरावा लागत होता. ही रक्कम प्रवास भाड्याच्या साधारण ४.५ टक्के होती. वस्तु व सेवाकर लागु झाल्यानंतर आता रेल्वे प्रवासासाठी एकुण प्रवास भाड्यावर सरसकट ५ टक्के वस्तु व सेवाकर आकारला जाणार आहे. त्यामुळे सध्यापेक्षा आणखी अर्धा टक्का रक्कम वाढणार आहे.

एकुणच वस्तु व सेवाकरामुळे लहान उद्योग प्रभावित होणार आहेत. अर्थव्यवस्थेचे संतुलन कायम राहण्यासाठी मागणी व पुरवठा यांच्यातील संतुलनही कायम राहावे लागेल. गाडीच्या चाकातील हवा काढून टाकल्यावर गाडीचे पॉवर स्टिअरिंग जसे निरूपयोगी ठरते तसेच भारताच्या अर्थव्यवस्थेबाबत होणे अपेक्षित आहे. अमेरिकेत विसाव्या दशकात जे आर्थिक डिप्रेशन आले होते ते वस्तु व सेवाकरामुळे आले होते. शेअर बाजारात तेजी होती. कारण मोठ्या व्यावसायिकांकडून खरेदी होत होती. परंतु मागणी कमी झाल्याने अर्थव्यवस्था संकटात सापडली होती. कार्ल मार्क्स यांनी याच संकटाकडे लक्ष वेधताना म्हटले होते. भांडवदरारांकडून नेहमी कर्मचाऱ्यांच्या वेतनात कपात करण्याचे प्रयत्न होत असतात. पण त्यामुळे बाजारात मागणी कमी होते याचा कुणी विचारच करीत नाही. वस्तु व सेवाकरामुळे आपल्या देशावर भविष्यात याच तऱ्हेचे संकट ओढणार आहेत. एकीकडे शेअर्सच्या निर्देशांकांत वाढ होत आहे. पण विकास दर मात्र कमी होत आहे. वस्तु

Scanned with CamScanner

व सेवाकरामुळे विकासदर दीर्घकाळापर्यंत कमी राहील असे अनुमान आहे.

निष्कर्ष :—

वस्तु व सेवाकरामुळे १७ वेगवेगळे कर आणि २६ उपकर बंद झालेत. वस्तु व सेवाकरामुळे सोन्याच्या व्यवसायात मंदी निर्माण झाली. वस्तु व सेवाकराचा जास्तीत जास्त परिणाम ग्राहक वर्गानाच सोसावा लागत आहे. वस्तु व सेवाकरामुळे उद्योग धंद्यात मंदीची परिस्थिती निर्माण झाली. त्यामुळे त्याचा परिणाम देशामधील बेरोजगाराच्या संख्येमध्ये वाढ झाली. कापसाच्या सुतावर ५ टक्के, कृत्रीम धागाच्या सुतावर १४ टक्के आणि सेवाकर ५ टक्के असा एकुण वेगवेगळ्या पध्दतीने ३३ टक्के पर्यंत कर लागला. त्यामुळे विदेशातील तयार झालेल्या कापडाशी स्पर्धा करता येणार नाही. वस्तु व सेवाकरामुळे मोठ्या उद्योगांना फायदा होईल परंतु लहान उद्योगांना नुकसान सहन करावे लागेल त्यामुळे देशात भांडवलशाहीला उत्तेजन मिळेल.

संदर्भसुची :—

१) लोकमत वृत्तपत्र दि.२६ जानेवारी २०१७ ॲड. विद्याधर आपटे

२) लोकमत वृत्तपत्र दि. १२ जानेवारी २०१७ श्री. अरूण जेधाली

३) लोकमत वृत्तपत्र दि. १७ ऑगस्ट२०१७ डॉ. भारत झुनझुनवाला

४) App. India GST.

❑❑❑

29

सामान्य व्यक्ती व प्रमुख क्षेत्रावर जी.एस.टी.चा परिरणाम

विनायक विष्णुपंत खांडेकर

सहाय्यक प्राध्यापक, (वाणिज्य) भारतीय महाविद्यालय, मोशी

****

प्रस्तावना :

भारत सरकारने विकासाच्या दृष्टीने घेतलेला महत्वपूर्ण निर्णय म्हणजे जी.एस.टी. होय. या निर्णयामुळे सामान्य नागरीकांच्या जीवनामध्ये अमुलाग्र बदल घडुन येवू शकतो. या दृष्टीकोनातुन एक देश एक कर ही घोषणा करण्यात आली जी.एस.टी. कराचे स्लॅब ० टक्के, १२ टक्के, १८ टक्के आणि २८ टक्के असे पाच टप्पे करण्यात आले.

भारतामध्ये अनेक कायदे असतांना जी.एस.टी. नावाच्या आणखी एका कायद्याची खरच गरज होती काय? यासाठी आपण करप्रणालीबद्दल थोडासा विचार करु, कर हा दोन प्रकारे लावला जातो. १) प्रत्यक्ष कर २) अप्रत्यक्ष कर

प्रत्यक्ष कर म्हणजे आयकर, वेल्थटॅक्स, गिफ्ट टॅक्स म्हणजेच जी व्यक्ती उत्पन्न कमावते त्या व्यक्तिस भरावा लागणारा कर, परंतु अप्रत्यक्ष म्हणजे उत्पादन, विक्री खरेदी सेवा पुरवठ्यावर लागणारा कर जो व्यापारी भरतो, परंतु त्याचा बोजा मात्र ग्राहकावरती लादला जातो. भारतामध्ये या आधी अप्रत्यक्ष कर म्हणुन विक्रीकर किंवा मूल्यवर्धीत कर, उत्पादन शुल्क, सेवाकर, करमणुक कर, जकात कर/LBT असे अनेक वेगवेगळे कर लादले जात होते. ह्या कराचा बोजा शेवटी ग्राहकावर पडत असतो. आताची कर रचना ही विविध स्तराची असुन त्यात राज्य व केंद्राचे कर आहेत. त्यामुळे करावर कर असा परीणाम होत जातो. या कराचे दर भिन्न आहेत. विविध ठिकाणी ते वसूल केले जातात. केंद्राचे प्राप्तीकर, सेवाकर, केंद्रीय विक्रीकर, अबकारी कर, सुरक्षा उलाढाल कर असे कर आहेत. राज्याचे व्हॅट व विक्रीकर, जकात कर, राज्य अबकारी कर, मालमत्ता कर, प्रवेश कर, कृषी कर असे कर आहेत. भारतीय उत्पादनावर कराचे ओझे वाढवून देशात व परदेशात वसतुच्या किमती वाढतात. यावर उपाय म्हणुन घटनात्मक सुधारणा विधेयक जी.एस.टी. हे आपल्या भारत देशाने १३ एप्रिल २०१७ ला पारीत केले आणि १ जुले २०१७

Scanned with CamScanner

Scanned with CamScanner

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) Promoting Entrepreneurship in the emerging educational scenario || 21
Dr. Atul R. Sidurkar, Wardha

02) ROLE OF WOMEN ENTREPRENEURS IN 21st CENTURY INDIA: ..... || 25
Dr. Madhuri K. Tanurkar

03) Effects of Sports In Personality Development ||30
Dr. N. N. Jangitwar, Ashlesha Nagpure (Ingole)

04) Reading Habits of Lecturers and Role of Libraries || 32
Dr. Vijay M. Deshmukh

05) Concentration of Calcium Present In Pond Water Sample of Nipani Town || 35
YASHODHARA VARALE

06) Knowledge Management In academic Libraries || 37
Dr. Sunil H. Urkudkar

07) Recent Trends in Agriculture || 40
Mr. Prashant S. Vairalkar

08) Low Cost Agrowaste Adsorbents for the Removal of Zinc and ..... || 45
Rashmi R. Sharma, Shankar R. Warhate

09) Comparative Assessment of Physicochemical Parameters of ..... || 49
V. S. Jagtap

10) SEM BASED POLLEN MORPHOLOGICAL STUDIES IN SOME GENERA ..... || 53
A. V. Rajurkar, J. A Tidke, R. S. Matte

11) Life History of Papilio polytes romulus the Common Mormorn ..... || 56
Om Datta, Saharanpur

12) Globalization and its Impact of India || 62
Dr.Nandkishor N. Dhondge

13) THE ROLE OF ICT IN TEACHING SCIENCE AND HIGHER EDUCATION || 64
Dr. Manju H. Pardeshi

Scanned with CamScanner

14) Woman in 21 Century
Prof. Kanchan Ingole || 68

15) A STUDY OF CHANGING GLOBAL ENVIRONMENT
Jayshree. P. Morey || 70

16) INDIA IN THE GLOBAL ECONOMY
Dr. KISHOR M. GOMEKAR || 72

17) Globalization and Indian Agriculture
Mr. Miliand H.Dhale, Ghatanji || 76

18) GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS IMPACT ON INDIA
Tathagat P. Gajbhiye || 79

19) जागतिकीकरणाचा भारतीय ग्रामीण समाजावर पडलेला परिणाम
डॉ. अरविंद वि. जोशी, || 83

20) एकविसाव्या शतकतील स्त्री
DEEPA RUPLAL METKAR || 84

21) ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्या
प्रा. डॉ. सरिता देशमुख || 86

22) जागतीकीकरणामध्ये भारतीय समाजातील स्त्रियांची बदलती स्थिती
डॉ. विशाखा जगन्नाथ डेरे, प्रा. किसन खाडे || 90

23) अंकीय (Digital) ग्रंथालयाची शैक्षणिक उपयुक्तता
डॉ. अल्फा के. जैन, दिग्रस || 94

24) ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्रातील नविन प्रवाह
कु. शारदा लांजेकर, डॉ. अनिल भोयर, || 98

25) जागतीक पर्यावरणीय समस्या व कार्यरत आंतरराष्ट्रीय संस्था
RAVINDRA GOVINDRAO BAWANE || 102

26) "जागतिकीकरण आणि ग्रामीण स्त्री:ऐतिहासिक अध्ययन"
संदिप व्ही. भुरले || 104

27) भारतासंदर्भात जागतिकीकरणाचे गुण-दोष
डॉ. सुनिल श्री. केधर, || 107

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

VOL-02

Special Issue March 2018

Vidyawarta®

International Multilingual Research Journal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Chief Editor
Prof. Virag Gawande

Published By
Aadhar Social Research Development Training Institute, Amravati.

Scanned with CamScanner

|| Index ||

01) Promoting Entrepreneurship in the emerging educational scenario
Dr. Atul R. Sidurkar, Wardha || 21

02) ROLE OF WOMEN ENTREPRENEURS IN 21st CENTURY INDIA: .....
Dr. Madhuri K. Tanurkar || 25

03) Effects of Sports In Personality Development
Dr. N. N. Jangitwar, Ashlesha Nagpure (Ingole) ||30

04) Reading Habits of Lecturers and Role of Libraries
Dr. Vijay M. Deshmukh || 32

05) Concentration of Calcium Present In Pond Water Sample of Nipani Town
YASHODHARA VARALE || 35

06) Knowledge Management In academic Libraries
Dr. Sunil H. Urkudkar || 37

07) Recent Trends in Agriculture
Mr. Prashant S. Vairalkar || 40

08) Low Cost Agrowaste Adsorbents for the Removal of Zinc and .....
Rashmi R. Sharma, Shankar R. Warhate || 45

09) Comparative Assessment of Physicochemical Parameters of .....
V. S. Jagtap || 49

10) SEM BASED POLLEN MORPHOLOGICAL STUDIES IN SOME GENERA .....
A. V. Rajurkar, J. A Tidke, R. S. Matte || 53

11) Life History of Papilio polytes romulus the Common Mormorn .....
Om Datta, Saharanpur || 56

12) Globalization and its Impact of India
Dr.Nandkishor N. Dhondge || 62

13) THE ROLE OF ICT IN TEACHING SCIENCE AND HIGHER EDUCATION
Dr. Manju H. Pardeshi || 64

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

14) Woman in 21 Century
Prof. Kanchan Ingole || 68

15) A STUDY OF CHANGING GLOBAL ENVIRONMENT
Jayshree. P. Morey || 70

16) INDIA IN THE GLOBAL ECONOMY
Dr. KISHOR M. GOMEKAR || 72

17) Globalization and Indian Agriculture
Mr. Miliand H.Dhale, Ghatanji || 76

18) GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS IMPACT ON INDIA
Tathagat P. Gajbhiye || 79

19) जागतिकीकरणाचा भारतीय ग्रामीण समाजावर पडलेला परिणाम
डॉ. अरविंद वि. जोशी, || 83

20) एकविसाव्या शतकतील स्त्री
DEEPA RUPLAL METKAR || 84

21) ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविषयक समस्या
प्रा. डॉ. सरिता देशमुख || 86

22) जागतीकीकरणामध्ये भारतीय समाजातील स्त्रियांची बदलती स्थिती
डॉ. विशाखा जगन्नाथ डेरे, प्रा. किसन खाडे || 90

23) अंकीय (Digital) ग्रंथालयाची शैक्षणिक उपयुक्तता
डॉ. अल्फा के. जैन, दिग्रस || 94

24) ग्रंथालय आणि माहितीशास्त्रातील नविन प्रवाह
कु. शारदा लांजेकर, डॉ. अनिल भोयर, || 98

25) जागतीक पर्यावरणीय समस्या व कार्यरत आंतरराष्ट्रीय संस्था
RAVINDRA GOVINDRAO BAWANE || 102

26) "जागतिकीकरण आणि ग्रामीण स्त्री:ऐतिहासिक अध्ययन"
संदिप व्ही. भुरले || 104

27) भारतासंदर्भात जागतिकीकरणाचे गुण-दोष
डॉ. सुनिल श्री. केदार || 107

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

Scanned with CamScanner

५) ग्रामिण भागात देखील देशाच्या एकूण लोकसंख्येत स्त्री जन्माचे प्रमाण घटते आहे ते असेच घटत राहिले तर सामाजिक अभिसरणाला आपल्याला समोरे जावे लागेल. रूढी, परंपरा, चालिरिती बदलू शकतात.

६) ग्रामिण समाजात निवडीचे स्वांतत्र्य त्यांना मिळत नाही.

७) ग्रामिण भागात शिक्षणापासून दूर असलेल्या स्त्रियाकडे निर्णयक्षमता अजून आलेली नाही असल्यास ती दर्शविता येत नाही.

८) राजकीय पदांवर ती असली तरी त्या सेवेत अधिकार घरच्या पुरूष मंडळीचा असतो हे वास्तवही नाकारता येत नाही.

संदर्भ ग्रंथ —

१) शोध मराठीपणाचा, संपा, अरूणा ढेरे, ग्रंथाली प्रकाशन, मुंबई फेबु २००९

२) विकास व पर्यावरणीय अर्थशास्त्र प्रा.डी. एस.निकम, निराली प्रकाशन

३)जागतिकीकरण आणि देशीवाद, रंगनाथ पठारे, लोकवाङ:मय गृह, पुनर्मुद्रण, मुंबई २००३

४) जागतिकीकरण आणि उच्च शिक्षण क्षेत्र, सुधीर पानसे, लोकवाडमय गृह मुंबई

५)WWW.research gate

❑❑❑

27

भारतासंदर्भात जागतिकीकरणाचे गुण-दोष

डॉ. सुनिल श्री. केदार,
सहयोगी प्राध्यापक,
संत गाडगे महाराज महाविद्यालय, बलगाव.

****

जुलै १९९१ रोजी भारताने नविन आर्थिक धोरण स्विकारले तेव्हापासूनच खऱ्या अर्थाने भारतात खाजगीकरण उदारीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या धोरणास सुरुवात झाली. जागतिकीकरणातून बाजारधिष्ठित आर्थिक व्यवहारास प्रोत्साहन देऊन कार्यक्षमता वाढविण्याचा प्रयत्न करण्यात येतो. सद्याच्या काळात दळणवळणाच्या सोयीमुळे जगाच्या कोणत्याही कोपऱ्यात व्यापार, व्यवसाय, नोकरी करुन कोणत्याही वस्तू व सोवांचे उत्पादन करणे, खरेदी विक्री करणे शक्य झाले आहे.

जागतिकीकरणाचा अर्थ :

'जागतिकीकरण म्हणजे सर्व राष्ट्रांची एकच बाजारपेठ निर्माण करणे आणि त्या बाजारपेठेत जगातील साधनसामग्रीचे आणि भांडवलाचे सुलभ परिचलन निर्माण करणे होय.'

थोडक्यात अर्थव्यवस्थेच्या जागतिकीकरणाचा अर्थ व्यापक आहे. जागतिकीकरणातून भारतीय अर्थव्यवस्थेचा जगातील इतर राष्ट्रांशी सहज आर्थिक समन्वय साधण्याचा प्रयत्न होतो. जागतिकीकरणामुळे देशा देशातून उदार आर्थिक संबंध निर्माण होतात. त्यामुळे जगातील प्रत्येक राष्ट्राची व राष्ट्रातील उद्योगांची स्पर्धा वाढण्यास सुरुवात होते.

जागतिकीकरणाचे गुण :

१) तंत्रज्ञानाची देवाण -घेवाण :

जगातील नव्या उत्पादन पध्दतीमुळे नवीन उत्पादने, नवे तंत्र जगाच्या विविध भागात निर्माण होत आहेत. जागतिकीकरणामुळे नव्या तंत्रज्ञानाच्या हस्तांतरणाचा फायदा भारताला होऊ शकतो. म्हणजेच जागतिकीकरणाद्वारे तंत्रज्ञान विकसित होण्यास मदत होते.

२) विदेशी गंगाजळी आणि आंतरराष्ट्रीय व्यापार :

जागतिकीकरणामुळे भारतीय अर्थव्यवस्थेला विदेशी गंगाजळे आणि आंतरराष्ट्रीय व्यापार संदर्भात अनेक फायदे झाले. जसे भारताच्या

Scanned with CamScanner

विदेशी गंगाजळे सुधारणा होणे, भारतावरील विश्वास वाढविण्यास मदत होणे, प्रामुख्याने विदेशी गुंतवणूकदार, विदेशी धनको, अनिवासी भारतीयांचा भारतावरील विश्वास वाढणे, भारताच्या निर्यातीत वाढ होण्याची शक्यता असते.

३) मोठे उत्पादन आणि उत्पादन क्षमतेचा पूर्ण वापर :

जागतिकीकरणात अर्थव्यवस्थेतील उत्पादन क्षमतेचा पूर्ण वापर आणि मोठ्या प्रमाणावरील उत्पादनाच्या विविध बचतीच्या स्वरुपातील फायदे होतात. विविध उत्पादन क्षेत्रात उत्पादनाचे प्रमाण वाढल्याने किंवा उद्योगाच्या आकारमानात वाढ झाल्यामुळे विविध प्रकारच्या अंतर्गत बचतीचे फायदे अर्थव्यवस्थेला प्राप्त होतात. परिणाम स्वरुप उत्पादकता आणि उत्पादनात वाढ होण्यास मदत होते.

४) उत्पादन वितरण :

जागतिकीकरणामुळे राष्ट्रीय उत्पन्नाची विभागणी समाजातील विविध गटात करण्यात येते. त्यामुळे आर्थिक संरक्षणाचे धोरण राबविल्यास उत्पन्नाची विषम वाटणी होते. असा अनुभव आहे. म्हणून उत्पन्नाचे समान वितरणा करिता जागतिकीकरण आवश्यक आहे.

५) उच्च तंत्रज्ञ :

अर्थव्यवस्थेच्या जागतिकीकरणामुळे इतर देशातील चांगले कौशल्य असणारे किंवा कार्यक्षमता असणारे तंत्रज्ञ हे भारतात येतील. म्हणजेच इतर राष्ट्राच्या तुलनेत भारताची क्षमता वाढते.

जागतिकीकरणाचे दोष :

१) तीव्र स्पर्धा :

जागतिकीकरण म्हणजे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना भारतीय अर्थव्यवस्था खुली करणे होय. उच्च तंत्रज्ञान, उच्च व्यवस्था, प्रचंड भांडवल, कुशल श्रमीक इत्यादींमुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांसोबत भारतीय कंपन्या स्पर्धा करु शकणार नाही. परिणाम स्वरुप भारतीय उद्योगावर विपरित परिणाम होईल.

२) कामगारांचा विरोध :

भारतातील जास्तीत जास्त श्रमिक व त्यांच्या संघटना जागतिकीकरणाच्या विरोधात आहेत. जागतिकीकरणामुळे भांडवल प्रधानतंत्राचा वापर मोठ्या प्रमाणात केला जातो. त्यामुळे बेकारी अधिक वाढते.

३) भारतासाठी जागतिकीकरण अयोग्य :

भारताची आर्थिक सामाजिक धार्मिक परिस्थिती पाहता भारतासाठी जागतिकीकरण अयोग्य आहे. नाणे निधी आणि जागतिक बँकानी केलेल्या शिफारशीमुळे विकसनशील भारताच्या आर्थिक समस्या सुटण्याऐवजी त्यामध्ये वाढ होण्याची अधिक शक्यता आहे. असे जागतिकीकरण विरोधकांचे मत आहे.

४) चैनीच्या उत्पादनात वाढ :

जागतिकीकरणामुळे विकसित राष्ट्रातील चंगळवादाचे वारे भारतात येण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे चैनीच्या वस्तूंची मागणी वाढते. उपलब्ध साधन सामग्रीचा उपयोग, समाजाच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाच्या वस्तू उत्पादन करण्या ऐवजी श्रीमंताच्या गरजा भागविण्यासाठी केला जातो. त्याचा परिणाम म्हणून सुख सोयी, चैनीच्या वस्तूंच्या मोठ्या प्रमाणात वाढ होते.

५) मुलभूत सोयीकडे दुर्लक्ष :

भारतात रस्ते, पाणी, आरोग्य, शिक्षण, यासारख्या सोयीसुविधा आवश्यक आहेत. त्याशिवाय आर्थिक विकास शक्य नाही. जागतिकीकरणामुळे भारतात येणाऱ्या कंपन्या मुलभूत सोयीसुविधा निर्माण करण्याकडे दुर्लक्ष करतात.

निष्कर्ष :

भारतीय अर्थव्यवस्थेचे जागतिकीकरण केल्यास अनेक फायदे होतात परंतु त्यात काही धोकेही निर्माण होण्यास संभव आहे. यामध्ये योग्य समतोल राखला पाहिजे. जलद आर्थिक विकासाचा दर गाठण्यासाठी जगापासून अलिप्त व वेगळे राहणे. हे भारताला परवडणारे नाही. म्हणून भारताने पूर्ण ताकतीने जागतिकीकरणाच्या समोर गेलेच पाहिजे.

संदर्भ सूची :-

१) Indian Economy, Development & Environment Economics, Pimplapure & Co. Publication Nagpur.

२) Indian Economic Development - K. P. Sundharam and MaharaDatts. Chand Publication, New Delhi.

❑❑❑

Scanned with CamScanner

ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

(Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year - VII, Issue-XIV, Vol.-III | Impact Factor 3.18 (GRIFI) | Mar. 2017 To Aug. 2017

URA

EDITOR IN CHIEF

Dr. BALAJI KAMBLE

Scanned with CamScanner

INDEX

Sr. No.	Title of Research Paper	Author(s)	Page No.
1	Indian Economy Turnes The Corner	Dr. Baljeet K.Oberoi	1
2	Indian Financial Sector Commercial Banks	Dr. Rita T. Deshmukh	6
3	Insurance Sector: Challenges & Opportunities In India	Dileep D. Shahade	10
4	Development in Mathematics and Astronomy in Ancient India	Dr. Pradip P. Yeole	18
5	Yoga for Sports Performance	Anjali Barde	24
6	यशपाल के साहित्य में नारी शोषण	डॉ. संतोषकुमार गुंडाप्पा गाजले	31
7	जागतिकीकरण आणि भारतातील महिला सक्षमीकरण	डॉ. बालाजी ग्या. कांबळे	36
8	महाराष्ट्रातील वनांचे प्रकार : एक अभ्यास	डॉ. संतोष तु. कुटे, गजानन संतोषराव कुबडे	40
9	जाती अंताच्या लढाईतील फुले, शाहू, आंबेडकरांचे योगदान	श्री. श्रीराम शरदचंद्र साळुंके	46
10	संत तुकारामांचा पारंपारिक मानवतेच्या संकल्पनेचा नकार आणि बंडखोरीचा आवाज	माधुरी व्ही. भटकर	53
11	उदारमतवाद आणि नक्षलवाद - एक राजकीय विश्लेषण	डॉ. व्ही. एच. भटकर	59

Scanned with CamScanner

Issue : XIV, Vol . III
URA UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 3.18
ISSN 2229-4406
Mar. 2017 To Aug. 2017

10

संत तुकारामांचा पारंपारिक मानवतेच्या संकल्पनेची समिक्षा

माधुरी व्ही. भटकर
मराठी विभाग,
संत गाडगे महाराज महाविद्यालय,
वळगांव, जि. अमरावती (महाराष्ट्र) भारत

Research Paper - Marathi

गोषवारा

भारतीय साहित्य हे सामाजिक आणि सांस्कृतिक परंपरांचे संमिश्र रसायन आहे. या पारंपारिक संकल्पनांपैकी एक महत्त्वाची संकल्पना म्हणजे मानवता होय. मानवता ही स्वातंत्र्य आणि समता या बुद्ध तत्त्वांवर आधारित आहे. संत साहित्य चळवळ ही नैसर्गिकरित्या मानवतेची मानवाकडून होणाऱ्या सातत्यपूर्ण मागणीसाठी मानवी हक्कांची जोपासना व्हावी या उद्देशासाठी प्रातिनिधीक स्वरूपाची आहे. कारण त्यातून अन्यायाची ताकद, समाजातील दूर्बल घटकांवर होणारा जुलूम, त्यांच्याविरोधात होणारी कटकारस्थाने या सर्व असामाजिक गोष्टींविरूद्ध जनसामान्यांचे प्रबोधन करणे हे संतसाहित्याचा उद्देश कोणाच्याही ध्यानात येईल एवढे ते सुलभ आहे. खरोखर पाहता १३ वे शतक म्हणजे भारतीय समाजातील जातीय व वर्ग व्यवस्थेविरूद्ध मानवी हक्कांचा कौल देणारे संत साहित्य निर्मितीचे शतक म्हणून गौरविले जाते यात अतिशयोक्ती मुळीच नाही. ही एक समाजसुधारणेची चळवळ आहे,ज्यामध्ये पद, कविता आणि अभंग रचनेचा पाया रोवला गेला. मराठी साहित्याद्वारे संतांनी समाजसुधारणा साधून चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेचा नायनाट करण्याचे आवाहन पेललेले दिसते. समाजसुधारणेकरीता संतांनी अभंगरचनेद्वारे चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेवर प्रहार करण्याचे तंत्र योजले महाराष्ट्रामध्ये सामाजिक समतेचा पाया रोवण्याचे कार्य करण्यास ते सिद्ध झाले. त्या काळात संत तुकाराम, संत नामदेव, चोखा मेळा असे अनेक संत खेडूत शेतकरी, कामगार आणि स्त्रिया यांना एकत्रित करून त्यांच्या मध्ये बौद्धिक चर्चा घडवून आणत असत आणि त्यांच्या मनामध्ये सामाजिक

Scanned with CamScanner

विषमते विरूद्ध असंतोषाची ठिणगी पेटवत असत. दलित लोक आपल्या जीवनात आनंदी व्हावेत या करीता संत लोकांनी ब्राह्मण व इतर हिंदू पारंपारिक भूमिका करणारे लोक यांच्यात संघर्ष करणाऱ्या समाजाचे प्रतिनिधीत्त्व करण्याचे कार्य संत महात्म्यांनी केलेले दिसून येते. १३ व्या ते १७ व्या शतकापर्यंत संतांनी आपले साहित्य लिहून सामाजिक समतेच्या चळवळीची मुहूर्तमेढ रचली, त्यात संत तुकाराम महराजांनी बजावलेली भूमिका ही अत्यंत निर्णायक स्वरूपाची आहे. म्हणूनच 'ज्ञानदेवे रचिला पाया, तुका झालासे कळसं।' ही म्हण रूढ झालेली आहे. प्रस्तूत शोधनिबंधामध्ये संत तुकाराम महाराजांनी जे समाजाविषयी व्यापक व सखोल असे चिंतन केलेले आहे; त्यांनी अभंगाद्वारे समाजातील पाखंडी व दांभिक लोकांचा जो समाचार घेतलेला आहे; सर्व स्तरावरील अपप्रवृत्तींवर जे घणाघाती आघात केलेले आहेत त्याचे समर्पकरित्या विश्लेषण करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

मुख्य संज्ञा: सामाजिक समता, सामाजिक विषमता, समाजसुधारणा, पद, कविता, अभंग, मानवता, भक्ती, भक्तीरस, संत इत्यादी.

पारलौकिकतेची झेप आणि वास्तविकतेचे भान:

श्री रा. चि. ढेरे सांगतात "संत तुकाराम महाराज हे आपल्या अभंगातून पारलैकिक तत्त्वज्ञानाचा पुरस्कार केलेला दिसतो परंतु आपण सर्वजण लौकिक जगात वावरत असून येथील सत्य काय आहे याचे त्यांना संपूर्ण भान होते."(रा. चिं. ढेरे (१९९८): संत, लोक आणि अभिजन; पद्मगंधा प्रकाशन, एरंडवणा, पुणे. पृष्ठ १६) ते म्हणतात, 'कासया उदास असों देहावरी' म्हणजे जीवनात कितीही दु:ख असले तरी मनात स्मशानासम वैराग्य आणू नये; तर आपला देह चंदनाप्रमाणे लोककल्याणासाठी झिजवावा. 'जोडोनिया धन उत्तम वेव्हारें, उदास विचारे वेंच करी.' असा संदेश अजरामर आहे.

संत तुकाराम सांगतात,

आम्ही वैकुंठवासी। आलों याचि कारणांसी
बालिले जे ऋषी। साच भावें वर्तीया।।१।।
झाडू संतांचे मारग। आडरानें भरले जग।
उच्छिष्टाचा भाग। शेष उरला तो सेवूं।।२।।
अर्थ लोपली पुराणें। नाश केला शब्दाज्ञनें।
विषयलोभी मनें। साधन हें बुडविलें।।३।।
पिटूं भक्तीचा डोंगोरा। कळिकाळासी दरारा।
तुका म्हणे करा। जयजयकार आनंद।।४।।

वरील शब्द 'झाडू संतांचे मारग' या अभंगातील आहेत. यामध्ये संत तुकारामांनी आपण पारलौकिकदृष्ट्या कोण आहोत हे स्पष्ट केले आहे. श्री. डॉ. हे. वि. इनामदार यांनी या अभंगाचे विश्लेषण अतिशय सार्थपणे केलेले आहे. ते म्हणतात, "खरे सांगायचे तर आम्ही मुळचे वैकुंठवासी आहोत. वैकुंठात

Scanned with CamScanner

श्रीविष्णूच्या सहवासात आमचा सहवासात निवास असतो; पण एक विशिष्ट कारण म्हणजे उद्दिष्ट मनात धरून आम्ही पृथ्वीतलावर जन्म घेतला आहे. फार पुर्वी. ऋषीमुनींनी जो विचार सांगितला होता, तोच विचार खऱ्या स्वरूपात लोकांना सांगावा व त्याप्रमाणे वागण्याचे आवाहन त्यांना करावे, म्हणून आम्ही पृथ्वीवर जन्म घेतला आहे. साधुसंतांचे मार्ग झाडून आम्ही ते मार्ग स्वच्छ करू. हे जग आडरानाच्या विकट वाटेने चालले आहे. आम्ही साधू जनांच्या उष्ट्या भागांचे सेवन करू. सद्विचार लोकांना समजावून सांगितल्यावर ते नीट मार्गावर येतील. संतांच्या संदेशांचे आम्हीही पालन करू. आपल्या पुराणग्रंथातील मूळ अर्थ लोप पावला आहे. त्यातील विचारांचे मर्म लोक विसरले आहेत. वरवरच्या शाब्दिक ज्ञानाच्या आहारी गेल्यामुळे विनाश ओढवला गेला आहे. लोकांच्या मनात विषयवासना वाढली आहे. त्या लोभापायी आत्मकल्याणाची सगळी साधने लुप्त झाली आहेत. अशी सगळी परिस्थिती आहे. ती सुधारण्यासाठी आम्ही भक्तिमार्गाचा डिडिंब घुमवूं. भक्तिपंथांचा विचार करू. त्या डिंडिबाचा आवाज ऐकून प्रत्यक्ष यमराजालाही धाक वाटेल. बांधव हो! चला उठा! श्रीहरीच्या नामाचा जयघोष आनंदाने करा." (डॉ. हे. वि. इनामदार (२००१): संत–संकीर्तन; प्रतिमा प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, पृष्ठ १२०.)

या अभंगातून तुकाराम महाराजांचा आत्मविश्वास प्रभावीपणे व्यक्त झाला आहे. आपण या लौकिक जगात परमेश्वराच्या सहवासातून आलो असून आपल्या जीवनाचे नेमके धेय्य काय आहे हे आपणाला शोधले पाहिजे. वास्तविक जीवनाचे भान ठेवूनच पारलौकिक जीवनाचा आपण आनंद घेऊ शकतो.

संत साहित्याचा उद्देश – समाजसेवा हीच ईश्वरसेवा:

समाजसेवेतून ईश्वराची प्राप्ती होऊ शकते, किंबहुणा जे जे दु:खी आहेत, संसारातील संकटांनी ग्रस्त झालेले आहेत त्यांना मानवतेच्या भावनेतून जवळ करावे म्हणजे ईश्वर संतुष्ट होईल असे संत तुकारामांना वाटते. ते म्हणतात,

जे का रंजले गांजले। त्यांसी म्हणे जो आपुले।।१।।
तोचि साधु ओळखावा। देव तेथेचि जाणावा।।२।।
मृदु सबाह्य नवनीत। तैसें सज्जनांचें चित्त।।३।।
ज्यासि आपंगिता नाहीं। त्यासि धरी जो हृदयीं।।४।।
दया करणें जे पुत्रासी। तेचि दासा आणि दासी।।५।।
तुका म्हणे सांगू किती। त्याचि भगवंताच्या मूर्ती।।६।।

वरील ओळी या 'देव तेथेंचि जाणावा' या तुकाराम महराजांच्या अभंगातील आहेत. हा अभंग वारकरी संप्रदायातील मंडळीत अतिशय लोकप्रिय आहे. संत तुकारामांनी या अभंगात समाजाविषयी दया, करूणा आणि आपलेपणा अर्थात प्रेम हे तत्त्वविचार अतिशय प्रभावीपणे मांडतात. श्री डॉ. हे. वि. इनामदार या अभंगाचे विश्लेषण करतांना लिहितात, "जे बांधव संसारातील आपत्तींनी रंजलेले व गांजलेले आहेत, त्रासून गेलेले आहेत, त्या बांधवांना जो माणूस आपलेपणाने जवळ करतो, तोच माणूस खरा साधू आहे, असे

Scanned with CamScanner

समजावे. एवढेच नव्हे, तर प्रत्यक्ष देव त्याच्या ठिकाणी आहे, असे मानावे. नवनीत म्हणजे लोणी सबाह्य मृदु असते. आतून आणि बाहेरूनही लोणी मऊच असते. साधुजनांचे मन लोण्यासारखे अंतर्बाह्य मृदु असते. ज्या माणसाला कुणीही आपंगिता, म्हणजे मायेने सांभाळणारा नसतो, त्या माणसाला सज्जन आपल्या पोटाशी धरून आधार देतो. जो कोणी स्वत:च्या मुलावर जशी माया करतो, तशीच माया दास आणि दासी यांच्यावरही करत असेल, तर तो खरा साधू आहे म्हणून ओळखावे. अशा सज्जनाबद्दल आणखी किती सांगावे? तो प्रत्यक्ष परमेश्वराचीच मूर्ती आहे, असे समजावे." (डॉ. हे. वि. इनामदार (२००१): संत–संकीर्तन; प्रतिमा प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, पृष्ठ १२२ – १२३.)

यावरून हे स्पष्ट होते की तथागत बुद्धाच्या संदेशाप्रमाणे जे जे दीनदुबळे आहेत, रंजलेले किंवा गांजलेले आहेत, संसारातील संकटांनी ग्रासलेले आहेत अशा समाज घटकांना उदार अंत:करणाने किंवा मोठ्या मनाने जवळ करावे, त्यांच्यावर प्रेम करावे असा उदात्त संदेश संत तुकारामांनी या अभंगातून दिलेला आहे. जनसेवा हीच खरी ईश्वर सेवा आहे असे संत तुकाराम महाराजांनी या अभंगाद्वारे पटवून दिलेले आहे.

तसेच संत तुकारामांचे भूतदयेचे नीतीशास्त्र हे देखील रोखठोक आहे. ते म्हणतात, "दया तिचें नांव पाळण। आणिक निर्दाळण कंटकांचे।।" श्री यु. म. पठाण सांगतात, "कुणावर कृपा करावी आणि कुणावर प्रहार करावेत, याचे गणित तुकारामांच्या मनात पक्के आहे. दया या गुणाविषयी तुकारामांच्या मनात निश्चित कल्पना आहे. जिच्यामुळे प्राणीमात्राचे पालन–पोषण होते आणि कंटकांचा म्हणजेच दुर्जनांचा नायनाट होतो." (डॉ. यशवंत सोनुने (२०१०): डॉ. यु. पठाण यांचे संतसाहित्य चिंतन, चिन्मय प्रकाशन पृ. ४०)

सामाजिक विषमतेवर प्रहार:

संत तुकारामांनी 'भेदाभेद भ्रम अमंगळ' या अभंगामध्ये विषमता संगाणारा धर्म कसा अमंगळ आहे हे सांगितले आहे. संत तुकाराम या अभंगात सांगतात,

विष्णुमय जग वैष्णवांचा धर्म।
भेदाभेद धर्म अमंगळ।।१।।
आइका जी तुम्ही भक्त भागवत।
कराल तें हित सत्य करा।।२।।
कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर।
वर्म सर्वेश्वरपूजनाचें।।३।।
तुका म्हणे एका देहाचे अवयव।
सुखदु:ख जीव भोगे पावे।।४।।

संत ज्ञानदेश्वरांनी पसायदानात 'आता विश्वात्मके देवे' असे म्हणून विश्वव्यापी परमेश्वराला आवाहन केले आहे. त्यांची ती प्रार्थना ऐकून 'विश्वेशरावो' संतुष्ट झाला आणि त्यामुळे ज्ञानदेवे सुखीया जाहला असे संत ज्ञानेश्वरांना सांगावयाचे आहे. त्याच प्रमाणे संत तुकारामांनाही समस्त जगात एकच ईश्वर भरभरून उरला

Scanned with CamScanner

आहे असे सूचवावयाचे आहे. श्री. डॉ. हे वि इनामदार वरील अभंगाचे विश्लेषण असे करतात, "सर्व जग विष्णुमय आहे, एकच परमतत्त्व जगात सगळीकडे भरून राहिले आहे, असे समजणे हा वैष्णवांचा धर्म आहे. परमेश्वर सर्वव्यापी आहे, असा विष्णुभक्तांचा मनोमन विश्वास आहे. देव आणि भक्त यांच्यात द्वैत मानणे किंवा प्राणीमात्रांविषयी दुजाभाव बाळगणे हे चांगले नव्हे. बांधव हो! तुम्ही भगवंताचे खरे उपासक आहा. सत्याचे स्वरूप समजून घ्या. तुम्ही जी कोणतीही कृती कराल ती हितकारक असली तरच करा. कुणाही जीवाचा मत्सर करू नका. सर्वत्र एकच परमतत्त्व भरून राहिले आहे. त्या सर्वेश्वर परमात्म्याच्या पूजनाचे हेच रहस्य आहे, ते तुम्ही लक्षात ठेवा. एकाच शरीराचे विविध अवयव असतात, त्यापैकी एखाद्या अवयवाला सुखाची संवेदना किंवा दु:खाची टोचणी झाली तर ती त्या जीवाला सारखीच जाणवते." (डॉ. हे. वि. इनामदार (२००१): संत–संकीर्तन; प्रतिमा प्रकाशन, सदाशिव पेठ, पुणे, पृष्ठ १२८.) या वरून स्पष्टपणे सांगता येईल की संत तुकाराम महाराजांचा धर्मक्षेत्रातील समतेचा संदेश सदरील अभंगातून अतिशय प्रभावीपणे मांडलेला आहे. जळी, स्थळी, काष्ठी, पाषाणी, आणि सर्व प्राणीमात्रांच्या ठायी ईश्वराचा अंश असून लहान–मोठा, सुष्ट–दुष्ट, पापी–पुण्यवान, श्रेष्ठ–कनिष्ठ असा भेदभाव करू नये आणि कुणाचाही हेवा–दावा किंवा मत्सर करू नये. भेदभावी नजरेने कुणाकडेही पाहणे हे अमंगल कृत्य आहे. ईश्वराच्या दृष्टिने सगळे प्राणीमात्र समसामान आहेत. हा अतिशय मोलाचा विचार संत तुकाराम महाराजांनी आपल्या अभंगातून मांडलेला आहे.

निष्कर्ष :

१. १३ व्या ते १७ व्या शतकापर्यंत संतांनी आपले साहित्य लिहून सामाजिक समतेच्या चळवळीची मुहूर्तमेढ रचली, त्यात संत तुकाराम महराजांनी बजावलेली भूमिका ही अत्यंत निर्णायक स्वरूपाची आहे. म्हणूनच 'ज्ञानदेवे रचिला पाया, तुका झालासे कळसं।' ही म्हण रूढ झालेली आहे.

२. आपण या लौकिक जगात परमेश्वराच्या सहवासातून आलो असून आपल्या जीवनाचे नेमके धेय्य काय आहे हे आपणाला शोधले पाहिजे. वास्तविक जीवनाचे भान ठेवूनच पारलौकिक जीवनाचा आपण आनंद घेऊ शकतो.

३. तथागत बुद्धाच्या संदेशाप्रमाणे जे जे दीनदुबळे आहेत, रंजलेले किंवा गांजलेले आहेत, संसारातील संकटांनी ग्रासलेले आहेत अशा समाज घटकांना उदार अंत:करणाने किंवा मोठ्या मनाने जवळ करावे, त्यांच्यावर प्रेम करावे असा उदात्त संदेश संत तुकारामांनी देव तेथेंचि जाणावा' या अभंगातून दिलेला आहे. जनसेवा हीच खरी ईश्वर सेवा आहे असे संत तुकाराम महाराजांनी या अभंगाद्वारे पटवून दिलेले आहे.

४. जळी, स्थळी, काष्ठी, पाषाणी, आणि सर्व प्राणीमात्रांच्या ठायी ईश्वराचा अंश असून लहान–मोठा, सुष्ट–दुष्ट, पापी–पुण्यवान, श्रेष्ठ–कनिष्ठ असा भेदभाव करू नये आणि कुणाचाही हेवा–दावा किंवा मत्सर करू नये. भेदभावी नजरेने कुणाकडेही पाहणे हे अमंगल कृत्य आहे.

Scanned with CamScanner

ISSN 2231-6671

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

(UGC Approved Peer Reviewed Research Journal)

Year - VIII, Issue - XV, Vol.- I

Impact Factor 3.92
(GRIFI)

Feb. 2018 To July 2018

EDITOR IN CHIEF

DR. BALAJI KAMBLE

Scanned with CamScanner

Issue : XV, Vol. I
Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 4.25
ISSN 2231- 6671
Feb. 2018 To July 2018

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Kinetics And Mechanism of Iridium (III) Catalysed Oxidation Of 3-Amino-1- Propanol by Cerium (IV) in Aqueous Sulphuric Acid Medium **D. C. Pawar**	1
2	Current Status of India's Foreign Direct Investment **Dr. Arun P. Chandurkar**	7
3	India : Strategic Challenges and Responses **Dr. Laxman P. Wagh**	16
4	Assessment of Carbon Monoxide at Traffic Signals,Toll Plazas and in Main Roadside Built Houses and Impact of its Chronic Exposure on Public Health **Dr. Umakant P. Kamble**	30
5	भारत में स्वयं सहायत्ता समूह कि स्थिती एवं भूमिका **डॉ. सुनिता ज्ञानेश्वर सावरकर**	36
6	लिंगायत स्वतंत्र धर्म मागणी आंदोलने आणि आर्थिक समस्या **बालाजी वसंतराव चिलर्गे**	45
7	मराठी आख्यायिका : स्वरूप आणि संकल्पना **डॉ. माधुरी विनायक भटकर**	52
8	माहिती तंत्रज्ञान युगात तणावमुक्तीसाठी पायी चालणे सर्वोत्तम उपाय **डॉ. बी. एम. सावरकर**	57
9	यशवंतराव चव्हाण यांचे राजकीय विचार व कार्य **डॉ. विनायक एच. भटकर**	61

Scanned with CamScanner

7

मराठी आख्यायिका : स्वरूप आणि संकल्पना

डॉ. माधुरी विनायक भटकर
मराठी विभाग,
संत गाडगे महाराज महाविद्यालय,
वलगांव, जि. अमरावती (महाराष्ट्र) भारत

Research Paper - Marathi

प्रस्तावना :-

आजच्या विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या युगात मानवाने भौतिक व औद्योगिक प्रगती मोठया प्रमाणात केली आहे. त्याच बरोबर पौराणिक व ऐतिहासिक काळापासून चालत आलेल्या मौखिक परंपरेतील लौकीक व अलौकीक गोष्टींना सामाजिकदृष्टया अनन्यसाधारण महत्व आहे. लोकसंस्कृतीतून चालत आलेले सण-वार व उत्सव तसेच विधींना भावनिक आधार होता, पण आज सण-उत्सवांचे स्वरूप फक्त देखाव्या पुरतेच मर्यादित राहीले आहे. या गोष्टींना जे सामाजिक, धार्मिक अलौकिकत्व होते ते आज अभावाने क्वचीतच पाहावयास मिळते. लोकसंस्कृती, ग्रामसंस्कृती, रूढी परंपरा, लोकविश्वास, दंतकथा, आख्यायिकांवद्दल लोकमानसात आस्था राहिली नाही. त्यामुळे माणसाच्या जागण्यात हा खरा सूर हरवून गेला आहे. काळानुकाळांपासून अशिक्षितांनी जतन करुन ठेवलेल्या, रुढी-कल्पना, लोककथा व विविध दंतकथा हयांना थोतांड म्हणता येणार नाही. कारण ऐतिहासिक साहित्याच्या उत्खननात लोकसाहित्याची ही सामग्री पुरक ठरली आहे. पुरातत्व खात्याने लोकसाहित्याच्या या सामग्रीच्या आधारे ऐतिहासिक सत्य उघड करुन दाखविले आहे.

मराठी आख्यायिका व परंपरा :-

लोककथा, लोकगीते, लोकसंस्कृती, लोकला, रूढी, प्रथा, परंपरा, लोकभ्रम, विधी, सण-वार, उत्सव आदींचा अंतर्भव लोकसाहित्याच्या अभ्यासात होत असतो. प्रस्तुत शोधनिबंध हा मराठी आख्यायिका स्वरूप आणि संकल्पना अशा स्वरूपाचा असल्यामुळे आख्यायिका, दंतकथा व

Scanned with CamScanner

लोककथा या विषयी चर्चा करण्याआधी लोकसंस्कृती व धर्मप्रधानता या संबंधी थोडेसे जाणून घेणे महत्वाचे वाटते.

धर्मप्रधानता हे लोकसंस्कृतीचे ठळक वैशिष्टये आहे. आज बदलत्या परिस्थितीतही लोकसंस्कृतीचे धार्मिक स्वरूप पुष्कळ प्रमाणात टिकून आहे. याचे राजकीय अंग पूर्वी ग्रामसंस्कृतीपुरते मर्यादित होते आणि आर्थिक अंग बलुतेदारीने युक्त होते. लोकसंस्कृतीच्या सर्वच क्षेत्रात धर्माचा दंडक दिसून येतो. उदा. देव-देवता, त्यांच्या उपासना विधी, कुलधर्म-कुलाचार, सण-व्रते-उत्सव, यात्रा, संस्कारविधी, कला, क्रिडा साहित्य, कौटुंबिक व सामाजिक संबंधीविषयीचे संकेत इ.सर्व बाबतीत धर्मकल्पनांचे प्राबल्य आढळते.

लोकसंस्कृतीत ऋतुचक्राबरोबरच रंग-रूप बदलणाऱ्या निसर्गाच्या स्वागतासाठी बाराही महिने काही ना काही सणाव्रतांची योजना आखलेली असते. भारत देश हा कृषिप्रधान असल्यामुळे निसर्गाशी नाते जोडणाऱ्या सण - उत्सवांचे प्रस्थ आपल्याकडे विशेष आहे. या सर्वच सणा-उत्सवांत लोकमानसाची अभिव्यक्ती अनेक प्रकारे होत असते. लोकसंस्कृतीचा विकास हा धर्मपरंपरातून झालेला असल्याने संबंध लोकजीवनात महत्वाचे स्थान असलेल्या देव-देवता, त्यांचे उपासक उपासना पध्दती, लोकधारणा, लोकाचार, दंतकथा, आख्यायिका इत्यादींचा परिचय करून घेण्यासाठी लोकसंस्कृतीचे स्वरूप समजून घेणे आवश्यक ठरते. विशेषत: मराठी लोकसंस्कृतीबाबत एक वेगळेपणही इथे नोंदविले पाहिजे. डॉ.ढेरे यांच्या मताप्रमाणे 'आपली मराठी लोकसंस्कृती ही भारतीय लोकसंस्कृतीचाच एक प्रादेशिक आविष्कार आहे.' परंतु महाराष्ट्र हा दक्षिणेस द्रविड संस्कृतीच्या जवळ असल्यामुळे इथल्या सांस्कृतिक इतिहासात आर्य-द्रविड संस्कृतीचा संगम स्पष्टपणे जाणवतो. दुसरे वेगळेपण असे की, मराठी लोकसंस्कृतीवर भागवत धर्माचा - मराठी संतपरंपरेच्या उपदेशाचा प्रभाव विशेष जाणवतो. भागवत धर्माच्या प्रभावामुळे मराठी लोकसंस्कृतीचे स्वरूप पुष्कळच सौम्य-सात्विक बनले आहे. इथल्या लोककथा, दंतकथा व आख्यायिका या पौराणिक ऐतिहासिक व संतपरेपरेच्या अवती-भवती विशेष करून एकवटलेली दिसतात.

वर्गीकरण :-

लोकसाहित्याच्या अभ्यासकांनी आशयाच्या दृष्टीने दंतकथा किंवा आख्यायिकांचे वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे केलेले आहे.

आख्यायिका / दंतकथा

स्पष्टीकरणात्मक आख्यायिका (व्युत्पत्तीकथा)	ऐतिहासिक आणि सांस्कृतिक इतिहासा संबंधीच्या आख्यायिका	पौराणिक स्वरूपाच्या माहात्म्यकथा	धर्मश्रध्देतून निर्माण झालेल्या दंतकथा

Scanned with CamScanner

वरील वर्गीकरणावरून हे लक्षात येते की, बहुतांश आख्यायिका किंवा दंतकथांच्या मुळाशी स्थळ, काळ, व्यक्ती, वास्तूच असतात. शतकानुशतकाच्या तिच्या मौखिक प्रवासात तिच्या भोवती कल्पनेचे वलय अधिक असल्यामुळे त्यातील सत्य धुसर झाल्याचे दिसते. परंतु त्या सत्यांशाला श्रध्देची जोड मिळाल्यामुळे त्यांना अलौकिकत्व प्राप्त होते.

आख्यायिकासंदर्भात प्राचीन ग्रंथातील संदर्भ :

'आख्यायिका' हा शब्द प्रारंभीच्या वैदिक वांङ्:मयात सापडत नसला तरी 'तैत्तरीय आरण्यकात' हा शब्द आलेला आहे. पतंजलीने आख्याने आणि आख्यायिका असे दोन शब्द कथासाहित्यासाठी वापरले असून यवक्रीत, प्रियंगु व ययाति ही आख्यानाची आणि वासवदत्ता व यमुनोत्तरा ही आख्यायिकेची म्हणून उदाहरणे दिली आहेत. पण पतंजलीने आख्यान आणि आख्यायिकेची लक्षणे मात्र सांगीतली नाहीत. 'आख्यान' व 'आख्यायिका' यांतला पतंजलीने दिलेल्या उदाहरणावरून जो भेद सूचित होतो तो असा, 'आख्याने म्हणजे अतिपुरान व पूज्यकथा' आख्यायिका म्हणजे लौकिकथा, विशेषत: ऐतिहासिक दंतकथा जो की, अशा कथांत दिव्यांश नाही.

कात्यायन हा आख्यायिकांवर लिहिणारा सर्वात प्राचीन लेखक आहे असे मत डॉ. अनुराधा कुलकर्णी यांनी व्यक्त केले आहे. कात्यायनाच्या मते, आख्यायिका या महाभारतासारखा महाकाव्यातून येतात, पण त्या स्वतंत्र असून प्रसंगोपात्त त्यांचे आगमन होते. त्याचबरोबरच 'अग्निपुराणा' मध्ये कथेचे प्रकार सांगीतले असून त्यात 'आख्यायिका' हा कथेचा प्रकार मानलेला आहे.

आख्यायिका कथाखंड कथा परिकथा तथा ।
कथानिकतेची मन्यन्ते गद्यकाव्येन पंचधा ॥ (अग्निपुराण १-१२)

'आख्यायिका', 'खंडकथा', 'कथा', 'परिकथा' व 'कथानिका' हे गद्यकाव्याचे पाच प्रकार होत. अग्निपुराणतच आख्यायिकेची व्याख्या करताना म्हटले आहे. "राजवंशाची गद्य पद्य रूप प्रशंसा, तसेच कन्याहरण, रणसंग्राम इ.उच्छवास - परिच्छेद यांनी विभागून सांगणे म्हणजे आख्यायिका होय."

भारताने 'बन्हनृता स्तोकसत्वा' म्हणजे पुष्कळशी खोटी असलेली कथा, म्हणजे आख्यायिका असे म्हटले आहे. भामहाने मात्र कथेपासून आख्यायिकेला वेगळे मानताना कथा ही 'कल्पितप्रधान' असते व आख्यायिका ही 'ऐतिहृतप्रधान' म्हणजे सत्यघटितांवर आधारलेली असते असे म्हटले आहे. अमरसिंहाने 'अमरकोशात' दोन्हीतील फरक सांगतांना कथा हया काल्पनिक व आख्यायिका ऐतिहासिक घटनांचे वहन करीत असतात असे सांगीतले आहे.

मराठी आख्यायिकांचे स्वरूप :

'आख्यायिका' या मराठी शब्दाला इंग्रजीत (Legend) असे म्हणतात. यालाच दंतकथा असेही म्हणतात. फ्रेशर या अभ्यासकाने 'खोटा इतिहास म्हणजे आख्यायिका' अशी आख्यायिकेची

Scanned with CamScanner

व्याख्या केली आहे. याचाच अर्थ आख्यायिकेत कोणती तरी एखादी ऐतिहासिक घटना दडलेली असते. तिच्या मुळांशी अल्पसा का होईना सत्यांश असतो. परंतु ही घटना कल्पनावगुंठीत असल्यामुळे तिची सत्यता सहजपणे उकलता येत नाही. अशा काही अलौकिक व्यक्ती, वास्तू, स्थळ ऐतिहासिक घटना यांच्या संदर्भात लोकमनात अनेक आख्यायिका आहेत. आख्यायिकांचे प्रचलन मौखिकरित्या होत असून त्यांची निर्मिती कोणत्या काळातील आहे हे निश्चित सांगता येत नाही. तसेच त्यांचा कर्ता अनामिक असतो. पुरलेल्या धनासंबंधी किंवा जुनाट डोंगराबाबत तसेच प्राचीन मंदिरा बाबतच्या अनेक आख्यायिका आपल्याला आजही ऐकायला मिळतात. पुराणग्रंथामध्ये हया कथा अधिक सापडतात. संतांची चरित्रे तर आख्यायिकांनी ठासून भरलेली दिसतात. त्या पाठीमागे एखादेवळी ऐतिहासिक सत्य असेल कदाचित नसेलही परंतू त्या लोकमनातील श्रध्देतून जन्माला आलेल्या आहेत. याच श्रध्देपोटी लोकप्रतिभेतून लौकीकाचे अलौकिकरण व अलौकिकाचे लौकीकरण चालू असते.

थोडक्यात आख्यायिकांची निर्मिती ही लोकरंजन व उद्‌बोधन यासाठी झालेली नसून ती त्याव्दारे पारंपारिक कल्पनावगुंठीत लोकस्मृती जागविल्या जातात. विशिष्ट व्यक्ती वास्तू, स्थळाविषयीच्या गुढ आकर्षणातून लोकप्रतिभेतून आख्यायिका साकारत असतात. त्यांचा रचनाबंध नेमका कसा आहे ते सांगता येत नाही पण त्या आख्यायिका किंवा दंतकथेतील वर्णनावरून तिच्या स्वरुपाची कल्पना येते.

'तैत्तरीय आरण्यकात' आख्यायिकांचा उल्लेख सापडतो. यावरून त्यांची प्राचीनता आपल्या लक्षात येते डॉ. अनुराधा कुलकर्णी यांच्या मते 'कात्यायन' हा आख्यायिकांवर लिहिणारा पहिला प्राचीन लेखक आहे. तसेच 'अग्निपुरणा' मध्येही आख्यायिकेचा उल्लेख सापडतो. आख्यायिकेतील घटना हया ऐतिहासिक असून त्या काल्पनिक असतात. त्यांचे मुळ सत्यसृष्टीत असते.

आख्यायिका व दंतकथा :

मनुष्याच्या सांस्कृतिक इतिहासात, प्राचीन काळापासून ते आजपर्यंत कथा हा मानवाचा नैसर्गिक मित्र, सोबत बनली आहे. कथाप्रियतेला कोणत्याही प्रकारचे बंधन नसते. मुळात मनुष्य स्वभावात अपार कुतूहल भरले आहे. कुतूहलापोटीच मानव प्राण्याच्या आवतीभोवती दिसणारे अनेक चमत्कार, वैचित्र्यपूर्ण दृश्य, भिन्नस्वभावी व्यक्ती व प्राणी, विविध वस्तु व घटना यांच्याबद्दलचे कुतूहल माणसाच्या मनात सतत जागृत असते आणि या अनुषंगानेच तो अनेक प्रकारच्या प्रश्नांची उत्तरे शोधीत राहतो. या विविध प्रश्नोत्तरातून सतत कथा निर्माण होत गेल्या आणि आजपर्यंत त्या अव्याहतपणे चालूच आहेत.

दंतकथा व आख्यायिका हे लोककथांचे वैशिष्टयेपूर्ण प्रकार असून प्रदेशविष्टतेच्या दृष्टीने त्यांना विशेष महत्व दयावे लागते. 'सत्याधार' हा या कथा प्रकारांचा विशेष आधार असून ते

Scanned with CamScanner

'लोकस्मृतीचे वाहक' म्हणून संबोधले जातात. प्रादेशिक वैशिष्ट्यांवरोवरच तेथील धार्मिक, सामाजिक, स्थानिक, ऐतिहासिक, गांव व्यक्ति आणि वातावरणाचे सम्मक दर्शनही त्यातून होत असते.

दंतकथा किंवा आख्यायिकांची निर्मिती ही लोकसमूहाच्या भ्रमातून अथवा अभ्यासदृष्टीतून होत असते. कारण लोकसमूहाचा दैवीशक्तीवर किंवा अलौकिक घटनांवर प्रचंड विश्वास असतो. या दैवीशक्तीमुळे लौकिक जगातील वस्तूंवर व घटनांवर विलक्षण परिणाम होतो अशी लोकांची समजूत असते. त्यातून चमत्कारासंबंधीच्या कल्पना निर्माण होतात. त्याचप्रमाणे पौराणिक व ऐतिहासिक व्यक्तिंच्या पराक्रमासंबंधीच्या कथा त्याच्या कुतूहलातून उगम पावतात. यातुनच दंतकथा, आख्यायिका जन्माला येतात. लोकप्रतीभा ही या कथांची जननी असते.

मराठीमध्ये दंतकथेला असत्यकथा, भाकडकथा, अशा अर्थान संबोधले जात असले तरी 'दंतकथा' ही संज्ञा प्रचलित आहे. लोकजीवनात मौखिक परंपरेने चालत आलेली अशी कथा जिचा आधार एखादी ऐतिहासिक घटना असते. परंतु मौखिक परंपरेमध्ये या कथाप्रकाराचे स्वरूप काही प्रमाणात बदललेले असते. तिला दंतकथा किंवा आख्यायिका असे म्हणतात.

सारांश,

दंतकथा, आख्यायिका यांच्यामध्ये सुक्ष्म असा फरक जाणवतो. दंतकथा व सर्वश्रुत व व्यापक स्वरूपाच्या असून ते प्रदेशसिमा ओलांडल्याचेही दिसून येते. आख्यायिका हया सिमित प्रदेशापुरत्या मर्यादित असतात आणि त्यांचे जेंव्हा लोकसमूहात विस्तार होतो तेंव्हा त्या दंतकथा म्हणून नावारूपाला येतात. दंतकथा किंवा आख्यायिका या लोकप्रतिभेतून मौखिक परंपरेने चालत आलेली असून त्यांना श्रध्दायुक्त आधार असतो आणि त्याचा प्रभाव वर्तमान पिढीवर पडत असतो.

लोकसाहित्याच्या अभ्यासकांनी आजवर लोकसाहित्याचे प्रदेशनिहाय संकलन केले असून ते काही प्रमाणात वरवरचे संकलन झाले आहे. लोकसाहित्याच्या तळाशी जाऊन डोळसपणे संशोधन व अभ्यास करण्याची आज गरज आहे.

संदर्भ सूची :-

१) मराठी विश्वकोश खंड - २
२) लोकसाहित्याची रूपरेखा - दुर्गाबाई भागवत
३) लोकसाहित्याची अंत:प्रवाह - प्रभाकर मांडे
४) लोकसाहित्याचे स्वरूप - प्रभाकर मांडे
५) लोकसाहित्य मीमांसा - डॉ.विश्वनाथ शिंदे
६) मराठी लोककथा स्वरूप मीमांसा - सौ.वैदेही कोळेकर
७) लोकमत - स.रा.गाडगीळ)

Scanned with CamScanner